

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**ENVÂRÜ'L- ÂŞİKÎN VE MUHAMMEDİYE'DE MANEVİ
EĞİTİM**

Mehmet Fatih ÖZDEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Fatih ÖZDEN
	Numarası	118308041002
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tezin Adı	ENVÂRÜ'L- ÂŞİKÎN VE MUHAMMEDİYE'DE MANEVİ EĞİTİM

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

14/06/2019
Mehmet Fatih ÖZDEN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Fatih ÖZDEN
	Numarası	118308041002
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU
	Tezin Adı	ENVÂRÜ'L- ÂŞİKÎN VE MUHAMMEDİYE'DE MANEVİ EĞİTİM

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Envârü'l- Âşikîn ve Muhammediye’de Manevi Eğitim” başlıklı bu çalışma 14/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Ünvanı Adı Soyadı	İmza
Danışman	Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU KÖROĞLU	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Fatih ÖZDEN
	Numarası	118308041002
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU
	Tezin Adı	ENVÂRÜ'L- ÂŞİKÎN VE MUHAMMEDİYE'DE MANEVİ EĞİTİM

ÖZET

XV. asrın ortalarından XX. asrın ortalarına kadar en az beş asır boyunca Osmanlı coğrafyası ve Türk dünyasında yaşayan Müslüman halkın İslam algısını, ahlak yapısını ve manevi varlığını oluşturan, geliştiren en önemli kaynaklar arasında, Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadis kitaplarından sonra isimleri ilk sırada sayılabilecek, en çok okunan yahut okuma meclislerinde dinlenen eserler; Yazıcıoğlu Mehmed ve Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân kardeşler tarafından kaleme alınmış olan Envârü'l- Âşikîn ve Muhammediye isimli eserlerdir.

Telif tarihleri İstanbul'un fethinin hemen öncesi olan bu eserleri Yazıcıoğlu Mehmed 1449 yılında, Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân ise 1451 yılında olmak üzere, ikisi de Gelibolu'da tamamlamışlardır. Bu tarihlerden günümüze kadar, özellikle XX. yüzyılın ilk yarısına kadar yoğunlukla olmak üzere bu eserlerin, Anadolu'nun her köşesinden Rumeli'ye, Kafkaslar'dan Kuzey Afrika'ya, Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar olabildiğince geniş bir coğrafyada ve sayısız insan tarafından okunmuş ya da

dinlenmiş olması, söz konusu eserleri oldukça dikkat çekici duruma getirmiştir. Adı geçen eserler araştırıldığında ve incelendiğinde bu eserlerin mahiyet ve muhteviyatına dair elde edilen en önemli sonuç; bu eserlerin, halka, İslam düşüncesine ve ehli-sünnet inancına uygun olarak itikadi, amelî ve ahlaki bilgiler sunarak onlara manevi eğitim vermek üzere kaleme alındığının tespit edilmesi olmuştur.

Elinizdeki bu çalışma da mezkûr kitaplara ve müelliflerine dair bilgiler vermeyi hedeflemekle birlikte bu kitaplarda sunulan bütün duygu ve düşüncelerden elde edilen sonucu ve örneklerini manevi eğitim başlığı altında tespit ederek önce kendimize sonra günümüz insanına yol göstermeyi ve eğitim sistemine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Maneviyat, XV. yüzyıl, Osmanlı, Ahlak, İtikat, Envârü'l-Âşıkîn, Muhammediye, Ahlaki Eğitim.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Fatih ÖZDEN
	Numarası	118308041002
	Ana Bilim Dalı	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU
	Tezin İngilizce Adı	The Spiritual Education in Envârü'l- Âşıkîn and Muhammediye

SUMMARY

Envârü'l- Âşıkîn and Muhammediye are the works which were written by Yazıcıoğlu Mehmed and Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân brothers. These work consisted of the Islamic perception, the moral structure and spiritual existence of many people who lived in the Ottoman geography and Turkish world from the 15th century to the 20th century. It is highly possible that the most common work in this field after the Qur'an and the Hadith books were Envârü'l- Âşıkîn and Muhammediye.

Both of these works written in 1449 and 1451, just before the conquest of Istanbul, were written in Gallipoli by the two brothers. From that time until the middle of the 20th century, these works has have been read with love and attention in every corner of Anatolia, in Balkans, in Rumelia, in the Northern Africa and in many countries in Middle Asia. This situation has brought a remarkable position in terms of examining the mentioned works in terms of educational values.

As a result of the findings of our work on these books; It is confirmed that they are moral and spiritual educational books belonging to the belief of the Islamic covenant and they are written for the people.

With stating the characteristics of the mentioned books and authors, this Master's study also tries to identify and demonstrate the result, obtained from the emotions and thoughts presented in the books, under title of the spiritual education.

Key Words: Education, Spirituality, 15th century, Ottoman, Morals, Faith, En-vârü'l- Âşıkîn, Muhammediye, Moral Education.

Çalışma giriş ve sonuç bölümlerinin dışında altı bölümden teşekkül etmiştir. Giriş bölümünde maneviyat ve eğitim kelimelerinin üzerinde durularak ve oradan yola çıkılarak manevi eğitimden ne anlaşılması gerektiği doğrudan ya da dolaylı atıfların katkısıyla tespit edilmeye çalışılacaktır.

Eseri ve müellifleri daha iyi tanıyabilmek, anlayabilmek ve bu zatların şartlar içerisindeki durumlarını konumlandırabilmek adına, birinci bölümde nâzım ve nâsir'in hayatlarını idrak ettiği XV. yüzyıl Anadolu ve Osmanlısının siyasi, sosyal ve dinî vaziyeti ve bu perspektiflerin arka planı ele alınacaktır. XI. yüzyıldan başlayarak Türkleşmeye ve İslamlaşmaya başlayan ve XIV. yüzyıldan sonra da Osmanlı'nın mâliki ve hâkimi olduğu Anadolu'nun tam da o yıllarda içinde bulunduğu özellikle dinî ve içtimai gelişmeler bugünün Türkiye'sinin inanç ve toplum zihniyetinin temellerinin atıldığı dönemin gelişmeleri olması hasebiyle oldukça önem arz etmektedir.

İkinci bölümde ilk olarak dönemin dil ve edebî gelişme hususiyetlerinin neler olduğu tartışılmış ve XV. yüzyıldaki Anadolu sahası Türk edebiyatının içinde bulunduğu durum ve bu durumların dönemin eserlerine etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra yine bu bölümde Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye ile aynı dönemde yazılan ve manevi eğitim hususiyetlerini mündemiç olan diğer eserler, müellifler ve musanniflerden bahsedilmiştir.

Dönemin şartlarının, bu şartların arka planlarının ve edebiyat havzasının aktarılmasından sonra üçüncü bölümde Yazıcıoğlu Kardeşler ele alınacaktır. Bu bölümde Yazıcıoğlu Mehmed ve Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân'ın hayatından ve eserlerinden bilindiği, öğrenildiği kadarıyla kısaca bahsedilecektir.

Dördüncü bölüm tez çalışmasının araştırmaya konu, kaynak kitapları olan Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye'nin detaylıca tanıtılmaya çalışıldığı bölümdür. Bu bölümde söz konusu eserlerin kaleme alınış süreçlerinden baskı ve nüsha özelliklerine, konu tasnifinin tahlilinden eserlerin kaynaklarına, dil ve şekil özelliklerinden eserlerin nev'i tartışmalarına kadar birçok konu ele alınmıştır.

Muhammediye ve Envârü'l- Âşıkîn'in çok yaygın, meşhur ve sevilen eserler olmasının doğal sonucu olarak bu eserlere nazireler, şerhler yazılmış, müelliflerine

ÖNSÖZ

Maneviyat denince akla gelen ilk kelimeler, genellikle; içsel süreç, inanç, ahlak, akıl, ruh, nefis, kalp ve sezgi gibi kelimelerdir. İnsanın bilinçli olarak gerçekleştirdiği hareket eylem durum veya tavır şeklindeki tezahürler, bu zuhura gelişten hemen önce ve bazen çok kısa süre içerisinde gerçekleşen bir içsel sürecin sonunda ortaya çıkan davranışlardır. Kişiyi içinde bulunduğu duruma, ya da sergilediği tavır veya davranışa sürükleyen bu içsel sürecin en önemli karar mekanizmaları; akıl, kalp, ruh ve özellikle nefis kuvveleridir.

İnsan bilinçli olarak bir eylem, durum veya hareket haline geçerken, bir başka deyişle, kişi; kanun yapar, kanun koyar, kanunu uygular veya kanuna uyarken onun akıl, kalp, nefis ve vicdan gibi melekelerini, inanç ve ahlak kurallarına uygun olarak belirli ve istendik yönde harekete geçirmeyi sağlamak, manevi eğitimin en büyük hedefidir.

En büyük şâri' ve vâzı'ı-kanun olan Yüce Allah'ın, insanlara ulaştırırsın diye elçisi Hz. Muhammed'e (a.s.m) bildirdiği emir ve hükümlerle bu hükümlere uygun kıyasi ve icmai bilgilere muvafık başka kaynak ve delillerle insanların inanç, amel ve ahlak dünyalarını yaklaşık beş yüz yıl boyunca İslam coğrafyasının büyük bir kısmında inşa veya ihya etmeye çalışan Yazıcızade biraderlerin Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye isimli eserleri tam bir manevi eğitim eseridir.

Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye eserlerinin ikisi de büyük kardeş Yazıcızade Mehmed'in Arapça olarak kaleme aldığı "Meğâribü'z-Zamân li-Ğurûbi'l-Eşyâ fi'l-'Ayn ve'l-'Ayân" ismini taşıyan kaynaktan beslendikleri için ikisi arasında muhteviyat müşterekliği bulunmaktadır. Bu eserler "mevçudatın yaratılışı ve hikmetleri, peygamberlerin örnek hayatları ve insanların yaptıklarının karşılıklarını bulacağı ahiret hayatı ve burada gerçekleşecek olaylar" gibi konuları, verilmek istenen manevi eğitimin değiştirmeyi hedeflediği istendik yöndeki davranışların istikametini hissettirecek şekilde işlemektedir. Bu çalışmada da söz konusu eserlerdeki bu meselelerin, inanç, davranış ve ahlaka ilişkin manevi eğitim unsurları tespit ve tahlil edilmeye gayret edilecektir.

medhiyeler kasideler düzölmüş, eserler çok uzun yıllar boyunca çok geniş bir yayılma alanı içerisinde ve birçok toplum ve insan tarafından her fırsatta, manevi eğitim hedefleyen toplantılarda okunmuş ya da dinlenmiş, hemen hemen her sosyal statüden insanın inanç ve ahlak yapısı hususunda bu eserlerden etkilenmiş olduğundan beşinci bölüm Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye'nin Osmanlı coğrafyası, Türk dünyası ve Türk edebiyatına tesirine hasredildi.

Çalışmanın en kapsamlı ve detaylı bölümü olan altıncı bölüm tezin asıl konusunun işlendiği bölümdür. “Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye’de Manevi Eğitim Unsurları ve Tahlili” başlığını taşıyan bu bölüm üç ana başlık ve bunlara bağlı alt başlıklarla ele alınacaktır. Bu bölümün ilk başlığı “İtikadi Meseleler” ve buna müteallik diğer konular ile ilgili olacak iken; ikinci başlık ise İslam itikadının gündelik hayata yansımaları beklenen en önemli amelî göstergesi olarak “İbadetler” ile ilgili olacak ve son olarak, üçüncü başlık da genel olarak “Ahlaki Meseleler” denilebilecek beğenilen ve beğenilmeyen davranışlar üzerine; şahsiyet, vicdan ve karakter eğitimi ile ilgili, ilişkili konular üzerine olacaktır.

Son olarak sonuç bölümünde bütün bir okuma-yazma ve çalışma serencamının ve ulaşılan sonuçların kısa bir değerlendirilmesi yapılacak, ardından kaynakçaya yer verilerek çalışma sonlandırılacaktır.

Çalışma içerisinde yer alan Kur’ân-ı Kerîm âyet-i kerîmelerinin mealleri Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarının 2005 Ankara basımı “Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli”nden alınmıştır. İlgili ayete parantez içinde yapılan atıfta verilen sayılardan ilki sûre numarasına, diğerleri de ayet numarasına tekabül etmektedir. Çalışma içerisinde doğrudan atıf yapılan bölümlerin yazım ve noktalama hususunda matuf eserlerin orijinaline sadık kalınmasına, atıflar dışında çalışmanın tarafımızca yazılan bölümlerinin imla ve noktalama hususunda ise Türk Dil Kurumunun yazım ve noktalama kurallarının referans alınmasına gayret edilmiştir.

Bu süreçte çalışmamızı, müktesebatımızı ve ufkumuzu engin birikim ve kıymetli tavsiyeleriyle besleyen, geliştiren ve yönlendiren, değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU başta olmak üzere tüm lisans ve yüksek

lisans hocalarıma, manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim ailemin tüm fertlerine, yardımlarını esirgemeyen kıymetli öğretmen arkadaşlarıma ve bana her konuda her zaman destek olan, çalışmanın selamete sona ermesi için azami gayret gösteren sevgili eşim Zeynep ÖZDEN'e, son olarak kalp neşesi, gönül yemişi sevgili oğlum Yusuf Mirza ÖZDEN'e her şey için çok teşekkür ederim.

Mehmet Fatih ÖZDEN

Konya/2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa Nu:

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	II
ÖZET	III
SUMMARY	V
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR.....	XIV
GİRİŞ	- 1 -
1. BÖLÜM.....	- 7 -
XV. YÜZYIL OSMANLI'SININ SİYASİ, İÇTİMAİ VE DİNİ VAZİYETİ.....	- 7 -
1.1 Siyasi Vaziyet	- 7 -
1.2 İçtimai Vaziyet.....	- 9 -
1.3 Dinî vaziyet.....	- 13 -
2. BÖLÜM.....	- 16 -
XV. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINDA MANEVİ EĞİTİM	- 16 -
3. BÖLÜM- YAZICIOĞLU KARDEŞLER.....	- 19 -
3.1 Yazıcıoğlu Mehmed, Hayatı ve eserleri.....	- 19 -
3.1.1 Yazıcıoğlu Mehmed'in Hayatı	- 19 -
3.1.2 Yazıcıoğlu Mehmed'in Eserleri	- 22 -
3.2 Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan- Hayatı ve Eserleri.....	- 24 -

3.2.1 Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın Hayatı	- 24 -
3.2.2 Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın Eserleri.....	- 25 -
4. BÖLÜM- ESERLER.....	- 26 -
4.1 Muhammediye.....	- 26 -
4.2 Envârü'l- Âşıkîn	- 31 -
5. BÖLÜM.....	- 33 -
ENVÂRÜ'L- ÂŞİKÎN VE MUHAMMEDİYE'NİN OSMANLI COĞRAFYASI, TÜRK DÜNYASI VE TÜRK EDEBİYATINA TESİRİ	- 33 -
6. BÖLÜM.....	- 38 -
ENVÂRÜ'L- ÂŞİKÎN VE MUHAMMEDİYE'DE MANEVİ EĞİTİM UNSURLARI VE TAHLİLİ.....	- 38 -
6.1. İtikadi Meseleler.....	- 39 -
6.1.1 Allah'a İman	- 40 -
6.1.2 Melekler Âlemi	- 54 -
6.1.3 Kutsal Kitaplar	- 62 -
6.1.3.1 Suhuf:.....	- 64 -
6.1.3.2 Tevrat.....	- 67 -
6.1.3.3 Zebur.....	- 72 -
6.1.3.4 İncil.....	- 74 -
6.1.3.5 Kur'ân-ı Kerîm	- 77 -
6.1.4 Peygamberler	- 82 -
6.1.4.1 Envârü'l- Âşıkîn'de Peygamberler	- 85 -
6.1.4.2 Muhammediye'de Hz. Muhammed	- 92 -
6.1.5 Ahiret ve Ahvali	- 97 -
6.1.6 Hayrı ve Şerriyle Kader	- 105 -
6.2 Amelî Meseleler-İbadetler.....	- 111 -
6.2.1 Namaz.....	- 113 -
6.2.2 Oruç.....	- 120 -

6.2.3 Zekât- Sadaka.....	- 126 -
6.2.4 Hac-Kâbe.....	- 130 -
6.3 Ahlaki ve Vicdani Meseleler.....	- 136 -
6.3.1 Beğenilmeyen Davranışlar.....	- 142 -
6.3.1.1 Nefs, Nefs-i Emmare.....	- 142 -
6.3.1.2 Dünya Sevgisi.....	- 145 -
6.3.1.3 Kibir-Ucb-Enaniyet.....	- 147 -
6.3.1.4 Hırs-Haset-Kin-Buğz-Adavet.....	- 149 -
6.3.1.5 Zulüm.....	- 154 -
6.3.1.6 Riyakârlık.....	- 155 -
6.3.1.7 Cimrilik-Müsriflik.....	- 158 -
6.3.1.8 Gıybet.....	- 161 -
6.3.1.9 Büyük Günahlar- Kebair.....	- 163 -
6.3.2 Beğenilen Davranışlar.....	- 165 -
6.3.2.1 Tevbe.....	- 165 -
6.3.2.2 Tezkiye-Tasfiye-Tahalli-Tehalli.....	- 170 -
6.3.2.3 Mücahede - Riyazet - Zühd.....	- 173 -
6.3.2.4 Teveccüh - Tevekkül.....	- 179 -
6.3.2.6 Zikir.....	- 184 -
6.3.2.7 Tevazu.....	- 187 -
6.3.2.8 İnfak-Sadaka-Cömertlik.....	- 189 -
6.3.2.9 Helal lokma.....	- 192 -
6.3.2.10 Ana- Babaya İtaat ve İhsan Etmek.....	- 194 -
6.3.2.11 İlim- İlim Talep Etmek- Âlim olmak.....	- 195 -
6.3.2.12 Takva.....	- 198 -
6.3.2.13 İyiliği Tavsiye etmek- Kötülükten Men Etmek.....	- 200 -
6.3.2.14 Sabır.....	- 203 -
6.3.2.15 Rıza.....	- 205 -
SONUÇ.....	- 206 -
KAYNAKÇA.....	- 209 -
ÖZGEÇMİŞ.....	-217-

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

b. : Beyit

bkz. : Bakınız

b.t.y. : Basım tarihi yok

b.y.y. : Basım yeri yok

c. : Cilt

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

s. : Sayfa

S. : Sayı

sad. : Sadeleştiren

v.b. : ve benzer

v.d. : ve diğerleri

v.s. : ve sair

y.y. : Yüzyıl

GİRİŞ

Eğitim kelimesinin en kısa ve genel anlamı, bireyin hayatında istendik yönde kasıtlı davranış değişikliği meydana getirmektir. Bu tanımın en önemli sonucu yahut tanım cümlesinin vurgusuna göre eğitimden aslen beklenen vazife, aynı zamanda eğitime dair bütün tanımlarda kendine yer bulan husus, eğitimin insan hayatında davranış değişikliği meydana getirmesidir.

Türk Dil Kurumunun hazırladığı bir Genel Ağ adresinde kullanıma sunulan farklı sözlüklerde “eğitim” sözcüğüne, temelde benzer sonuçlara varmakla birlikte, farklı vurguları olan şu tanımlar getirilmektedir: “Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine, okul içinde veya dışında doğrudan veya dolaylı yardım etme. Terbiye.” Eğitim Terimleri Sözlüğü’nde ise eğitim için şu açıklama yapılmıştır: “Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken gerekli bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği.” Yine Türk Dil Kurumunun Felsefe Terimleri Sözlüğü’nde eğitim için yapılan şu tanımın vurgusu daha dikkat çekicidir: “İnsanın yeteneklerinin, özellikle ahlak yetilerinin geliştirilmesi için ona yön ve biçim verilmesi, bu yolda yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin tümü.”¹ Bu tanımdaki her unsur önemli olmakla birlikte şu husus ya da örtük ileti ayrıca dikkate şayandır: Eğer eğitimden beklenen bir davranış değişikliği meydana getirmesi ise bu tanıma göre değişmesi gereken davranış, kabiliyet yahut ahlaki yeti alanına ait bir davranış olmalıdır.

Kabiliyet yahut ahlaki yeti insanın iç dünyasının yani manevi yanının belki de en hayati unsurudur. İnsanın zahirî yönlerinin ve davranış örüntülerinin müteharrik unsuru bu istidat ve ahlaki yeti âlemi yani maneviyat zembereğidir. Buradan çıkarılması gereken sonuç ise eğitim olgusunun, doğası gereği, maneviyatla iç içe olduğu gerçekliğidir. Buraya kadar eğitime dair söylenenlerin, yapılan tanımların en mühim

¹ İlgili kelimenin TDK’nin hazırladığı bir sitedeki bahsi geçen tanımları için bkz. : <http://sozluk.gov.tr/>

müşterek tarafı, eğitim meselesinin merkezinde insan olgusunun, onun yaşantısının ve davranış değişikliğinin var olmasıdır. Bununla birlikte tanımlar, eğitim için maneviyatın ne derece büyük bir ehemmiyeti haiz olduğunu göstermektedir.

Maneviyat, maddi olmayan, manevi şeyler demektir. “Mana” kelimesinden türemiş olan “manevi” sözcüğü; bir şeyin içine, bătınına ait olan şey anlamına gelir. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük’te Arapça bir isim olan “maneviyat” kelimesini şöyle açıklar: “ 1. Manevi şeyler, ruha, hisse, inanca ait şeyler. 2. Manevi direnç, moral kuvveti.”(Doğan, 2008: 1091)

İnsan, beşer olması hasebiyle maddi bir tarafa, kuvveye sahip iken, insan olması yönüyle de manevi bir tarafa, kuvveye sahiptir. Mana, bir şeyin anlamı demektir. Şekil, renk, dış görünüş değil; iç, içe ait olan demektir. O halde maneviyat, insanın maddi olmayan tarafıyla, ruhuyla, benliğiyle, iç dünyasıyla ilgili bir kavramdır. Kişi, kalıcı mutluluğu, huzuru, gerçek refahı, mütemadiyen bedenini, cesedini doyurmaya çalışmakla değil, içini, ruhunu, maneviyatını doldurmaya, doyurmaya çalışmakla kazanır. Fakat ne yazık ki bu kazanımı elde etmek, söylemek kadar kolay değildir.

İnsanoğlunun iç dünyasına tahakkümü maddi âleme tahakkümünden çok daha zordur. Zira iç dünya görülmez, bilinmez; bilinmeyene, görülmeyene ne yapılacağı da bilinmez fakat maddi olan görünür, bilinir ve ona göre tavır hızlıca belirlenebilir. Örneğin Peygamber Efendimiz Muhammed (s.a.v)’in gazvelerinden biri olan Tebük Savaşı’nda İslam ordusu Peygamberin önderliğinde savaştan galip çıkmış, sevinçli bir şekilde yurtlarına, Medine’ye dönerken Efendimiz sahabeye: “Şimdi biz küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz. Asıl savaş şimdi başlıyor” mealinde bir cümle serdetmiştir. Sahabe-i Kiram bu savaşın maddi bir savaş olduğu zehabına kapılarak ne savaş olduğunu anlamaya çalıştıklarında Peygamber Efendimiz bu savaşın kendilerinin anladığı manada bir savaş olmadığını, asıl savaşın, gerçek savaşın insanın nefsiyle iç dünyasında yaptığı savaş olduğunu beyan etmiş, böylece maneviyata tahakkümün ne kadar zor ve mühim bir mesele olduğunu çok güzel bir şekilde dile getirmiştir. Mevlana Celaleddin-i Rumi Mesnevi’de şöyle der:

“Safları dağıtma aslan sanma. Asıl, nefisini ezebilen aslandır.”(Mevlana: 2007, 82) Bir başka beyitte de:

“Putu kırmak kolay görülür. Ama nefsi kırmayı kolay görmek cahilliktir.” (Mevlana: 2007, 64)

Maneviyat, insanın içsel gücü, kuvveti, moral, motivasyon kaynağıdır. Nasıl ki insan dış tehlikelere, maddi hücum ve saldırılara karşı fiziki bir refleks ve kuvvetle savunma pozisyonuna geçiyor, karşı koyabiliyorsa; içten gelen, ruhu ve maneviyatı hedef alan hücum ve saldırılara da ancak manevi bir refleks ve kuvvetle karşı koyabilir. Maddî âlemin sonlu olduğu, yani bedeninin cesedinin sonunda bir gün mağlup olacağı herkesin malumudur. Hâlbuki manevi âlem sonsuz, ruh bakidir. Kalıcı olanı korumak, korumak için güçlendirmek, tahkim etmek daha elzemdir.

Müminin kalbinin Allah'ın evi olduğu kutsî hadislerde zikredilmiştir. Tasavvufî anlayışa göre insanın iç âleminin merkezi olan kalp, ilâhî tecellilerin nazargâhı olmaya namzettir. Bu tecellilerin kalp aynasında görülebilir olması için kalp daima temiz tutulmalı, cilalanmalıdır. Bu da ancak güçlü bir maneviyat rabıtasıyla gerçekleşebilir. Kalbin maneviyatını güçlendirmek de ancak ve ancak manevi terbiye, manevi eğitimle mümkündür. Eğitim, bilmek demektir. Manevi eğitim de insanın kendini bilmesidir. Kişi Rabbini de ancak kendini bilince bilecektir. İnsana kendini bildiren, onu irfan sahibi yapan şey de manevi eğitim denilen sistemdir.

Eğitim ve maneviyat kelimelerine yüklenen anlamlar, bu iki sözcükten mürekkep “manevi eğitim” terkiibini de tanımlayacaktır. Buna göre “manevi eğitim” insanın iç dünyasıyla, ahlaki durumuyla, inanç ve karakter gelişimiyle ilgili olarak bireyde istendik yönde davranış değişikliği meydana getirmeyi hedefleyen bir eğitim metodudur. Bu bağlamda, manevi eğitimin sonucunda; kişi, içinde ve özünde var olan ilâhî nefhayı kesret âleminin sayısız göz kamaştırıcı pırıltısı, maddî- manevî düşmanlarının tazyik ve tesiriyle teneffüs edemez olmuş, mana âleminin sahasından uzaklaşarak suretler âleminin sahasına hapsolmuş, kendi özüne yabancılaşmış, benliğini yitirip, kendini kaybetmiş hale dönmüşken; manevi eğitimin vesilesi ve vasıtasıyla içinde bulunduğu süfli âlemden derece derece ulvî âleme, mana âlemine yeniden

uruc ederek “Ayine-i Rabbani” olan kalbini cilalamış ve ilâhî tecellilerin nazargâhı olmuştur.

Manevi eğitim, insanın, kendisini alçaklıklar âlemi anlamına gelen dünya âlemine indiren ”nefs-i emmare”sine savaş açması, onunla mücadele etmeye başlaması ile başlar ve insanın “nefs-i kâmile” mertebesine yükselmesine kadar devam eder.

Manevi eğitime farklı farklı kaynaklarda birbirine çok benzeyen tanımlar yapılmıştır. Bu da manevi eğitim mefhumunun hemen hemen herkes tarafından aynı şekilde anlaşıldığı kanaatini oluşturmaktadır. Tanımlar birbirine benzemekle birlikte kapsam ve sınırlılıklar yazara ve yazarın din ve dünya görüşüne göre değişebilmektedir. Araştırılan kaynaklarda manevi eğitimin ne olduğu yahut manevi eğitimden ne anlaşılması gerektiği üzerinde herhangi bir ciddi ihtilafla karşılaşılmasıdır. Fakat manevi eğitimin nasıl olduğu, nasıl gerçekleşmesi gerektiği yani keyfiyeti konusunda farklı disiplin, tarikat ya da mezheplerin farklı düşünceleri mevcuttur. Bu farklılıkların, Necmeddin el-Kübrâ'nın şu veciz tespit ve ifadesindeki durumdan kaynaklandığı söylenebilir: “Allah Teâlâ'ya giden yollar, yaratılmışların nefesleri sayısındadır.”(Necmeddin Kübrâ, 2010: 53)

Safi Arpaguş, “Mevlevilikte Manevi Eğitim” isimli eserinde manevi eğitimi şu şekilde tanımlamaktadır: “Manevi eğitim, insanın özünde taşıdığı değerlerin ortaya çıkarılıp yaratılış gayesi doğrultusunda yeniden inşası demektir. Bununla amaçlanan ise insanın beşerî zaaflarından arındırılarak sahip olduğu üstün makam ve değer kendsine tekrar kazandırılmasıdır.” (S. Arpaguş, 2015: 13)

Bütün eğitim sistem ve metotlarının bildirmek istediği, öğretmeye veya göstermeye çalıştığı birtakım doğrular vardır. Bu çalışmaların sonunda kişide belli başlı hedef kazanımların ortaya çıkması beklenir. Bir dil bilgisi öğretimi ya da fiziğin temel prensipleri eğitim-öğretiminden usta-çırak arasındaki eğitime, çocuğun ailede öğrendiklerinden cemaatin camide öğrendiklerine kadar her eğitim metodunda istenen beklenen şey, davranış değişikliğidir. Manevi eğitim ise diğer tüm eğitim metotlarından farklı olarak içsel bir mücadele yahut nefis terbiyesi yoluyla afaki ve enfüsi kazanımlar elde ettirir. Birey, kendi iç dünyasında benliğini yakacak ilk kıvılcıma

ulaştıktan sonra nefesine karşı esaslı bir silah elde etmiş olur. Nefse karşı kazanılan her savaşta kıvılcım biraz daha büyür sonunda bu kıvılcımlar bir meşaleye, alev topuna dönüşüp kişinin iç dünyasını aydınlatıp onu zulmet âleminden kurtarır.

Eğitim üzerine ve eğitimin bu boyutu yani manevi eğitimin keyfiyeti üzerine kaleme aldığı “Dürtülerin Kontrolü” isimli eserinde Hüseyin Mezâhirî şu tespitleri serd etmektedir: “Acaba eğitim insanı gerçekten insan yapabilir mi? Bu kimi zaman mümkün kimi zaman mümkün değildir. Daha doğrusu eğitim başka şeylerle desteklenirse faydalı olur. Bunun dışında eğitimden çok şey beklememek gerekir. Şüphesiz İslam dini de eğitime çok önem vermektedir. Ancak İslam dininin asıl üzerinde durduğu eğitim ve terbiye, nefsin kötü huy ve sıfatlardan arındırılıp sevilen ve beğenilen huy ve sıfatlarla donatılması eğitimidir.”(Mezâhirî, 2011: 244)

Bütün eğitim sistemlerinde, talip-salîk-mürîd-öğrenci tarafından sistem banilerinin vazettiği metot benimsenir, metodun kurallarına uyulur, kapasitesine göre gayret sarf edilir ve bir önder ya da eğitmenin izinden gidilirse hedeflenen kazanımların elde edilmesi çok kuvvetli bir ihtimal, aksi durum, yani başarısız olunması ise çok düşük bir ihtimaldir. Yani başka eğitim şekillerinde de olabileceği gibi manevi eğitim sisteminde de mücadele ve mücahede, sistemin gerektirdiği, yolun ahlak ve kurallarına uygun bir şekilde devam eder, seyr ü sülûke hâlel getirilmezse sürecin sonunda istenen hedeflere ulaşılır ve beklenen sonuçlar elde edilir.

Manevi eğitimin tasavvufi literatürde en çok kullanılan karşılığı –ki aslında tasavvufun kendisi bizatihi külli bir manevi eğitim, ahlaki eğitim sistemidir²- “seyr u sülûk” kavramıdır. Seyr; yürüme, yürüyüş, gitme veya yolculuk gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Seyr u sülûk; “Tarikatte takip olunan usûl, tarikata giren kimsenin (salih) gerçek varlığa ulaşması için yaptığı manevi yolculuk.”(Devellioğlu, 2006: 947) anlamına gelen bir kavramdır.

² Tasavvufun ahlak eğitimi ile aynileştirildiği bir tespit için bkz.: Ekrem Demirli, İslam Metafizikinde Tanrı ve İnsan, s.123

Ayine-i Rabbani olmak manevi eğitimdeki en büyük kazanımdır. Bu kazanımı gerçekleştirmek için de kendi içinde farklı metotlar takip eden, farklı yollardan yürüyen, yol anlamına gelen kelimelerden müştak “tarikatler ve mezhepler” vardır. Hemen hemen her tarikatte ya da tasavvufi doktrinde bir çeşit inisiyatik eğitim metodu vardır. Buna göre seyir halinde olan yolun yolcusuna salik adı verilir. Her salik aynı zamanda müridir. Bu noktada salik, daha önce seyr u sülûkun merhalelelerini birer birer katetmiş olan, ya da katetmiş olması beklenen bir müşşidın müridi, talebesidir. Müşşid, müridine yol gösterir, yolu tanıtır, yolculuğu anlatır, ona rehberlik eder. Hakiki müşşid tüm benliği ve kalbiyle “Ayine-i Rabbani” olduğundan Allah’ın izniyle Allah’a giden yollarda müride istikamet verir, ona yol gösterir.

Mürid, müşşidin eteğine sıkıca yapışır konuştuğunu da dinler, sustuğuna da. Varlığını da izler, yokluğunu da. Mürid, müşşidinden gelecek her işareti takip eder çünkü bilir ki hakiki müşşid kendi benliğini Allah’ın varlığında eritmiş, fenafillah makamına erişmiş bir “Ayine-i Tecelli-i Rabbani”dir. Bu şekilde başlayıp devam eden, fenafillah’tan geçip beka-billah’a giden bu inisiyatik eğitimin adı manevi eğitimidir. Bu eğitim sisteminde; nefisle mücadele, dünyadan el etek çekme, riyazet, halvet, celvet gibi birtakım dersler vardır. Hakiki müşşid eğitmen, Kur’ân-ı Kerîm, hadis, tabakat-ı sufi, menakıbnameler gibi birçok dini ve ahlaki içeriğe sahip kitap ders kitabı ve mürid de talebe durumundadır.

Manevi eğitim üç sacayağı üzerine kuruludur: Temel inanç esasları eğitimi, İslam ibadet esasları eğitimi ve nefis terbiyesi- riyazet eğitimi de içine alan ahlak eğitimi. Temel inanç esasları eğitiminde mürid, Allah’a iman, Allah’ın meleklerine iman, kitaplarına iman, peygamberlerine iman, ahiret gününe iman, kaza ve kadere iman, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna iman gibi konularda bilgi ve iman sahibi olur. İbadet esasları başlığında; namaz, oruç, hac, zekât gibi farz ibadetlere ve nafilelerine ilişkin ilmin ve amelin muhatabı olur. İslam ahlak esasları bağlamında ahlak-ı hamide şeklinde de isimlendirilebilen; tevazu, alçakgönüllülük, hoşgörü, cömertlik gibi güzel ahlak kaideleri, kısaca peygamber ahlakı talibe öğretilmeye ve kazandırılmaya çalışılır. Nefis terbiyesi eğitiminde de kişiye, en büyük düşmanları olan nefis ve şeytan’ı nasıl zayıflatıp yenebileceği hususunda eğitimler verilir. Bu sahada “kâl”

ilmi değil “hâl” ilmi daha çok muteberdir. Burada kazanımlar daha çok uygulamalar ve örnek almalar vasıtasıyla gerçekleşir. Bu konular mahallini bulduğunda olanca teferruatıyla işlenecektir.

1. BÖLÜM

XV. YÜZYIL OSMANLISININ SİYASİ, İÇTİMAİ VE DİNÎ VAZİYETİ

1.1 Siyasi Vaziyet

Türkler, 1071 Malazgirt Savaşı'yla beraber XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu yurt edinmeye başlamış ve bu coğrafyanın değişik bölgelerinde boylar ve beylikler ve devlet halinde siyasi ve sosyal birçok gelişmenin ana unsuru olmuşlardır. XIII. yüzyılda Çin sınırından başlayarak bütün Orta Asya, İran ve Orta Doğu coğrafyasını kasıp kavuran, sonunda en batıda Anadolu topraklarının doğu kısımlarına kadar ulaşan Moğol saldırıları sebebiyle Anadolu coğrafyası muazzam göç dalgalarına sahne olmuş, özellikle Anadolu toprakları ağırlıklı olarak da batı kısmı yoğun bir şekilde Türkleşmeye devam etmiştir. O dönemde bu topraklarda çoğu konargöçer olan Türk boyları Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak yaşamaktaydı. Kayı boyuna mensup Osmanoğulları da Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı, Bizans sınırına yakın bir yerde yaşayan bir uç beyliği idi.

1243 Köseadağ Savaşı ile Moğollara karşı büyük bir yenilgi alan II. Gıyaseddin Keyhüsrev yönetimindeki Anadolu Selçuklu Devleti bu tarihten itibaren son derece zayıf düşmeye başlamış ve bu otorite boşluğundan istifade eden Anadolu'nun değişik bölgelerindeki Türk beyleri teker teker bağımsızlık ilan etmeye başlamıştır.

Oğuzların Kayı boyuna mensup olan Osmanlı ailesi, diğer birçok Türk boyu gibi 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya göç etmiş bir konargöçer Türk ailesidir. İlk zamanlar Anadolu Selçuklu Devleti idaresince Ankara civarına yerleştirilen bu boy daha sonra Ertuğrul Gazi döneminde Söğüt-Domaniç yöresine göç et-

miştir. (Uzunçarşılı, 1982: 101) Ertuğrul Gazi'nin vefatının akabinde, oğlu Osman Gazi boyun başına geçmiştir. Daha sonra Bizans sınırına iyice yaklaşmış bulunan Osmanoğulları dönemin siyasi konjonktürünün verdiği avantaj ve gaza anlayışı ile beraber cihan hâkimiyeti mefkûresi ve i'lâ-i kelimetullah mucibince gerçekleştirdikleri akınlar ve fetihlerle diğer beylikler içinde sivrilmiş, Müslüman yahut batılı diğer devletlerin dikkatini çekmiş, topraklarını, sınırlarını genişleterek bir beylik görüntüsünden daha çok yavaş yavaş devlet olma emareleri sergilemeye başlamıştır. Osman Gazi önderliğindeki Osmanoğlu ailesi, 1302 yılında Bizans ordusuna karşı kazandığı büyük zafer olan “Koyunhisar” Savaşı'yla gerçek anlamda bir devlet olma devletine kavuşmuştur. (İnalçık, 2005: 12)

XIV. yüzyılın başından XV. yüzyılın başına kadar, yani 1302 Koyunhisar Savaşı'ndan 1402 Ankara Savaşı'na kadar geçen yüz yıllık süreçte Osmanlı Devleti Söğüt, Domaniç, İznik'ten İstanbul sınırlarına kadar Anadolu ve Rumeli de topraklarını genişletmiş, Anadolu'da siyasi birliği neredeyse tamamen sağlamıştı. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin ünü Batı dünyasıyla İslam âleminde iyiden iyiye yayılmaya başlamıştı.

Bu dönemde vekayi türünden birçok hadise yaşanmış, irili ufaklı birçok harp meydana gelmiştir. Fakat bunlardan en mühimi Yıldırım Bayezid ile Timur, Osmanlı ile Moğol arasındaki büyük “Ankara Savaşı”dır. XV. yüzyılın henüz başında dönemin padişahı I. Bayezid Ankara Savaşı'nda Moğol imparatoru Timur'a yenilerek o döneme kadar kendisinin ve kendinden önceki padişahların kazandığı savaşların sonucunu olarak ele geçirmiş, fethetmiş olduğu birçok toprağı, Anadolu'da uzun uğraşlar sonucu büyük ölçüde sağlanmış olan siyasi birliği kaybetmiş ve Osmanlı Devleti kurulduktan yüz yıl sonra çok ciddi bir şekilde dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Yıldırım Bayezid'in oğlu I. Mehmed (Çelebi), kardeşleriyle girdiği taht kavgalarından galip çıkarak hiç beklenmeyecek kadar kısa sürede devleti toparlamış, dağılan devlet düzenini yeniden tesis etmiş ve bu vesileyle Osmanlı devletinin dağılmasının önüne geçerek Osman Gazi'den sonra ikinci kurucu olarak anılmıştır. Daha son-

raları II. Murad'ın Balkanlardaki fetihleriyle yeniden canlanan siyasi hayat, II. Mehmed'in 1453'te İstanbul'u fethetmesiyle zirveye çıkmıştır. Artık XV. yüzyıl, ilk çeyreğinden sonra Osmanlı devleti ve toplumu için özellikle siyasi vaziyet yönünden çok parlak bir şekilde geçecek ve devlet İstanbul'un fethinden sonra yükselme dönemini yaşayacaktır.

Dönemin siyasi durumunu bu şekilde okumak ve özetlemek mümkündür fakat her türlü siyasi, toplumsal veya dini gelişmeye kaynaklarda rastlamak maalesef mümkün olmamaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Osmanlı Tarihi" isimli eserinin birinci cildinin önsözünde özellikle bizim anlamaya çalıştığımız XV. yüzyıl ortalarına kadar olan Osmanlı Devleti ve Anadolu tarihi için şu tespitte bulunmaktadır: "Osmanlı Devleti'nin kurulmasından itibaren on beşinci asır ortalarına kadar olan ve bir buçuk asırdan ziyade süren devir, kaynak itibariyle çok noksandır. Hele ilk devirlere ait belgeler ve sair kaynaklar yok denecek kadar azdır. Bundan başka mevcut rivâyet ve nakillerin zamanları ve tarihleri de biri birini tutmamaktadır." (Uzunçarşılı, 1982: XVII)

Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere birçok siyasi, sosyal veya itikadi hadiselere sahne olan bu dönem hakkında daha tutarlı ve detaylı bilgilere tarih kaynaklarında rastlanılamamaktadır. Bununla beraber ulaşılabildiği ve tarihçilerin kabul ettiği kadar bilgi, bahsedilen kaynaklarda, özetlendiği şekilde aktarılmaktadır.

XV. yüzyılın siyasi durumunun öncesiyle birlikte anlaşılmaya çalışıldığı bu bölümde söz konusu döneme kadar geçen yaklaşık yüz elli yıllık Osmanlı tarihinin "vekayi" türündeki gelişmelerinin anlatılmasına çalışmanın amaç ve kapsamı yönünden gerek görülmemiştir.

1.2 İçtimai Vaziyet

XV. yüzyıl Osmanlı toplumunu anlamak için Anadolu coğrafyasının sosyolojik tahliline biraz daha geriden başlamak gerekir.

Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'ya yavaş yavaş göç etmeye başlayan Türkler zamanla bu toprakların baskın etnik unsuru haline gelmişlerdir. 1071'in fa-

tipleri Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurarak bölgede resmî bir güç ve otorite kazanmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti kendileriyle birlikte, Orta Asya ve İran üzerinden Anadolu'ya geçen Türk beylikleriyle giriştikleri mücadeleleri kazanıp onlara boyun eğdirmeyi başararak Anadolu'da siyasi bir birlik oluşturmuştur.

Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya sadece göçebe hayat kültürünü ve savaşçı toplum olmanın getirdiği birçok farklı özelliklerini değil, X. yüzyıldan beri kitlesel halde kabul edip yaşadıkları Müslümanlığı da getirmiş hatta bu dini, bu coğrafyadan başlamak üzere zamanla büyük coğrafyalara tanıtmış, taşımıştır.

Anadolu coğrafyasının Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında çok önemli roller oynayan Yesevî tarikatının müridleri olan dervişler ya da daha özel bir terkible “Horasan Erenleri”, hıssaten XIII. yüzyılın toplumu derin bunalımlara soktuğu siyasi ve toplumsal buhran dönemlerinde sahneye çıkarak bir maya görevi görmüş ve toplum tabakasının bir arada olmasını, kalmasını sağlamıştır. 1240 yılında gerçekleşen “Babaî İsyanları” ve bu isyanları fırsat bilerek Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı saldırıya geçen Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusunun 1243 Köseadağ Savaşı'nı kazanmasının yol açtığı siyasi ve içtimai belirsizlik; siyasi anlamda yerini beyliklere, sosyal anlamda ise Horasan Erenleri'nin gayretleriyle tasavvufi güç ve iktidara bırakmıştır.

Tam da bu noktada birlik ve beraberliği sağlama, halka moral gücü olma, İslamiyet'i yayma gibi hususlarla birlikte Anadolu'nun itikadi, içtimai ve siyasi tarihini oluşturan zümrelere/gruplara kısaca temas etmek faydalı olacaktır. Âşık Paşazade tarafından “Gaziyan-ı Rum”, “Ahiyan-ı Rum”, “Abdalan-ı Rum” ve “Bacıyan-ı Rum” şeklinde tasnif edilen zümreler bu dönemlerde Anadolu coğrafyasının Müslüman ve Türk olarak kalmasını sağlayan en önemli zümreler/gruplardır.

“Gaziyan-ı Rum” ile kastedilen Anadolu erleri, askerleridir. Evvelki Türklerde “Alp” tipi olarak bilinen savaşçı Türkler, İslam'dan sonra özellikle Anadolu Selçukluları zamanında da kullanılan “Alp” isminden sonra Gazi olarak anılmaya başlamıştır. Bu zümrenin ayırt edici özelliği; vatan, millet ve din uğruna her zaman ve zeminde savaşmaktır.

“Ahiyan-ı Rum” teoride ekonomik ya da ticari kaygıyla kurulmuş bir kardeşlik ya da yardımlaşma kurumuyken pratiğe teorik kaygıdan vazgeçmeyerek sosyal her türlü sorumluluğu yüklenme şeklinde perspektif genişleterek geçen bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahilik teşkilatı özellikle Osmanlı’nın kuruluş yıllarında çok revaçta olan bir teşkilat olup Osmanlı’nın kuruluşunda da önemli rolleri olan bir kurumdur. Bu teşkilat ve önemiyle ilgili İsmal Hakkı Uzunçarşılı şunları söylemektedir: “Osmanlı devletinin temeli atılırken bu beylik, ahilikten ve ahi nüfuzlarından istifade etmişti. Filhakika Osman Gazi’nin kayınbabası Şeyh Edebalı o tarihlerde ahilerin ulularından bulunduğu gibi Ahi Hasan, Ahi Mahmud, Candarlı Kara Halil de aynı tarikatte bulunarak hizmet ediyorlardı. Ahi Hasan’ın nüfuzu ve hizmeti tarihce de malumdur.” (Uzunçarşılı, 1982: 530)

“Abdalan-ı Rum” ise Türkler arasında kökleri Orta Asya’da XII. yüzyılda Hoca Ahmed Yesevî tarafından atılan İslam’ın tasavvufi damarını Anadolu’ya getiren ve onların müridleri olan dervişler/abdallar zümresidir. Bu zümredeki dervişler Anadolu’nun Müslümanlaşmasının gerçek saikidirler. Hoca Ahmed Yesevi’nin görüşlerini insanlara aktarmak, toplumları Müslümanlaştırmak için diyar diyar gezen bu gezgin derviş grubu Moğol akınlarının Anadolu’ya sürüklediği bir nevi tebliğ erleridir. “Abdalan-ı Rum” ise Anadolu’nun İslamlaşmasında önemli roller üstlenmiş dervişler grubudur. Bunlar Bizans topraklarına doğru ilerlemeye başlamış olan Türkmen kabileleri arasında ve Türk köylerinde faaliyet gösteren propagandacı mücahid Türkmen babalarıdır. İlk Osmanlı hükümdarlarının yanında menkıbelerde anlatılan tahta kılıçlarla savaşan, kaleler alan, bir avuç müridiyle binlerce düşmanı ezen ve ihtida hareketlerini yöneten bu dervişlerden bazılarının isimleri Abdal Musa, Abdal Murad ve Kumral Abdal’dır.” (H.K.Arpağuş, 2015: 117)

“Bacıyan-ı Rum”dan kastedilen de Anadolu’daki Türk boylarının cesur, çalışkan ve güçlü kadınlarıdır. “Bunlardan biri olduğu tahmin edilen Hatun Ana’yı Hacı Bektaş seçip kız edinmiştir. Bektaş an’anesinde tarikatten olan kadınlara umumiyetle ‘bacı’ lakabının verilmesinin bununla bir alakalı olduğu düşünülmektedir.” (H.K.Arpağuş, 2015: 117-118)

Fatih M. Şeker, Âşık Paşazade'nin yukarıda zikredilen dörtlü tasnifiyle ilgili şu tespiti yapmaktadır: “Anadolu'nun siyasi ve dini tarihini inşa eden unsurlardan biri de bu topraklarda mevcudiyeti görülen zümreler ve teşkilatlardır. Çeşitli zaman ve mekânlarda değişik unvanlar altında görülen bu zümre ve teşkilatların kökleri, Orta zaman İslam tarihinin daha ilk asırlarına ve İslam dünyasının çeşitli coğrafi sahalarına dayandırılabilir. Bu zeminde Âşık Paşazade'nin çizdiği çerçeve şudur: ‘Ve hem bu Rum'da dört tayife vardır kim müsafirler içinde anılır. Biri Gaziyan-ı Rum ve biri Ahiyan-ı Rum ve biri Abdalan-ı Rum ve biri Bacıyan-ı Rum.’ Her biri bir ihtiyacı karşılayan bu dört kavram/zümre, şifahi, kitabi ve mistik İslam yorumlarını temsil eden unsurların iç içe girmesinin bir örneği olarak okunabilir. Türk-İslam tasavvuru başlangıcından beri inşa eden o büyük portreler galerisine zaruri şekilde dört yol ağzı vazifesi gören manivela, baştan başa ve iliklerine kadar Türk ruhunun en halis ölçülerini veren bu tasniftedir. Türklerin Müslümanlığını yaratan ve besleyen unsurlar, ayrımlardan ziyade aradaki ilişkilerin ehemmiyetli olduğu ve bu tarafları itibariyle mürekkep gibi gözükmekle beraber yekpare olan bu çekirdeğin içerdiği imkânlar zemini üzerinde büyür, genişler ve derinleşir. Esrarlı taraflara da sahip olan bu tasnif muayyen bir devre ve çağa aitmiş gibi gözükse de asırlara sinerek Türklüğün tüm zaman ve mekânlarının nabzında kendiliğinden atar, rüya ve hülyalarına istikamet verir... ..Tasnifteki unsurların hakiki manası ve tarihteki rolü dikkatten kaçırılmadığı takdirde bu çerçeveden hareketle Müslümanlığın zemini çizilebilir.” (Şeker, 2015: 137)

XIV. yüzyılın hemen başında büyük fetihler ve etkili politikalarla adını duyuran Osmanlı Devleti XV. yüzyılın başındaki Ankara Savaşı'nı Moğollara kaybederek dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu anlamda XV. yüzyılın ilk yarısını idrak eden Osmanlı toplumu siyasi gelişmelere paralel olarak oldukça sıkıntılı ve çalkantılı yıllar geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kısa zaman sonra ve bunu takip eden yıllarda bilhassa II. Murad'ın Balkanlardaki fetihlerine kadar toplumun büyük bir kısmını oluşturan, çoğu konargöçer, göçebe Türkler, fethedilen yerlerin kalıcı olmasını ve Türkleşmesini sağlamak maksadı ile uygulanan iskân politikası mucibince zaman zaman gönüllü olarak zaman zaman da sürgüne gönderilmek suretiyle ve

çoğu zaman da Balkan topraklarında olmak üzere yerleşik hayata geçiriliyordu. Hemen hemen bütün Türk toplumu, bütün üyeleriyle ya gazaya katılmak ya da fetih sonucu elde edilen toprakların kalıcı olmasını sağlamak için buldukları yerleri bırakıp yeni topraklara gidiyor yeni bir hayat yeni bir coğrafya ve yeni bir muhitin insanı oluyor ama en önemlisi siyasete endekslenmiş bir hayat yaşıyorlardı. Bu anlamda denilebilir ki, Osmanlı için XV. yüzyıl ortalarına kadar siyasetin kaderi çoğu zaman toplumun da kaderi olmuştur.

1.3 Dinî Vaziyet

Türkler, tarihleri boyunca -aynı boy içinde çok fazla sayıda olmamakla birlikte- genel Türk kültür ve inanış tarihi açısından incelendiğinde birbirinden farklı, değişik inanç ve düşünce sistemlerine bağlanmış, inanmışlardır. Bugün itibariyle geçmişe dönüp bakıldığında hayatı idraklerinin büyük bir bölümünü göçebe olarak, at sırtında, bu yüzden içe kapanık ve çok da uluslararası etkileşime açık olmayacak şekilde yaşayan Türkler bu saikle ya da sebeplerle inanç çeşitliliği fazla olmayan bir millettir. Bununla birlikte farklı coğrafyalarda farklı Türk boylarının varlığı ve VIII. yüzyıldan sonra bazı grupların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte Türkler arasında inanç ve düşünce sistemi bağlamında bir değişiklik ve çeşitlilikten söz etmek de mümkündür.

Türkler, özellikle Orta Asya’da yaşadıkları dönemde, içinde buldukları coğrafyanın belki mümkün belki de mücbir olarak sunduğu sebeplerle müteaddit boylar halinde birbirinden maddi ve manevi mesafeler şeklinde uzak yaşadıklarından hatta bazen birbirine düşman olduğundan olsa gerek, İslamiyet inancına sahip oldukları gibi başka bir inanca, ortak bir şekilde ya da zamanda sahip olmamışlardır.

Türklerin en eski iman sahası “tabiat kültü” ya da “atalar kültü” denilen bir çeşit panteist bir inanış çeşididir. Bundan sonra tarih boyunca bazıları bazı Türk boylarında ortak, bazıları değişik Türk boylarında münferit olmak üzere; görülen farklı din ve düşünceler “Gök Tanrı” inancı, “Şamanizm”, “Zerdüştlük”, “Mazdeizm”, “Maniheizm”, “Budizm” gibi inanışlar ya da düşünce sistemleridir. (H.K. Arpaguş, 2015: 96)

Miladi VII. ve VIII. yüzyıllarda İslam ordularının Orta Asya, Orta Doğu, Anadolu ve Kuzey Afrika topraklarına gerçekleştirdikleri akınlar ve bunların sonucunda elde ettikleri topraklar, bu coğrafyalarda Müslüman toplum sayısında ciddi artışlar meydana getirmiştir. Daha önce küçük çapta yahut münferit hadiseler şeklinde gerçekleşen İslamlaşmalardan sonra X. yüzyılda Türkler ilk defa Karahanlılar döneminde ve Satuk Buğra Han önderliğinde topluluk halinde ve devlet olarak İslamiyet'i kabul etmişlerdir. O tarihten bu yana Türkler, hem buldukları yerde İslam'ı yaşamış hem de gittikleri yere inançlarını taşımışlardır. Hatta bununla beraber uzun yıllar boyunca, özellikle Osmanlı Devleti ile, inandıkları bu dini yaymak için değişik coğrafyalarda varlık göstermişlerdir.

XI. yüzyılda Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ederek burayı kendilerine yeni bir yurt edinmişlerdir. Henüz yeni kabul ettikleri İslamiyet inancını, daha önceki inanışlarından izler taşıyor olduğu halde, Anadolu topraklarında yaşamaya başlayan Türkler, bilhassa "Abdalan-ı Rum" ya da "Horasan Erenleri" denilen Yesevî dervişleriyle bu inanışlarını hem kendi milletlerinin tüm fertlerine hem de yeni fethettikleri toprakların yerli halklarına anlatmış, onların ihtidalarına vesile olmuşlardır. Yani XI. yüzyılda ve devamında birbirinden farklı birtakım gerekçelerle Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler Anadolu'nun hem İslamlaşmasını hem de Türkleşmesini sağlayarak bu coğrafyaya damgasını vurmuş, bu toprakların Müstüman-Türk olarak yoğrulmak üzere mayasını çalmışlardır.

Türkler arasında İslamiyet, ilk kabul edildiği dönemlerde, coğrafyadan bağımsız fakat daha önceki inanışlarla bağlantılı olarak heterodoks bir görünüm arz etmektedir. Zira İslamiyeti kabul edene kadar; Maniheizm, Budizm özellikle de Şamanizm gibi değişik inanç ya da değerler sistemine sahip olan Türklerin belki de en vazgeçemedikleri, kabul ettikleri her yeni inanç sistemine varsa da yoksa da dâhil ettikleri bir değer vardır ve bu da ruhanîyetçiliktir. Gerek Manihezim gerek Budizm ve gerekse de hatta özellikle Şamanizm ruha, ruhsallığa önem veren inanışlardır. "Şamanlığın dinden ziyade bir sihir sistemi olabileceğini düşünen Ziya Gökalp, Türklerin dininin ise biraz daha gelişmiş olabileceğini düşünerek 'Toyunizm' ismini vermiştir. Fakat

tahayyül edilen bu din aslında Budizm'den başka bir şey değildir.” (H.K. Arpaguş, 2015: 96)

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde hem Moğol istilası hem de Hasan Sabah'ın kurucusu olduğu “Bâtıniyye” mezhebinin zararlı faaliyetlerinin Anadolu'daki etkilerinin sonucunda ve özellikle önceki inanışların baskın etkisiyle, Anadolu halk İslamlığı, Rafizilik, Alevilik, Babailik, Kalenderîlik, Bektaşılık gibi sünni İslam akidelerine muhalif, çeşitli inanış ya da tarikatlerin etkisinde olan heterodoks bir İslamdır. Halil İncalcık bu durumu ve sebebini şöyle tespit etmektedir: “Selçuklular döneminde Orta Anadolu'nun eğitimli şehir çevreleri yüksek İran kültürünü benimsemişlerdi. Uçlarda ise tasavvuf ve alplık akımlarıyla, gazilerin ve dervişlerin Türk halk kültürü egemendi. İlk Osmanlı beyleriyle yakın ilişkileri olan genellikle baba, abdal, kalender ya da ahi adı verilen uçlardaki şeyh ve dervişler, Türkmen kabilelerin göç dalgasıyla XI. yüzyıldan beri Anadolu'ya gelmekteydiler. Bunlar Türkmen aşiretleri için eski Türk-Moğol şamanları gibi, toplumsal ve dini hayatın odak noktalarıydı. (İncalcık, 2005: 194) “Anadolu dağlık bölgelerinde, yüksek yaylalarda, özellikle uç bölgelerinde yaşayan yarı göçebe Türkmenlerden, yerleşik hayatın, Müslüman yaşam ve ibadetinin Sünni biçimleri beklenemezdi. Horasan Erenleri veya Abdalan-ı Rum (Anadolu) adıyla bilinen bu Abdal ve babalar, Şamanist inançlardan türeme ve aşiretin toplumsal yapısına uygun ‘rafizi’, heterodoks bir İslamı temsil etmekte idiler.” (İncalcık, 2005: 195)

XIII. yüzyıla gelindiğinde özellikle medreselerin etkisiyle şehirlerde, kent merkezlerinde sünni akide hâkim iken köylerde veya yaylak ve kışlaklarda heterodoks inanışlar etkisini sürdürmektedir. “XIII. yüzyıldan beri Anadolu, sufi öğretilerle dinî tarikatlerin yuvası haline gelmişti. Sufilik: kentlerin aydın çevrelerinde teosofi, yani mistik ilâhîyat biçimlerine bürünüyor, halk arasında ise inançları Şiilik ve başka Bâtini öğretilerin bir birleşimi halinde tarikatler için bir temel ve dini- toplumsal halk hareketleri için de bir kaynak oluşturuyordu.”(İncalcık, 2005: 198-199)

XIV. yüzyıl Anadolu için daha toparlayıcı bir yüzyıl olmuştur. Bu dönemde, yüzyılın başında, Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıkmış yüzyılın ortalarına doğru

gerek Osmanlı'da gerek diğerk beyliklerde medrese sayısında ciddi artış yaşanmış yüzyılın sonunda ise Anadolu'nun siyasi birliğı Osmanoğlu ailesi lehine olmak üzere büyük ölçüde sağlanmıştır.

XV. yüzyılın ortasına gelindiğinde ise, asrın başındaki Ankara Savaşı mağlubiyetinin ortaya çıkardığı dağılma tehlikesi bertaraf edilmiş, buhran döneminden kısa sürede kurtulunmuş ve İstanbul'un fethiyle devlet yükselme dönemine girmiştir. Güçlü bir devlet ve siyasi birlik sayesinde, daha önceki yüzyıllarda Anadolu'ya hâkim olan belirsizliğin büyümesine kapı araladığı, heterodoks İslam, sünni İslam karşısında ciddi anlamda güçsüzleşmiştir.

2. BÖLÜM

XV. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINDA MANEVİ EĞİTİM

XV. yüzyıl, Anadolu sahasında gelişen Türk edebiyatı açısından, yüzyılın ilk yıllarına damgasını vuran, başta Moğol akınları olmak üzere birçok saikin yön tayin ettiği siyasi ve toplumsal belirsizliklere rağmen, neşesini ve neşvesini kaybetmemiş, Osmanlı Türkçesinin ve edebiyatının tekâmülü adına özgünleşmenin ve zenginleşmenin devam ettiği bir yüzyıldır. Bu özgünleşme ve zenginleşmenin, Anadolu ve Rumeli'de topraklarını ve tebaa çeşitliliğini artıran devlet politikalarının sonucu olarak, bu kültür halitasına mülhak Arap, Fars, Balkan ve Ermeni dil ve kültürlerinin katkısıyla ortaya çıktığı söylenebilir.

Yüzyılın başındaki Moğol saldırılarının Osmanlı Devleti açısından devletin bütünlüğünü sarsmış olmasına, sağlanmış olan siyasi birliğin Moğol hükümdarı Timur tarafından yeniden beyliklere ayrılmış, bölünmüş bir Anadolu resmi çizmiş olmasına karşılık bu karanlık siyasi ve sosyal tablo Osmanlı Türkçesinin ve belki Batı Türkçesinin o zamana kadarki en güzel eserlerinin telif edilmesine mani olamamıştır.

XV. yüzyıl, gerek Ankara Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan beylikler döneminde gerek Fetret Devri'nden sonra toplanan ve güçlenen Osmanlı Devleti döneminde birçok önemli edebî kişilik yetiştirmiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türk diline verdiği değer, Germiyanoğulları'nın şairleri kollayıp desteklemesi, bizzat kendileri de şair olan ve edebiyat ve bilim insanlarını toplayıp himaye eden Çelebi Mehmet, Sultan II. Murat, II. Mehmet, II. Bâyezîd gibi Osmanlı padişahları; Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Ahmed Paşa, Necati Bey, Şeyhî, Sinan Paşa gibi Klasik Türk Edebiyatının bânîlerini; Hacı Bayram-ı Velî, Yazıcıoğlu kardeşler, Eşrefoğlu Rûmî gibi eli kalem tutan gönül erlerini yetiştirmiştir.

Bu yüzyıl ve bu yüzyılda yaşamış daha birçok isim Türk dili, kültürü ve edebiyatına yeni ve renkli değerler katmıştır. Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihi"nde bu savı destekleyici şu cümleleri serd etmiştir: "Bizzat kendileri de şair olan Fatih ve Bâyezîd devirleri Türk lisan ve edebiyatı için büyük bir inkişaf (yükselme) devri oldu." (Köprülü, 2016: 464) Dönem, sanatçılar ve eserlerle ilgili bilgiler burada sayılamayacak kadar çok olup bu konu edebiyat tarihi kitaplarında bırakılmış, tezin konusu açısından değinilmesi gereken eser ve isimler de aşağıda zikredilmiştir.

XV. yüzyıl, manevi eğitim kaygısı güden, dinî, ahlaki mahiyette ve telkinde bulunan, çok uzun yıllar boyunca okunacak önemli eserlerin yazıldığı en velud asırlardan biri ve belki birincisidir.

Bu çalışmanın kaynak eserleri olan Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye'den başka, evvelen bu asır; yüzyıllarca ve çok sevilerek okunacak olan ve hâlâ günümüzde de okunan, bahirlere ezberlenen Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınmış olan "mevlid" nâm meşhur "Vesîletü'n- Necât"ın asrıdır. Temerküz sahasını Peygamber Efendimizin ve onun hayatının oluşturduğu ve bu yönüyle diğer İslam muhiti çevresinde gelişen edebiyatlarda bulunmayan, Türklere mahsus bir anlatı türü olan "mevlid" geleneğinin en güzel örneğini, XV. yüzyılda, Yıldırım Bâyezîd zamanında Bursa'da yaşadığı bilgisinin dışında hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olunmayan Süleyman Çelebi, Hz Muhammed (a.s)'a beslediği büyük bir aşk ve vecd ile kaleme almıştır. Bu eser yazıldığı ilk günden bugüne Türk milletinin Peygamber Efendimize

olan muhabbetini ve gönül bağıını her okunuş ya da dinlenişinde daha da artırmaktadır. Gerek eserin dilinin sarahati ve suhuleti, gerek tasannu'a kaçmayan samimi söylemi ve bazı bahirlerde zirvelere çıkan coşkun lirizmi bu eseri dinî-manevi ve belki bütün Türk edebiyatı içinde müstesna bir mevkiye yükseltmektedir.

Bu asırda kaleme alınmış olan dinî- tasavvufi içerikli ve manevi eğitimi hedeflemesi bakımından dikkatleri celbeden önemli eserlerden birisi de Mürîdî'nin "Pendi Ricâl" isimli mesnevisidir. 3748 beyitten oluşan eser, dünyanın faniliği ve aldatıcılığı, sahip olunan dünyalıkların bir imtihan aracı olduğu ve geçiciliği, kendini beğenme, bencillik gibi beğenilmeyen davranışların zararlarının anlatıldığı; ilmin, âlimin ve bunlara muhabbetin öneminin, kalbin tezkiye ve tasfiyesi gibi beğenilen davranışların güzelliğinin anlatıldığı, iman ve İslam'ın şartlarının ve bunların gereklerinin yerine getirilmesi gibi tavsiyelerin yer aldığı, insanın hem bu dünya hem de öte dünyasını kazanmasının anahtarlarının verildiği önemli bir eserdir. (A. Şentürk-A.Kartal, 2005: 221)

Bu dönemde yazılmış olan ve dinî-ahlaki-tasavvufi öğretileri halka ulaştırmayı amaçlayan önemli birçok mensur eser vardır. Bunlardan birisi de, "Kadiriyye" tarikatının "Eşrefiyye" kolunun kurucusu olan Eşrefoğlu Rûmi tarafından 1448 yılında kaleme alınan "nefisleri arıtıcı, arıtan" manasına gelen "Müzekki'n- Nüfûs" isimli eserdir. Dönemin ilim ve manevi aşk merkezlerini gezmiş ve oralardan bolca istifade etmiş olmakla birlikte hayatını Bursa ve İznik çevresinde idrak eyleyen Eşrefoğlu Abdullah Rûmî, Müzekki'n- Nüfûs'ta, yoldan çıktıklarını düşündüğü dönemin insanları için tam bir manevi eğitim müfredatı tespit eder ve bu hususiyetleri salahiyet ve sarahatle etraflıca tahlil eder. Eşrefoğlu'nun okur, talip ya da müriden istediği en önemli şey tüm kötülüklerin başı olarak gördüğü dünya ve içindekilere olan sevgiden uzaklaşarak nefsi tarikat disiplini içinde ve hakiki mürşid gözetiminde terbiye ve tezkiye etmek ve güzel ameller, beğenilen davranışlarla kalbi süslemektir.

Yukarıda zikredilen eserlerden başka Ferîduddîn-i Attâr'dan mülhem "Esrârname Tercümelere ya da Nazireleri", "Mahzenü'l- Esrâr"a nazîre olarak yazılan, "Mahzenü'l- Ebrâr", "Ravzatü'l- Envâr" gibi eserler, Dede Ömer Rûşenî'nin

kaleme aldığı “Miskin-nâme, Kalem-nâme, Ney-nâme” eserleri, Elvân-ı Şîrâzî’nin “Gülşen-i Râz Tercümesi”, Ahmed-i Dâî’nin “Vasiyyet-i Nûşîrevân”ı gibi eserler bu dönemde yazılmış önemli dinî-ahlâki-tasavvufî mesneviler arasında sayılabilecek eserlerden sadece birkaç tanesidir. (A. Şentürk- A.Kartal, 2005: 221-223)

3. BÖLÜM- YAZICIOĞLU KARDEŞLER

3.1 Yazıcıoğlu Mehmed, Hayatı ve Eserleri

3.1.1 Yazıcıoğlu Mehmed’in Hayatı

XV. yüzyıl özellikle ilk yarısı itibariyle Osmanlı Devleti ve toplumu açısından; dinî, siyasi ve toplumsal anlamda bir hayli hareketli ve çalkantılı bir yüzyıldır. Esasen bu hareketlilik sadece Osmanlı Devleti için değil, Osmanlı öncesiyle beraber son iki yüz yıldır bütün Anadolu için geçerlidir. Anadolu coğrafyasına önce Büyük Selçuklu ardından Anadolu Selçuklu devletlerinin hükmettiği, Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesine henüz devlet olarak çıkmayıp Anadolu Selçuklu Devleti’ne bağlı bir uç beyliği olarak vazifesini icra ettiği, itikadi, içtimai ve siyasi çalkantılar, buhranlar ve isyanlara şahit olunan bu yıllarda; çoğu konargöçer, yarı göçebe kültürü devam ettiren, siyasi gelişmelerden bihaber fakat muzdarip olan halk, bu sıkıntılı ortamda kendisine sığınılacak liman olarak maneviyatı tercih etmiş ve kolonizatör Türk dervişleri³ vasıtasıyla da bu manevi sükûneti tekke-tasavvuf ve tarikat ikliminde teneffüs etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna zemin hazırlayan ve sonunda kurulduğu zamandan “Devlet-i Âliyye” olmaya başladığı döneme yani yükselme dönemine kadar geçen takribî iki yüz yıl içerisinde, Anadolu coğrafyasında yaşayıp siyasi belirsizliklerin oluşturduğu karanlık ortamdan bizar olan halk, bu ortam ve atalarının eski inançlarından kalma maneviyata yatkınlık hazır bulunuşluğu vasıtasıyla kendilerini,

³ Tabir, Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’a aittir. Aslı makale olan bu metin Hamle yayınevi tarafından aynı isimle kitap olarak basılmıştır.

bütün güçlerin üstünde tuttıkları din gücünün kanatları altına gönül rahatlığıyla bırakmış vaziyettedir.

İslamiyet'in tasavvufi damarı erken Osmanlı döneminden itibaren halk arasında talep ve kabul görmeye başlamış ve esasını bireyin kendini, nefsini hesaba çekip tezkiye etmesi suretiyle Allah'a ulaşmasını sağlamak misyonunun teşkil ettiği bu anlayış, henüz bu dönemde, telakki ve terakki haline gelmiş ve Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine, XIX. yy'a kadar varlığını etkin bir şekilde sürdürmüştür.

Böyle bir coğrafya ve anlayış haritasında hayatını idrak etmiş olan Yazıcıoğlu Mehmed, tam olarak nerede ve ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmeyen fakat içinde bulunduğu yüzyıl ve coğrafyadan kendisinden sonraki yüzyıllara ve farklı coğrafyalara kesinlikle damgasını vurmuş, çok değerli bir âlim, şair, şarih, sufi ve gönül insanı bir zâttır.

Yazıcıoğlu Mehmed ve küçük biraderi Yazıcıoğlu Ahmed'e "Yazıcıoğlu" ön adının verilmesinin sebebi, bu biraderlerin babaları olan "Salih" ya da "Salahaddin" nâm zatın Osmanlı devlet dairesinde o dönem için ciddi bir bilgi birikim gerektiren "kâtiplik" vazifesiyle vazifelendirilmiş olmasındandır. Süleyman oğlu Yazıcı Salih, kaynakların bildirdiği ve Yazıcı Salih'in kendi eserinin de teyit ettiği bilgiye göre Ankara'da doğmuştur.

Osmanlı devlet dairelerinden birinde kâtip olan Yazıcı Salih, Anadolu coğrafyasında astroloji sahasında yazılmış ilk eser olduğu sanılan, içerisinde tevhid, naat ve miraciyye nazım türlerinden, on iki ay ve hususiyetleri, dünyanın uydusu olan ayın özelliklerine kadar değişik konulardan bahseden yaklaşık beş bin beyitlik, mesnevi nazım şekliyle yazılmış ve genel olarak melhame türü sayılabilecek bir eser olan "Şemsiyye" isimli eserin sahibidir. Hem söz konusu eserden, hem eser olarak çocuklarından hem de çocuklarının eserlerinden; okuyan, düşünen, bilgili ve âgah olduğu anlaşılan bu zat kuvvetle muhtemel Yazıcıoğlu Mehmed'in ilk okulu ve hocası olsa gerektir. Yazıcıoğlu'nun "Muhammediye"de bizzat isimlerini zikrettiği Zeynuddin Arab ve Haydar-ı Hafî de Yazıcıoğlu'nun hayatında önemli olan isimlerdir.

“Hem üstadım benim Zeyne’l- ‘Arabdı Çü himmet etti erdim ona ön ben
Kim içi dışı ilm ile edebdi Eriştim Haydâr-ı Hafî’ye son ben”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 821)

Arapça bir eser (Meğaribü’z-Zaman) kaleme alacak kadar iyi derecede Arapça, Farsça beyitler, şiirler yazacak kadar iyi derecede Farsça bilen Yazıcıoğlu Mehmed, zannolunur ki son derece dolu akli, naklî ve kalbî ilimler hazinelerine sahip, dinî ve manevi eğitimini tamamlamış bir şahsiyettir. Nerede doğduğu kesin olarak bilinmemekte fakat ömrünün büyük bir kısmını Gelibolu’da geçirdiği, 1451 yılında orada vefat ettiği ve orada medfun olduğu kesin olarak bilinmektedir. Amil Çelebioğlu’nun verdiği bilgiye göre bugün Gelibolu’nun biraz dışında fakat İstanbul yolu üzerinde, Hamzabey sahilleri civarında, içinde mescid ve Yazıcıoğlu ailesine ait kabirlerin de yer aldığı hazîre hâlâ önemli bir ziyaretgâhtır. (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 17)

Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Yazıcıoğlu Mehmed âlim bir şahsiyet, sevilen, tanınan, görüşü sorulan, sohbetleri dinlenen bir zat olmasına rağmen hiçbir zaman herhangi bir tarikatte şeyhlik, mürşidlik postuna oturmamıştır. (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 16) Eserlerinden anlaşıldığına göre iyi bir Sünnî-Hanefî ve hakiki bir peygamber aşığıdır.

Hacı Bayram-ı Veli hazretleri ile çağdaş olan Yazıcıoğlu Mehmed, Hacı Bayram-ı Veli ile Gelibolu’da görüşmesinin ardından Bayramiyye tarikatine intisab etmiş ve tarikatın önemli isimlerinden olmuştur. Hacı Bayram-ı Veli’ye büyük bir sevgi ve hürmet besleyen Yazıcıoğlu Mehmed bu sevgi ve hürmetlerini Muhammediye’deki şu dizelere de aksettirmiştir:

“Cihanın kutbu mâhı Hacı Bayram Selâmullah erişsin size yâ Şeyh
Cihanın şeyhi şâhı Hacı Bayram” Tükenmez himmet eylen bize yâ Şeyh”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 807)

Yazıcıoğlu Mehmed'in ölüm tarihi bazı kaynaklarda 1453 yılı gösterilmekte ise de Amil Çelebioğlu, okuduğu kaynaklardan edindiği bilgiye ve "Muhammediye"deki bazı beyitlerin kendisinde uyandırdığı intibaya istinaden tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde Yazıcıoğlu Mehmed'in ölüm tarihi olarak 1451 yılını tespit etmektedir. (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 15)

3.1.2 Yazıcıoğlu Mehmed'in Eserleri

Kaynaklarda Yazıcıoğlu Mehmed'in "Muhammediye"den başka, var olduğu herkesçe bilinen, çeşitli kütüphanelerde nüshaları mevcut olan, biri; "Meğâribü'z Zaman" diğeri, "Şerh-i Füsûsu-l Hikem" ya da "Münteha" namıyla maruf iki eserinden, ayrıca varlığı ahad haber olarak gelen mevcudiyeti ya da Yazıcıoğlu Mehmed'e aidiyeti tereddütle karşılanan biri "Sûre-i Fatiha Tefsiri" diğeri de "Saltukname" ya da "Menakıb" isminde iki eserinden daha bahsedilmektedir.

3.1.2.1 Meğâribü'z- Zaman

Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre tam adı "Meğâribü'z-Zaman li-Ğurûbi'l-Eşyâ fi'l-'Ayn ve'l-'Ayân" olan bu eser Yazıcıoğlu Mehmed'in "Muhammediye"den önce, Arapça ve mensur olarak telif ettiği bir eserdir. "Meğâribü'z- Zaman" aslında Yazıcıoğlu Mehmed'in "Muhammediye"si ile kardeşi Ahmed Bîcan'ın "Envarü'l Aşîkîn" isimli eserlerine kaynaklık etmiştir. Başka bir deyişle "Envarü'l Aşîkîn" ve "Muhammediye" Yazıcıoğlu kardeşlerin ilki mensur ikincisi manzum olmak üzere "Meğâribü'z- Zaman"a yapmış oldukları birer serbest tercümedir.

Amil Çelebioğlu'nun Kâtip Çelebi'den aktardığına göre Yazıcıoğlu Mehmed, önce hadis-i kutsileri toplayıp bunları şerh etmiş, Bayramiyye tarikatına intisabından sonra bu çalışmasını Sagâni'nin "Meşârik"ine nazire olarak telif etmiştir. (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975, 30)

Eser beş vakit namaza işaret edecek şekilde beş bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler de kâinatın yaratılışına, peygamberlere, meleklere, kıyamete ve makam-ı âlâ'da Hakk'ın sözlerine dairdir. Bu eserin; Topkapı Sarayı Müzesi, Nuruosmaniye, Süley-

maniye, Beyazıt Devlet, Akseki ve Burdur Devlet kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur. (Uzun, 2013: 362)

3.1.2.2 el-Müntehâ ‘ale’l- Fusûs

Bu eser Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhyiddin ibnü’l Arabî’nin “Fusûsu’l- Hikem” isimli eserini Arapça olarak şerh ettiği eserdir. Bazı kaynaklarda da bu eser, Yazıcızade Mehmed’in ilk “Fusûs” şarihi olan Müeyyidüddin el-Cendî’nin Fusûs şerhine yaptığı ta’likâtından ibarettir. Yazıcıoğlu Mehmed bu eserini ömrünün son yıllarında kaleme almış ve eserin sonuna da 63 beyitlik müstezad nazım şeklinde bir kaside-i Rabbaniyye eklemiştir. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, ağabeyinin yazdığı bu eseri daha sonra “Müntehâ” ismiyle Türkçeye tercüme etmiş ve kaynakların verdiği bilgiye göre Ahmed Bîcan’ın bu tercümesi Türkçedeki ilk “Fusûsu-l- Hikem” tercümesi sayılmıştır. “el-Müntehâ ‘ale’l- Fusûs”un Topkapı Sarayı Müzesi, Nuruosmaniye ve Süleymaniye kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur. (Uzun, 2013: 362)

3.1.2.3 Sûre-i Fatıha Tefsiri

Yazıcıoğlu Mehmed’in “Fatıha Tefsiri” isimli bir risalesi olduğundan bahsedilir. Ahmet Akkuş, Taşkoprîzâde’nin “Şakâik”inden şöyle bir bilgi aktarır: Taşkoprîzâde Fatıha tefsiri için “ Ben bu tefsiri mülahaza-i vücudiyeye-i redd için tasnif eyledüm.” demek suretiyle böyle bir tefsirin varlığına işaret etmiştir. (Akkuş, 2010: 41)

3.1.2.4 Menâkıb-ı Saltuknâme/ Menâkıb

Amil Çelebioğlu’nun verdiği bilgiye göre “Menakıb-ı Saltuknâme” ya da “Menâkıb”tan bir tek Evliya Çelebi bahsetmiştir. Bunun dışında bu eserin varlığını teyid edecek başka bir eser ya da kaynak bulunamamıştır. (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 31)

3.1.2.5 Muhammediye

Yazıcıoğlu Mehmed bu eserini kendisiyle muhteviyat müşterekliği bulunan “Meğaribü’z-Zaman”dan sonra kaleme almıştır. 850/1446- 853/1449 yılları arasında Gelibolu’da yazılıp tamamlandığı bilinen eser, dönemin dil özelliklerini de yansıtan zaman zaman sade bazen de sanatlı bir Türkçeyle nazmen kaleme alınmıştır. Yakla-

şık 9018 beyitten oluşan Muhammediye üç ana bölümden oluşmaktadır. Muhammediye bu tezin konusunun önemli bir parçası olduğu için çalışmanın ilerleyen bölümlerinde “Eserler” başlığı açılacak ve bu başlıkta söz konusu eserle ilgili daha geniş bilgi verilecektir.

3.2 Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, Hayatı ve Eserleri

3.2.1 Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan’ın Hayatı

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, Yazıcı Salih Efendi’nin küçük oğlu, Yazıcıoğlu Mehmed’in de küçük kardeşidir. Ağabeyi Mehmed gibi Ahmed’in de nerede doğduğu tam ve kesin olarak bilinmemekle birlikte hayatının büyük bir kısmını Gelibolu’da geçirdiği ve 1466 yılından sonraki bir tarihte orada vefat ettiği bilinmektedir. Kabri, “Yazıcıoğlu Türbesi” olarak bilinen Gelibolu mevkiinde, ağabeyi Mehmed’in türbesine yakın bir mesafededir.

Müellifle ilgili kapsamlı bilgilere kaynaklarda maalesef ulaşılamamaktadır. XV. yy.da yaşamış olan Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla iyi bir eğitim görmüş, ileri derecede Arapça ve Farsça bilen, hayatını Allah ve peygamber aşkına adanmış, erbab-ı tasavvuftan önemli bir sima ve çevresi tarafından çok fazla sevilen, beğenilen bir gönül insanıdır. Tıpkı ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed gibi Ahmed Bîcân da Hacı Bayram-ı Veli’nin Gelibolu’yu ziyaretlerinde kendilerini irşad etmesiyle birlikte Bayramiye tarikatine intisab ederek Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin müridi olmuştur.

Zühd ve riyazete çok sıkı bir şekilde bağlı olan Yazıcıoğlu Ahmed hem bu bağlılığından hem de Allah aşkının kendisine yeme-içmeyi unutturmasından beden son derece zayıf ve cansız düşmüş bu yüzden çevresindekiler tarafından “cansız” anlamına gelen “Bîcan” ismiyle tesmiye olunmuştur.

Yazıcıoğlu Ahmed, miras olarak bıraktığı kıymetli eserlerden de anlaşılacağı üzere, daha çok babası ve ağabeyinin yolunu ve eserlerini takip etmek suretiyle tercüme ve şerh çalışmaları içinde olmuş, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed’in “Meğaribü-z Zaman” isimli eserini tercüme etmiş, Muhyiddin ibnü’l- Arabî’nin “Füsûs’ul- Hi-

kem”ini de şerh etmek suretiyle Müslüman Osmanlı toplumunun fikrî, ahlaki ve itikadi dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur.

3.2.2 Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân’ın Eserleri

3.2.2.1 Envârü’l- Âşîkîn

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed’e; bu dünyadan kendilerine bir şey kalmayacağını, hem bir yadigâr olarak hem de ahiret hayatının menfaatini temin etmek maksadıyla bir sadaka-i cariye nev’inden bir eser kaleme almasını teklif eder. Bu mütalaanın üzerine Yazıcıoğlu Mehmed, tam adı “Meğâribü’z-Zaman li-Ğurûbi’l-Eşyâ fi’l-‘Ayn ve’l-‘Ayân” isimli eseri Arapça olarak kaleme alır. Daha sonra Yazıcıoğlu Mehmed, kardeşi Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân’dan bu eseri halkın da anlayıp istifade etmesini murad ederek Türkçeye tercüme etmesini ister. Bu talep doğrultusunda Ahmed Bîcân “Meğârib”i serbest tercüme nev’inden Türkçe’ye çevirir ve kitaba “Envârü’l- Âşîkîn” ismini verir. “Muhammediye” ile birlikte “Envârü’l- Âşîkîn” de bu çalışmanın önemli bir parçası olduğu için söz konusu eser ve detaylı özellikleri “eserler” bölümünde daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

3.2.2.2 el-Müntehâ

Bu eser, Müeyyidüddîn el-Cendî’nin kaleme aldığı Füsûs şerhine, Yazıcıoğlu Mehmed’in Arapça olarak yazdığı ta’likatlardan ortaya çıkan “Şerh-i Füsûsu’l-Hikem”in Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân tarafından Türkçeye yapılan tercümesinden ibarettir.

Kaynağı ve şerhleri son derece kıymetli, Türkçeye yapılan mezkûr tercümesi de son derece önemli olan bu eserde Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, peygamber kıssalarından, hulefâ-i râşidînden, menâkıb-ı evliyâdan ve tasavvufi birçok konudan bahsetmektedir. Ayrıca bu eser, bilindiği kadarıyla Anadolu sahasında Füsûs üzerine Türkçe yapılmış ilk şerh çalışması olma özelliği göstermesi yönünden de ayrı bir öneme haizdir. (Çelebioğlu, 1989: 51)

3.2.2.3 Melhame

“Bostânu’l-Hakâyık” ya da “Şemsiyye” olarak da bilinen bu eser, kitaplardaki bilgilere göre Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân’ın babası Yazıcı Salih’in kaleme aldığı yak-

laşık beş bin beyitlik melhame türü bir eser olan “Şemsiyye”nin Türkçe tercümesidir. Eserde kaynak eserle paralel olarak; astronomi, astroloji, meteoroloji ile ilgili konular işlenmiştir. Ahmed Efendi bu tercümede zaman zaman babasının eserlerinden alınıtladığı orijinal beyitlere de yer vermiştir. (Çelebioğlu, 1989: 51)

3.2.2.4 Acâibü'l- Mahlûkât

Bu eser, Zekerriyya b. Muhammed el-Kazvinî'nin aynı adı taşıyan, evrenbilim, coğrafya ve biyolojiye müteallik eserinin Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân tarafından Türkçeye yapılan bir nevi serbest tercümesidir. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre bu eserde; göklere, ay, güneş, zühre, utarid gibi diğer gezegenlere, hangi günlerin hangi fazileti olduğuna, aylara, denizlere, dağlara, nehirlere, insanlara, hayvanlara dair acıaip bilgiler verilmiştir. (Çelebioğlu, 1989: 51)

3.2.2.5 Dürr-i Meknûn

“Saklı İnciler”, “Gizli İnciler” anlamına gelen bu eserde çeşitli âyet, hadis, örnek ve olaylarla; kâinatın yaratılışı, kısas-ı enbiya ve kıyamet alametlerine dair konular işlenmiştir. Amil Çelebioğlu'nun kanaatine göre bu eser herhangi bir eserden değil, birkaç eserden yapılan tercümelerle ortaya çıkmış, derleme mahiyetinde bir eserdir. On sekiz bin âleme işaret olarak eser on sekiz bab halinde kaleme alınmıştır. (Çelebioğlu, 1989: 51)

3.2.2.6 Cevâhirname

Bu eser Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân'ın bilinen tek şiiridir. Yaklaşık 40 beyitlik bu mesnevîde müellif; zümrüt, akik, yakut gibi değerli cevherlerden, daha çok alternatif tıp vasıtası olarak bahsetmiştir. (Çelebioğlu, 1989: 51)

4. BÖLÜM- ESERLER

4.1 MUHAMMEDİYE

Yazıcıoğlu kardeşlerden Mehmed'in Muhammediye'de aktardığına göre kardeşi Ahmed Bîcân, ağabeyi Mehmed'e bu cihandan göçmeden faydalı bir eser bı-

rakmaya rağbet etmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Yazıcıoğlu Mehmed kendi deyimine göre “âlemde ne denli tefsir ve hadis kitabı var ise, tüm Arap, Fars ve Rum illerini arayıp dünyada ne kadar özel eser varsa bulup İhyâ’u- ‘Ulûmu’ d- Dîn gibi eserleri süzmüş ve “Meğâribü’z- Zamân li-Ğurûbi’l- Eşyâ fi’l- ‘Ayn ve’l- ‘Ayân” isimli eserini Arapça olarak “on iki ilim üzere” tertip etmiştir. Daha sonra Yazıcıoğlu Mehmed, kardeşinden “Meğârib”i Türk diline çevirmesini istemiş ve kendisi de kardeşinin tercümesinden sonra “Meğârib” ile hemen hemen aynı konuları, Peygamber Efendimizin ve sahabenin hayatına daha fazla odaklanarak Muhammediye şeklinde Türkçe olarak nazmen kaleme almıştır. Bu süreç Muhammediye’de ifadesini şu şekilde bulur:

Karındaşım var idi adı Bican	Çü düzdüm bu kitabı sen dahî gel
Bana terğîb ederdi derdi ey cân	Bunu Türkî diline dönder imdi
Bilirsin yok vefâsı rûzigârın	Yayılsın ile şehre gönder imdi
Ko senden sonra pes bir yâdigârın	Benim de bu kitabım kim düzüldü
Bu söz ile meğârib adlı ey yâr	Gelip dür gibi cem’ oldu dizildi
Kitâb ettimdi görmemişti deyyâr	İkisi de Meğârib’den çıkıptır
Dedim Bîcân’a imdi ben dahî gel	Taşup derya iki yüzden akupdur

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 814)

Muhammediye’nin yazılış süreci eserin “sebeb-i te’lif” bölümünde nâzımın aktardığına göre şu şekilde kaleme alınmıştır: Nâzım Yazıcıoğlu Mehmed Gelibolu’da halktan uzaklaşmış, taat u zikir ile meşgul olduğu savma’asına çekildiği yerde oturmakta iken şehrin âşıkları kendisinin yanına gelip “âleme müjde olsun için Resulün vasfını, hayatını neden yazmıyorsun?” dediklerinde onlara dualar edip kendisinden istenilen bahiste ve mevlid şeklinde birçok eser bulunduğunu bildirerek yazma teklifini kabul etmemiş fakat sonraki gecelerden birinde Efendimiz’i rüyasında görmüştür. Gördüğü rüyada Peygamber Efendimiz Yazıcıoğlu Mehmed’e:

İçir hikmet şarâbın ümmetime

İşitsin ümmetim şehren fe-şehrâ

Sözümü söyle halka âşikârâ	Çü buyurdu bana sultân-ı kevneyn
Yenile mevlidim çıksın cihana	Sözünü tuttum uş cebren ve kahrâ
Egerçi söylenir dehren fe-dehrâ	Sığındım Hakk'a sığandım elimi
Kemâlâtım yetiştir sen dahî pes	Ki yazam vasfını sırran ve cehrâ

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 55)

buyurarak ona Muhammediye'yi yazma konusunda telkin ve teşvikte bulunmuştur.

Muhammediye, nâzım hazretlerinin bir beyitte zikrettiğine göre hicrî 853 yılının cümâde'l-âhira ayının sonlarında (Ağustos, 1449)'da tamamlanmıştır. (Çelebioğlu, 1975: 815) Yazıcıoğlu Mehmed, fotoğrafına ulaşılan müellif hattı nüshanın ilk yaprağına “Kitâb-ı Muhammediyye fî Na't-i Seyyidi'l-Âlemîn Habîbillahi'l A'zam Ebî'l Kâsım Muhammedeni'l- Mustafa (s.av)” yazmıştır. Muhammediye'nin sondan üçüncü beytinde de

“Lemmâ hademtü bi'r- risâleti hatme'r- risâlet/ Semmeytühâ bi'r- risâleti'l- Muhammediyye” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 824)

diyerek eserin ismini “Muhammediyye Risâlesi” olarak tespit etmiştir. M. Râkım hattıyla yazılan matbu nüshada ise eserin adı “Kitâb-ı Muhammediyye fî Kemâlâti'l- Ahmediyye” olarak geçmektedir. (Çelebioğlu, 1975: 45)

Muhammediye'nin, uzun yıllar ve geniş coğrafyalarda okunmasından da anlaşılacağı üzere İstanbul, Kırım, Kazan, Kahire başta olmak üzere birçok yerde yazma, tıpkıbasım ve taş baskı nüshaları bulunmaktadır. (Banarlı, 2001: 488) Bu nüshalardan bir kısmı özellikle cennet, cehennem ve melek tasvirlerinin olduğu yerlerde resimler bulunup bulunmaması yönünden resimli ve resimsiz nüshalar olarak fark edilmektedir. (Çelebioğlu, 1975: 30) Eserin müellif hattı yukarıda da zikredildiği üzere 853/1449 tarihinde kuvvetle muhtemel Gelibolu'da telif olunmuştur. Fotoğrafına ulaşılan eserin müellif hattının ilk yaprağında Arapça yazılmış olan “Alışılmışın dışında bir durumun haricinde bu kitap menzilizimden dışarı çıkarılmasın.” notuna binaen müellif hattı İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar Gelibolu'da kalmış ve bu

tehlikeye tedbiren 1943 yılında Ankara'ya götürülerek Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Neşriyyât Müdürlüğünde 431/A'da kayıt altına alınmıştır. (Çelebioğlu, 1975: 29) İstanbul'da otuz ikisi Süleymaniye Kütüphanesinde olmak üzere elli sekiz tam, yedi eksik nüshası tespit edilmiştir. Bunların dışında Anadolu kütüphanelerinde otuzdan fazla, Kahire, Londra ve Vatikan kütüphanelerinde onu aşkın yazması bulunmaktadır. (Uzun, 2005: 587)

Yazıcıoğlu Mehmed, eserinden de anlaşılacağı üzere iyi bir eğitim almış, akli ve nakli ilimleri iyi bilen birisidir. Bununla beraber o, Hacı Bayrâm-ı Velî gibi büyük bir sufinin mürîdi, İbnü'l- Arabî'nin "Füsûs"u üzerine Arapça olarak yazdığı şerhten de anlaşılabilir üzere tasavvufu çok iyi bilen ve ehl-i muhabbet olmanın gereklerini hayatında tatbik eden; zühdü, riyazeti, inzivayı ve halveti tercih eden bir vecd ve gönül insanıdır.

Nihat Sâmi Banarlı Yazıcızade Mehmed'in İran ve Mâverâünnehir bölgesine eylediği talebü'l- ilm seferlerinin bile oradaki büyük sufilerden ilham ve feyz almak için gerçekleştiğini tahmin etmektedir. (Banarlı, 2001: 488) Buna rağmen, Yazıcıoğlu Mehmed, eserinde tasavvufi unsur ve öğretileri açık bir şekilde işlemeyip sadece birtakım mefhum ve telmihlerle ihsas ettirerek daha çok temel inanç meselelerini ön plana çıkarmış, bunları detaylıca anlatmıştır. Son tahlilde, Köprülü'nün de dikkat çektiği gibi, Muhammediye'de tasavvuf terminolojisi ve terbiyesi çok az yer almakla beraber kitaba hâkim olan ve en çok işlenen konu ehl-i sünnet itikadı ve ideolojisidir. (Köprülü, 2016: 458)

Birçok kaynağa ve bizim incelemelerimiz sonucunda ulaşılan tasnife göre Muhammediye'de işlenen konular üç ana bölüme ayrılabilir. Birinci bölüm, varlıkların, mümkinatın ve mevcudatın yaratılışının işlendiği bölüm olup bu bölümde aklın, levh'in, kalemin, yerlerin, göklerin ve bu ikisi arasındaki ve içindekilerinin yaratılması, insanın yaratılışı ve yeryüzüne iniş bahisleri işlenir. Bölüm 1415 beyittir. İkinci bölüm "Tertîbü'l- Enbiyâ" bölümü olup burada Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberler ile diğer kutsal kitaplarda ve kaynaklarda adı geçen peygamberlerin hayatı anlatılır ve bu bölümün sonunda da Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (a.s.)'ın

hayatı mucizeleriyle beraber detaylıca anlatılır. Hülefa-i Raşidîn ve sahabenin bir kısmı ve Hz. Fatıma'nın vefatı, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in vefatları yine bu bölümde anlatılmakta olup bölüm 3365 beyit tutmaktadır. Son bölüm ise "Eşrâti's-Saât" bölümü olup burada kıyamet ve ahvâlınden, diriliş, hesap ve mizandan, cennet ve nimetleri ile cehennem ve azaplarından bahsedilir. Bu bölüm de 4238 beyitten oluşmaktadır. Çalışma boyunca istifade edilen, "Tercüman Yayınları"ndan çıkan ve Amil Çelebioğlu'nun hazırladığı 1975 baskısı kaynağa göre beyitlerin sayısı da bu şekilde 9018 olarak tespit edilmektedir. Ahmet Atilla Şentürk ise Muhammediye'nin beyit sayısının 9008 olduğunu bildirir. (Şentürk, 2005: 215)

Muhammediye'nin kaynakları başta Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadis kitapları olmakla beraber; Ebu'l- Leys Semerkandî, Fahr-i Râzî, Ebû Tâlib-i Mekkî, Keşşâf sâhibi Zemahşerî, Şeyh Gazzâlî v.d. gibi muteber sayılan isimler ve bunların eserleridir. Yazıcızade Mehmed kaynakların ve nakillerin sahihliğini

"Bu sözler kim beyân ettik kamu nakli sahih idi." (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 246)

diyerek özellikle belirtmiştir.

Muhammediye aslında hem bir siyer, hem itikat ve aynı zamanda bir ahlak kitabıdır. Yazıcıoğlu Mehmed itikadi ve amelî meselelerde Hanefî-Mâtürîdî çizgide, tasavvufî aşk ve nazariyyede İbnü'l-Arabî'nin izinde, ahlaka ait teorik meselelerde ise İmam Gazâlî'nin görüşlerini takip ederek hareket etmektedir. (Şeker, 2015: 20) Fatih M. Şeker'in Süleyman Hayri Bolay'dan aktardığına göre Yazıcızade biraderler eserleriyle İslam kelam ve felsefesini gündelik hayata indirgeyebilmek kabiliyetini göstermişlerdir. "Âşık Paşa'nın Garipnâme'si, Ahmedî'nin İskendernâme'si, Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'si ve Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i felsefi meseleleri halkın seviyesine indiren metinlerdir." (Akt. Şeker, 2015: 59)

On beşinci asrın ilk yarısından bu zamana kadar neredeyse altı yüzyıldır okunan Muhammediye, okunduğu yerlerde ve okuyan kişilerde tıpkı bir manevi eğitim kurumu gibi ahlak, terbiye ve itikat eğitimi gerçekleştirmiş, halkın İslam algısının

oluşmasında kendisi gibi birkaç eserle birlikte temel kaynak vazifesi icra etmiştir. Muhammediye halkın hayata dair anlam arayışının önemli ve istikrarlı bir yol göstericisi olmuştur. Bunun dışında ayrıca ve özellikle Muhammediye’de ve şairinin kalbinde çok güçlü bir şekilde hissedilen peygamber sevgisi bu eseri okuyan kişilerin kalplerinde de yeşermektedir.

4.2 ENVÂRÜ’L- ÂŞİKÎN

Envârü’l- Âşikîn XV. yüzyılın ilk yarısında İstanbul’un fethinden önce Muhammediye ile aynı dönemde Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Kitabın ismi “Âşıkların Nurları” anlamına gelir ve burada kastedilen âşıklar Allah âşıklarıdır. Anadolu’nun yoğun bir şekilde Türkleşme ve İslamlaşmaya devam ettiği dönemde Envârü’l- Âşikîn Müslüman-Türk kimliğinin oluşum ve gelişimine oldukça etkin bir katkıda bulunmuştur. Bu eser de tıpkı Muhammediye gibi, Ahmed Bîcân’ın ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed’in telif ettiği “Meğâribü’z- Zamân li-Ğurûbi’l-Eşyâ fi’l- Ayn ve’l- ‘Ayân” isimli Arapça eserin Türkçeye serbest nesir olarak edilmiş tercümesidir.

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân eserin yazılma sebebini Envârü’l- Âşikîn’in baş tarafında yer alan “Sebeb-i Te’lif” bölümünde şu şekilde izah ediyor:

“Evvelâ bu ulu kitabı güzel hitabı toplayıp tercüme edenin Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân olduğu bilinmelidir. İşte bu kitabı topladığı için Hak Teâlâ ona rahmet etsin. Şunun üzerine ki o, ariflerin gayesi ve erenlerin nihâyetidir. Benim bir kardeşim vardı. Âlim, ârif, fâzıl, kâmil, Tanrı Teâlâ hazretlerinin has kulu, erenlerin ileri geleni ve cihanın kutbu şeyh Hacı Bayrâm-ı Velî’nin sırdaşı idi. Ben miskin ve derviş Ahmed Bîcân her zaman ona dedim ki:

-Ey gözlerimin nuru kardeşim! Dünyanın bekası ve rüzgârın vefası yoktur. Bir yadigâr düz ki bütün âlemde okunsun.

Benim sözümle o da “Meğâribü’z- Zaman” adlı bir kitap yazdı. Âlemlerde zâhir-batın ne türlü tefsir ve tahkik varsa, elhasıl on iki ilmin sonuçlarını onda bir yere topladı. Ondan sonra bana şöyle dedi:

-Ey Ahmed Bîcân! İşte ben senin sözünle, bütün âlimlerin şeriat ve hakikatle ilgili bilgilerini bir yere topladım. Şimdi sen de gel “Meğâribü’z- Zaman” adlı bu kitabı Türk diline tercüme et. Ta ki bu bizim ilin insanları mana bilgilerinden ve ilmin nurlarından fayda görsünler.

Ben miskin de adı “Envârü’l- Âşıkîn” olan bu kitabı onun mübarek sözü ile Gelibolu’da tamamladım. Şimdi benim Envârü’l- Âşıkîn’im ve kardeşimin nazım olarak yazdığı Muhammediye kitabı ikisi de “Meğâribü’z- Zaman”dan çıkmıştır. Sanki okyanus taşıp iki yandan aktı. Ne kadar cevheri varsa ortaya çıktı.

Eğer gizli inci istersen “Envârü’l- Âşıkîn”i oku. Eğer ahiret sevabı istersen “Muhammediye”yi oku. Allah’a hamdolsun biz iki kardeş bu iki kitabı yazdık. Bu yolda çok zahmetler çektik. Ta ki âşıkların ruhları bu kitaplarla neşe bulup şerefe ersin ve “Yazıcıoğullarına rahmet olsun” diye hayırla yâd etsinler.” (Ahmed Bîcân, 1973: 31-32)

Envârü’l- Âşıkîn, besmele, hamdele ve salvele ile yapılan girişten sonra beş bölüm üzere tertip edilmiştir. Birinci bölümde mevcudatın (varlıkların) tertip ve nizamı, yerlerin, göklerin ve içindekilerinin yaratılışı; ikinci bölümde peygamberlerin hayatları ve Yüce Allah’ın peygamberlere kutsi hitapları, üçüncü bölümde dört büyük melekle beraber diğer büyük melekler, dördüncü bölümde itikat, amel ve ahlak konularıyla beraber Hak Teâlâ Hazretlerinin kıyamet günündeki ilâhî hitapları, beşinci ve son bölümde ise yüce makamda Allah’ın hitapları, cennet, cehennem ve içindekiler ele alınmıştır.

Envârü’l- Âşıkîn’in kaynakları Muhammediye’den daha zengin olup, düzyazı olarak yazılmış olmanın verdiği kolaylıktan olsa gerek bu kitapta daha çok kaynak eser ve muteber isimlere atıfta bulunulmuştur. En çok kullanılan kaynaklar, Kur’ân-ı Kerîm ve sahih hadis kitapları, çeşitli tefsirler ve telif eserler olmakla beraber Tevrat, Zebur, İncil gibi diğer kutsal kitaplardan ve sağlam olmayan ravilerden alınan hadislerden de iktibas ve rivayetlere yer verilmiştir. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân eserinde İbn-i Abbas, Ebû Tâlib-i Mekkî, İmam Gazzâlî, Fahr-i Râzî, Bâyezîd Bestâmî, Cü-

neyd-i Bağdâdî gibi meşhur âlim ve mutasavvıflardan nakillerde ve rivâyetlerde bulunmuştur.

Envârü'l- Âşıkîn'in dili, konuları işleyiş biçimi ve cümle dizilişi oldukça açık, sade ve çok rahat anlaşılıp takip edilebilecek şekildedir. Eserin içeriği de halka iyiyi, doğruyu, güzeli, ahlakı anlatmaktır. Bu şekilde üslup ve içerik okuyucu ve dinleyici açısından oldukça cazip hale gelince eser kaçınılmaz olarak çok uzun yıllar, yüzyıllar boyunca halkın elinden düşmeyen ve onların İslam ve ahlak algısını oluşturan bir eser haline gelmektedir.

Envârü'l- Âşıkîn, kaleme alındığı XV. asırdan bu yana Türk halkı arasında en çok okunan, halka dinî- ahlaki terbiye ve kültür veren kitaplardan biridir. (Ahmed Bîcân, 1973: 23) Muhammediye ile Envârü'l- Âşıkîn neredeyse beş asır boyunca her evde olan, bulunan; hatta rivayetlere göre çeyizlere bile konan bir başucu kitabı olmuştur. Bu eserin bu kadar çok sevilmesi ve okunması bir imkân olarak eserin nüsha sayısının oldukça fazla olmasını sağlamıştır. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu dışında Kazan ve Bulak'ta da Envârü'l- Âşıkîn'in baskılarının olduğu bilinmektedir. (Ahmed Bîcân, 1973: 10)

5. BÖLÜM

ENVÂRÜ'L- ÂŞIKÎN VE MUHAMMEDİYE'NİN OSMANLI COĞRAFYASI, TÜRK DÜNYASI VE TÜRK EDEBİYATINA TESİRİ

Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye gerek yazıldıkları dönemde gerek yazıldıktan sonra bu zamana kadar, özellikle XX. yüzyılın ilk yarısına kadar beş yüz yıldan fazla bir süre, neredeyse altı asır boyunca; çok okunmuş, dinlenmiş, çok sevilmiş, sahiplenilmiş hatta eser ve müelliflerine halk tarafından kutsiyet dahi atfedilmiştir. Osmanlı coğrafyasının ilim, inanç, kültür ve irfan haritasının oluşumunda ve gelişiminde, söz konusu iki eser, oldukça etkin rol oynamıştır.

Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye, evlerdeki, tekke, dergâh ya da medreselerdeki kitaplıklarda, köy odalarında, kiraathanelerde Kur'ân'dan sonra başköşede yer

alır, hatta gelinlik kızların çeyiz sandıklarında dahi bulunmuş. (Akkuş, 2010: 70) Zira bu iki eser yazıldıkları dönemden itibaren; gerek işledikleri konunun önemi ve hayatiyeti, gerek konuları işleme noktasında benimsedikleri samimi ve içten üslupları ve gerek eserde kullandıkları dilin özellikle o dönem ve Envârü'l- Âşıkîn için rahat ve kolay anlaşılır hüviyette olması sebepleriyle; ev ahalisinin günlük yaşantısı esnasında ders havası içerisinde ailece gerçekleştirilen kitap okuma eylemlerinin, özellikle kandil ve bayram günleri gibi kutsal gün ve gecelerde toplanan insanların yaptıkları okuma ve dinleme faaliyetlerinin ve mekteplerde, medreselerde okutulan ders kitaplarının vazgeçilmezi haline gelmiştir.

Ahmet Akkuş'un yayımlanmamış yüksek lisans tezi olan "Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri" isimli çalışmasında aktardığı bilgilere göre "Pend-i Gülistân-ı Şerîf" isimli eserin sahibi Şerîfî, XVIII. yüzyılın sonlarında, kendi memleketi olan Erzurum'da halkın Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'sini okuduğuna tanık olmuştur. Yakın zamanda yayımlanmış olan Aşçı Dede'nin Hatırât'ında ise Aşçı Dede, "Erzincan'da geceleri cümle hanelerde işbu Muhammediye kitabı kıraat olunur." demektedir. Yahya Kemal, Muhammediye'nin Üsküp'te yankılanan sesini ve Yazıcızade'nin tesirini şu hatırasında aktarmaktadır: "Annem Yazıcızade'yi sabah namazlarını kıldıktan sonra okurdu. Beyaz başörtüsü ile elindeki kitaba eğilişini hâlâ görür gibiyim. Çok yerlerini anlamadığım halde, annemin yüksek sesle ve makamla okuyuşundan dinlediğim Muhammediye'nin o mısraları bana bizim öz maceramız, evimizin, mahallemizin, Üsküb'ün ve müphem surette bütün milletimizin dünya ve âhîret macerası gibi gelirdi. Daha o yaşta Yazıcızade Mehmed Efendi'nin Türklük'le İslamlık'ı yoğuran milli-İslamî harsini benliğimde hissetmeye başlamıştım." (Akt. Akkuş, 2010: 71)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Manisa, Ankara, Gelibolu ve Kastamonu gibi birçok Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde Muhammediye'yi ezberleyen nice insanlar olduğunu, Muhammediye hafızlarının değişik vesilelerle veya özel olarak tertip edilen toplantılarda Muhammediye'yi makamlarla okuduğunu ve bu eserlerin çok sevildiğini beyan eder. (Akt. Akkuş, 2010: 61) Sefîne-i Evliyâ'dan aktarıldığına göre hem Muhammediye hem Envârü'l- Âşıkîn, Anadolu'da çok yaygın olan adeta evrad

gibi okunan, topluca okumaları yapılan ve bu okumaların sonunda tıpkı hatim duası gibi topluca duası yapılan eserlerdir. (Akt. Şeker, 2015: 293) Köprülü de Muhammediye'nin asırlarca mekteplerde ders kitabı olarak okutulduğunu, ona şerhler, nazîreler yazıldığını, şehir ve kasabalarda bestesiyle okuyanlar sınıfının (Muhammediyehânlık müessesesinin) tesis edilmiş olduğunu, eserin nâzımının hayatı üzerine değişik menkıbelerin teşekkül etmiş olduğunu bildirir. (Köprülü, 2016: 458)

Muhammediye ve Envârü'l- Âşıkîn'in bilinirliği ve hem baskı hem nüsha olarak yaygınlığı sadece Anadolu ve Rumeli'ye değil; Balkanlar, Kafkaslar ve Mâverâünnehir bölgesine, Orta Asya'ya kadar uzanmış ve bu eserler özellikle Kırım, Kazan ve Başkurd Türkleri arasında oldukça şöhret kazanmıştır. Tataristan Bilimler Akademisinde bir halkbilim araştırmacısı olan Güzel Tuymova “Kırım ve Kazan Tatar İlahilerinde Ortak Vasıflar” isimli makalesinde Muhammediye için şunları söylüyor: “Osmanlı şair Muhammad Çelebi'nin “Muhammediye” kitabı Kazan Tatarlarının el kitabı olmuştur ve Kul Gali'nin “Kıyssa-i Yusuf” ve Süleyman Bakırgani'nin “Bakırgan Kitabı” eserleri ile birlikte medreselerde ders kitabı olarak kullanılmıştı. Onun varlığını Kazan Tatarlarının kültüründeki şimdiye kadar saklanmış olan kitap nağmeleri ispatlıyorlar. Maalesef Kırım Tatarlarının kültüründe “Muhammediye” kitabı metinlerinin nağmeleri yok gibi sayılır. Ama onların Kırım Tatarlarının gelenekliğinde var olduğunu Kırımlılarda saklanan “Muhammediye” kitabı ispatlıyor. Üstelik, soruşturulanlar yaşlı kuşaktan olan Kırımlılar bu metnini bildiğini ve besteyle okuduklarını belirtiyorlar.” (Tuymova, 2007: 149)

M. Fuad Köprülü “Türk Edebiyatı Tarihi” isimli kitabında Muhammediye'nin içeriğini, yaygınlığını ve etkisini şu sözlerle aktarır: “Yazıcıoğlu Mehmed 853'te bitirdiği Muhammediye adlı eseri sayesinde yalnız Türkiye'de değil, XVI. yüzyıldan başlayarak Kırım'da ve daha sonraki zamanlarda Kazan Türkleri ile Başkırtlar arasında büyük bir kutsiyet kazanmıştır. Evliya Çelebi, Ejderhan'da Muhammediye'nin Moskofça tercümesini (?) okuyan Müslümanlardan bahsediyor.” (Köprülü, 2016: 457) Fatih M. Şeker de “Osmanlı İslam Tasavvuru” isimli eserinde Evliya Çelebiden nakille Yazıcızade Mehmed'in telif ettiği eserini bizzat kendisinin, dervişlerine vererek Horasan, Belh ve Buhara vilayetlerine ulaştırılmasını, oradaki gönül erlerine he-

diye edilerek onların da bu eserden istifade etmek suretiyle aşklarının terakki bulmasını istediğini aktarır. (Şeker, 2015: 205)

Türk edebiyatında Muhammediye ve Envârü'l- Âşıkîn'den sonra birçok siyer, ahlak, akaid ve mevlid tarzı eser; bir kısmı kendilerine nazire olarak, bir kısmı onları şerh ederek, bir kısmı da onlardan usûl, esas ve üslûp veçhelerinden iktibasta bulunarak kaleme alınmıştır. Yazıcıoğlu Mehmed'in "Manzûme-i Akâid"i, Abdurrahim Fedâî'nin "Kasîde-i Nûniyye"si çalışmamız boyunca istifade ettiğimiz İsmâil Hakkı Bursevî'nin "Ferâhu'r- Rûh" isimli şerhi, Yusuf Sîneçâk'ın "Muhammediye"si, Esîrî Mehmed Efendi'nin nesren sadeleştirerek kaleme aldığı eseri (Çelebioğlu, 1975: 32) Diyarbakırlı Ahmed Mürşid Efendi'nin 1746 yılında yazdığı "Ahmediyye"si ve Hamdullah Hamdî'nin "Ahmediyye" ya da "Mahmûdiyye"si (Banarlı, 2001: 489) bunlardan en çok bilinenleridir.

Gerek Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye gerek de bu eserlerin müellifleri olan Yazıcızade kardeşler, halkın her kesiminden insanların derin sevgisine ve saygısına mazhar olmuşlardır. Söz konusu eserlere yazılan nazirelerden başka, yazarlarından da büyük bir saygı ve övgü ile bahseden metinler, onlar hakkında yazılmış kasideler, medhiyeler bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak örneğin XIX. yüzyıl şairlerinden Şeref Hanım, divanında Yazıcızade biraderler hakkında on sekizer beyitlik birer methiye kaleme almıştır, şöyledir:

"Erenler ser-firâz-ı 'ârifândır Yazıcı-zâde	Tarık-i müstakime reh-nümâdır Ahmed-i Bî-cân
Veli içre müşârun-bî'l-benândır Yazıcı-zâde	Hakikat salikine pişvâdır Ahmed-i Bî-cân
İder dil-sîr nâsı hân-ı feyzi artar eksilmez	'Uluvv-i şân u kadr u rütbesini ehl-i hâl anlar
'Acep sultân özge kahramândır Yazıcı-zâde	Ezelden mazhar-ı lütf-i Hudâdır Ahmed-i Bî-cân
Kerâmet tahtına rûz-ı ezelde eylemiş iclâs	'Aceb mi zâtına makbûl-i hayl-i enbiyâ dinse
İki 'âlemde şâh-ı kâm-rândır Yazıcı-zâde	Ki memdûh-ı cemî'-i evliyadır Ahmed-i Bî-cân
Olur hâsıl murâdın rabt-ı kalb ile niyâz eyle	Hemîşe olsa câri nola nîsân-ı füyûzâtı
Diyâr-ı himmete sâhib-kırândır Yazıcı-zâde	Dür-i deryâ-yı ihsân u 'atâdır Ahmed-i Bî-cân

Er oğlı Őöhretilye yâd olur yoksa bana billâh
Dimek sũ-i edeb mahz-ı ziyândır Yazıcı-zâde
Melek-sîret Ebũ-Bekr ü ‘Ömer ‘Osman ‘Alî
Semiy-yi Hazret-i Fahr-i Cihândır Yazıcı-zâde
Yeridir haşre dek cümle bilâd eyler ise gıpta
Gelibolı’ya bizzat ‘izz ü şândır Yazıcı-zâde
Gubâr-ı türbesine yüz sürer bây u gedâ elbet
Ziyâret-gâh-ı hayl-i kudsiyândır Yazıcı-zâde
Meh-i burc-ı sa’âdet lem’a-pâş envâr-ı ikbâli
Kemâl-i fazl ile günden ‘ayândır Yazıcı-zâde
Velî genc-i dür-i bahr-ı hakikât dinse şâyeste
Na’ât-hân-ı Habîb-i Müste’ândır Yazıcı-zâde
Gel ey ‘uşşâk oku te’lifin aç evrâkın anlarsın
Ne rütbe ‘âşık-ı âteş-feşândır Yazıcı-zâde
Sũhan-gũyân tanzir idemez bir mısra’-ı nutkın
Güzide şâ’ir-i mu’ciz-beyândır Yazıcı-zâde
Mahabbet mülkini teshir idüp hükmin revân itmiş
Değil Rüstem re’is-i pehlevândır Yazıcı-zâde
Kanadı altına gir sâyesinde olasın sâlim
Hümâ-yı lâne-i nahl-ı cinândır Yazıcı-zâde
Dile ihlâs ile maksûdunı zât-ı Kerîminden
Penâh u çâre-sâz-ı ‘âcizândır Yazıcı-zâde
Şeref vakt-i sabâvetde ziyâret eyledim bir kez

Ziyâret kıl Gelibolı’da hâk-i türbesin tâ kim
Açılsın cân gözin kuhl-i cilâdır Ahmed-i Bî-cân
Diyüp geçme Yazıcı-zâdeler kâf-ı kerâmetde
Muhammed murg-i ankâdır hümâdır Ahmed-i Bîcân
Günâhım var mı eltâfından ümmîdim kesilmezse
Şefî’i-mücrim-i rûz-ı cezâdır Ahmed-i Bî-cân
Fürûg-ı fazlını Envârü’l Aşk nâm kitabından
Bilür ‘uşşâk günden rûşenâdır Ahmed-i Bî-cân
Olup kurbân-ı bismil-gâh-ı ‘aşkullah bî-pervâ
Dem-i zevk u visâle cân-fedâdır Ahmed-i Bî-cân
Nola şerh-i gülistân-ı kemâl itdiyse ‘âlemde
Cinânda ‘andelîb-i hoş-nevâdır Ahmed-i Bî-cân
Velâyet burcına bir kez nazar kıl çeşm-i ‘ibretle
Güneş gibi erenler pür-hayâdır Ahmed-i Bî-cân
İder hakka’l- yakîne vâsıl ihlâs-ı dilin berk it
Rumuz-ı “küllü şey”e âşinâdır Ahmed-i Bî-cân
Tazarru’ eyle her cây-ı hatarda olasın sâlim
Delil ü rehber-i semt-i rehadır Ahmed-i Bî-cân
Der-i cûdun nola cây u penâh eyler ise herkes
Mu’in u yâver-i bây u geadır Ahmed-i Bî-cân
İder hall nâhun-ı himmetle yâ hũ ukde-i kalbin
Hemân kıl arz-ı hâl müşkil-güşâdır Ahmed-i Bî-cân
İrüşür her mahalle birdir ehlullâha bu’d u kurb

Bana ol dem bu dem imdâd-resândır Yazıcı-zâde	Niyâz it sıdk ile imdâd-resândır Ahmed-i Bî-cân
Gönül meddâhım ol memdûha nola arz-ı hâl itsem	Ferâmuş eylemez bir bendesin dünyâ vü ‘ukbâda
‘Înâyât u keremde bahr-i kândır Yazıcı-zâde	Mukîm-i mesned-i sıdk u vefadır Ahmed-i Bî-cân
Cenâbından meded-hâhım şefâ’at-hâhım itmez red	Gubâr-ı pâkine hîn-i tufûliyyetde yüz sürdürüm
Mu’în-i bî-kesân-ı mücrimândır Yazıcı-zâde	Şeref ‘aynımda hâlâ tütüyâdır Ahmed-i Bî-cân

(haz. Arslan, 2011: 118-121)

6. BÖLÜM

ENVÂRÜ’L- ÂŞİKÎN VE MUHAMMEDİYE’DE MANEVİ EĞİTİM UNSURLARI VE TAHLİLİ

Bu bölüm, tez çalışmasının ana bölümü olup asıl konunun işlendiği bölümdür. Bütün çalışmada olduğu gibi asıl bölüm olan bu bölümde de Tercüman Yayınlarından çıkan, Ahmet Kahraman’ın hazırladığı “Envârü’l- Âşıkîn” ve Amil Çelebioğlu’nun hazırladığı “Muhammediye” isimli eserleri kaynak nüsha olarak kullanılmıştır. Bu bölümde “Envârü’l- Âşıkîn ve Muhammediye’de Manevi Eğitim Unsurları” üç ana başlık ve bunlara bağlı alt başlıklarla ele alınacaktır.

Maneviyat denince akla gelen ilk kelimeler, kuvvetle muhtemel din, ahlak ve karakter gibi kelimeler olacaktır. Zira yukarıda maneviyat kelimesinin tanımı yapıldığında bu üç kelime üzerine kurulmuş bir anlam dünyasından bahsedilmişti. Bu sebeple bu bölümün ilk başlığı “İtikadi Meseleler” ve bununla ilişkili diğer konular ile ilgili olacak iken ikinci başlık ise İslam itikadının gündelik hayata yansımaları beklenen en önemli amelî göstergesi olarak “İbâdetler” ile ilgili olacak ve son olarak, üçüncü başlık da genel olarak “Ahlaki Meseleler” denilebilecek beğenilen ve beğenilmeyen davranışlar üzerine; şahsiyet, vicdan ve karakter eğitimi ile ilgili, ilişkili meseleler üzerine olacaktır. Bu perspektif şöyle doğmuştur: Üzerinde durulan ve derinlemesine incelenmeye gayret edilen “Envârü’l- Âşıkîn” ve “Muhammediye”

isimli eserlerde bir yandan ağırlıklı olarak itikadi ve amelî meselelerle kişide sağlam bir İslam algısı, dinî inanç ve İslami bir yaşantı oluşturulmaya gayret edilirken bir yandan da Müslüman bir insanın, peygamber ve sahabe kişiliklerinin örnekliği üzerinden, karakteri, şahsiyeti, seciyesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

İnsan nefsine saadet kazanmayı temin edecek olan manevi eğitimin üç sacayağı “itikad” “amel” ve “ahlak” ile ilgili teorik ve pratik bilginin ehemmiyetini Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî’de şöyle dile getirir:

“İnsan ilk önce yukarıda belirttiğimiz gibi, nazarî hikmetle hak itikada sahip olur. Kendini uygun ilimlerle süsler, bâtil itikatlarla her türlü cehaletten sıyrıldıktan sonra amelî hikmeti de elde ederek, güzel ahlâk ile iyi huyları geniş ölçüde bilir. Âdi ve kötü huylardan sıyrılır, dünyada iyi ahlâk sahibi olup, dünya işlerini en güzel yollarla yapar. Âhirette de şerefli bir yere ulaşır, yüksek zatların arasına kavuşarak yüksek saadete ve engin sevaba nail olur.” (Kınalızâde, b.t.y. :34)

Bütün bu sebeplerle Envârü’l Âşıkîn ve Muhammediye’de yer alan manevi eğitim konuları şu şekilde toparlanıp tasnif edilebilir:

6.1. İtikadi Meseleler

İtikad sözcüğü Arapçada “bağ, düğüm” anlamlarına gelen “akd” sözcüğünden türeyerek “bir şeye gönül bağlamak, bir şeye düğüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye katiyetle inanmak, benimsemek, kabul etmek” ve en çok, en sık kullanıldığı anlamıyla “dinî inanç” manasına gelir ve “iman etmek” deyimiyile eş anlamlıdır. (Karaman vd., 2006: 386)

Bütün dinler, öğretiler ilk başta kendilerine iman edilmesini, inanılmasını ister. Zira manevi bir kimliği olan her şey ilk olarak insandaki mana dünyasında anlam karşılığı bulmayı bekler. Geriye kalan davranış yöntemleriyle ahlak ilkelerinin benimsenmesi ancak öncelikli olarak imanın gerçekleşmesiyle mümkün hale gelir. İslam dini de muhatabından ilk olarak esasları belirlenmiş olan hususlara iman etmesini ister. İman edilmesi istenen şeyler ya da başka bir deyişle İslam inanç esasları,

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'de ve İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)'in hadis-i şeriflerinde tek tek sayılmış olmakla birlikte en çok bilinen haliyle "Amentü"de ifadesini bulmuştur.

"Ben; Allah'a, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayrın da şerrin de Allah'tan olduğunu bilmek üzere kazâ ve kadere iman ettim. Öldükten sonra dirilmek muhakkaktır. Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Ve yine şahitlik ederim ki Muhammed Allah'ın kuludur, Allah'ın elçisidir." diyerek kişi amentüyü benimsemiş, İslam akaidini, itikadını kabul etmiş, dolayısıyla iman etmiş olur.

Bu bağlamda, bu başlık altında; Allah'a iman, meleklerle iman, kutsal kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe iman ve hayrıyla-şerriyle kadere iman konuları işlenecek, "Envârü'l- Âşıkîn" ve Muhammediye" bu başlıklar açısından irdelenecek ve bu konularda yazılmış pasaj ve nazım parçaları söz konusu eserlerden iktibas edilerek Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye'nin asırlara ve nesillere aktardığı "Manevî Eğitim" unsurları tespit edilmeye gayret edilecektir.

6.1.1 Allah'a İman

İman, sözlükte "Bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, güvencilikte olmak, şüpheye yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak" anlamlarına gelir. Terim olarak ise, Hz. Peygamber'i, Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde, dinin temel prensiplerinde (zarûrât-ı dîniyye) tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak (ve bunu dil ile ikrar etmek) demektir. (Karaman vd. 2006: 315) Bu anlamda iman iki şekilde: birincisi Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafa (s.a.v)'in getirdiklerine; kelime-i tevhid yahut kelime-i şehadet vasıtasıyla topluca inanmak ki buna icmalî iman denir, ikincisi de meşhur "cibrîl hadisi"nden öğrendiğimiz; Allah'a, meleklerle, Hak tarafından gönderilmiş kutsal kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kadere ve bu esaslara müteallik bütün hususlara detaylıca iman etmektir. Bu şekilde iman etmeye de tafsilî iman denir.

Bugünün lügatlerinde ya da ilahiyat literatüründe yukarıdaki kelimelerle açıklanan imanın tanımını Yazıcızade Mehmed bundan beş yüz yetmiş sene önce Muhammediye’de şöyle yapmıştır:

“Çünkü imân ile takvâdan biraz bast eyledik	Her ne kim Allah katından kim getirdi ol resul
Pes nedir iman onu bildirelim ey câr-ı hak	Hak durur gerçek durur ne dedise ahbâr-ı Hak
Bu durur iman ki tasdik edeler gönül ile	Asl-iman onu tasdik eylemektir kalb ile
Kim Muhammed’dir resulüllah O’dur muhtâr-ı Hak	Pes dil ile söylemeklik şartdır ikrâr-ı Hak”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 349)

İman edilecek, varlığı kabul edilecek, inanılacak çok şey olduğu, yukarıda da hissettirildiği üzere, muhakkaktır. Peygamber Efendimizin bir hadis-i şerifine göre imanın yetmiş küsur şubesi vardır ve bunların en faziletlisi, en lüzumusu ve en üstünü Allah Teâlâ’dan başka ilah olmadığına kelime-i tevhid ile iman etmektir.

Allah’a iman, imanın temeli ve imanın şartlarının ilkidir ve hem Muhammediye hem Envârü’l- Âşıkîn Allah’ın varlığının kabulü ve tasdiğiyle başlar. Yazıcızade kardeşler biri nazmen biri nesren olmak üzere en güzel ifadesini bulacak şekilde eserlerinde Allah’ın varlığını birliğini, esmasını ve sıfatlarını ilk konu olarak işlemişlerdir. Yüzyıllar boyunca halkın İslamı öğrendiği en değerli kaynaklardan biri olan “Muhammediye”ye Yazıcıoğlu Mehmed bu şekilde başlar. “Muhammediye”nin ilk on beyti şu şekilde nazmedilmiştir:

“İlâhün Vâhidün Rabbün Ta’âlâ	Çün oldur âlim-i gayb ü şehâdet
Hüvellahü’l- Bedü’l- Hakku’l- a’lâ	Pes oldur Kâdir ü Hallâk u Mevlâ
Ta’âlâ zâtühü lemmâ tecellâ	Tahayürde kamu efhâm ü evhâm
Min’el-ğaybi ile’l-ayni fecellâ	Onun dergâhı izzette taâlâ
Ehaddir zâtı müstecmi’ sîfâtı	Cemi’ kâyinâtı kıldı ibdâ’
Tecelli zatına esmâsı meclâ	Delâ’il kıldı zatına muallâ
Mukaddestir celâli kibriyâsı	Onundur nasr u izzet cûd u rahmet

İnan zinhar inan zinhar key inan

Ne denli akl olursa cüst ü derrâk”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 578)

Akıl, ne kadar araştırmaya istidatlı ne kadar kavrama gücü yüksek olursa olsun bu hakikati tam manasıyla kavramaya güç yetiremez. Ziya Paşa bu hakikati bir beytinde çok veciz bir şekilde dile getirmiştir:

“İdrâk-ı meâlî bu küçük akla gerekmez

Zîrâ bu terâzî bu kadar sıkleti çekmez.”

Abdülvehhab Öztürk’ün aktardığına göre İsmail Hakkı Bursevî merhum Yazıcızade’nin yukarıdaki beyitlerini şerh ederken: “Akl-ı cüz’înin idrâki ne kadar küllî olsa da insan yine de mağrur olmamalı, aldanmamalıdır. Zira akıl mertebesinde idrak olunan, bir nesnenin resim ve eseridir, aynı değildir. Binâenaleyh ayn ve hakikati idrak etmek gerçek keşf ile olur. Onun için ehl-i keşfin imanına imân-ı hakîkî demişlerdir. Sanki diğerlerinin imanını sırf itibarîdir. İnsan eksik akılla kitap ve risalelerden alınan mertebeye güvenmemelidir.” (Aktaran: Öztürk, 2005: 739)

Yukarıda anlatılmak istendiğine göre müellif aklın zeminin kaygan olduğunu, sağlam olmadığını söylemeye çalışıyor. Bu tehlikeyi Yazıcızade Muhammed’in şu müstezatında daha açık bir şekilde görüyoruz:

“Elâ ey Hazret-i Zâta delâlet isteyen insân

Bu yer şol yer durur bunda tayındı nice ayaklar

İşit pes intihâsından

Ki katı korkulu yerdir

Veyâ aksâ-yı lezzâta makâlât isteyen insân

Önet fikr et ta’akkul kıl tayınma sen de kıl îmân

Diyem ben müntehâsından

Olasın murtazâsından

Suâl eder ki tâlibler erer mi kimsenin ilmi

Eğerçi künh-i zâtında diyiştir “mâ’arefnâk” ol

Ledünnî ilmi de olsa

Kemâlinden idi ol da

Onun zatın hakîkâte ki idrâk eyleye fûrsân

Ki hikmet bu idi k’ola ki Hakk-ı ma’rifet pinhân

Doğan kişi anasından

Ki âlem enbiyâsından

Cevâb etti muhakkıklar ki câ’izdir kim ol Allah

Pes onu ‘akl ile kimse nice idrâk ede kimdir

gerektiği rivayetini aktarmıştır. Buna göre Allah'ın zatını idrak etmekte aciz olan aklın büsbütün atalet ile illetli olmadığı, aklın ne derece önemli olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan ise Allah'a iman konusunda Envârü'l- Âşıkîn'de şunları söylemektedir:

“Şimdi ey Allah'ın ilâhî nurundan dolayı hayret içinde kalacak ve ilâhî güzelliğini görüp seyre dalacak olan kimse! Bilmek gerektir ki Hak Teâlâ her şeyden evvel vardır, başlangıcı yoktur. Her şeyden sonra gene var olacaktır sonu yoktur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 39)

“Kâinatın görünen her yerinde sıfatları ile zâhir, görünmeyen esas cevherinde ise zâtı ile gizlidir.” (Ahmed Bîcân, 1973: 39)

“Muhakkak ilâhî delil ile sabit olmuştur ki, Allah'tan başka bâkî ve ezelî varlık yoktur. Başkaları, onun yaratması ile vardır.” (Ahmed Bîcân, 1973: 40)

Allah'a iman, Yüce Allah'ın zatı, esması ve sıfatları gibi konulara gerek Muhammediye'de gerek Envârü'l- Âşıkîn'de doğrudan veya dolaylı olmak üzere birçok kez değinilmiştir. Allah Teâlâ, zatı ile bâtın; sıfatları ile zâhirdir. Salik, talib veya müride Allah'ı aramak düşer. Vicdan ismi Arapça “ve-ce-de” fiilinden müştaktır. Bu fiil bulmak anlamına gelir. Ve bilinir ki bulanlar ancak arayanlardır. Allah'ı vicdan ile aramak gerekir. Yazıcıoğlu Mehmed şöyle der:

“Demişlerdir muhakkıklar gerektir tâlibe bunda

Ki vicdân ile Allah'ı görebile bula melcâ” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 803)

Aramak için insan yola çıkmalı ve yolculuğa içinden nefsinden başlamalı. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ bu yolculuğa şöyle işaret eder:

“Biz insana gerek kendisini çevreleyen dış âlemde gerekse bizzat kendi maddî ve ruhî yapısında (nefsinde) bulunan ve bizim varlığımızı ve gücümüzün mükemmelliğini ispatlayan delilleri göstereceğiz.” (Fussilet, 41/53)

Bir başka âyet-i kerîmede ise: “Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefsinizde (içinizde) birçok alâmetler (işâretler) vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?” buyurmaktadır. (Zâriyat-51, 20-21)

Abdulvehhab Öztürk, İsmail Hakkı Bursevî’den ilk âyeti tefsir eden şu sözleri aktarır: “Hak ufuklarda ve nefislerde zâhir ve bâtın ismi ile tecelli etmektedir. Şöyle ki sen ruhun ve cesedin ile hatta sabit olan zatın ile O’nun sureti ve zâhir ismisin. O da mutlak bâtın ismi ile senin ruhundur. Bu itibarla O’nun zâhir ismi taayyün (taşahhus) etti. O sübhan senindir. Öyle ise nefislerde zâhir ve bâtın isimlerden başkası yoktur. Âfâkta da böyledir. Sen, hatta ufuklar Sübhan olan Allah’a nisbetle senin, yani ruhunun cismânî sureti, hatta ufuklara nisbetle de cesedini idare eden ruh gibidir. Böylece bâtın ismi kendini göstermiş oldu. Füsûs’ta ve Molla Câmi’nin Füsüs şerhinde böyledir.” (Aktaran: Öztürk, 2005: 1032) Yazıcıoğlu Mehmed bu âyetten sır çıkarır ve sonra arayanları anlatır, bu âyetlere telmihte bulunmak suretiyle şeyhlerin ağzından onlara yollar gösterir ve tavsiyeler verir

“Bu râzî bilmeğe şâhâ gerektir meşreb-i âli	Kim eder ma’rifet nûru ol ölmüş gönlünü ihyâ
Ki ta zevk-i sahîh ile biline gâyet-i mermâ	Muhakkıklar bu tevcihî müsellemler tuttular zirâ
Meşâyih iki türlüdür birisi maşrîkîlerdir	Riyâzetten murâd oldur ki tâlibler ola eşfâ
Birisi mağribîlerdir bulardır ilm ile binâ	Ki tâ bir söz edem takrîr ki bilmezler melekler de
Bular kim maşrîkîlerdir gerektir der riyâzet kim	Bu ilmi Ka’be Kavseyn’den okurlar yahut ev ednâ
Ki tâ tâlib sülûk ede riyâzetle bula pervâ	Budur ol kim kişi Hakk’ın bugün bulmazsa zevk ile
Dediler mağribîler kim riyâzet yolu güç yoldur	Kıyâmette dahi bulmaz bulamaz anda bir mencâ
Gerektir erba’inler kim yenile menn ile selva	Demişlerdir muhakkıklar gerektir tâlibe bunda
Velikin tâlibe evvel gerektir ma’rifet nûru	Ki vicdân ile Allah’ı görebile bula melcâ
Ki bundan tiz erer tâlib eder maksûdunu dervâ	Bu kez vicdân ile onun vücûdundan göre bir nûr
Bizim irfânımız sırrı ona ‘ayn-ı riyâzettir	Bu nûr onun vücûdunu ayan ede ona zevkâ”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 802)

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Yazıcıoğlu Mehmed, Allah'a vasıl olmak isteyen talibe, bu yolda giden salike; riyazeti, erbaini tavsiye ediyor. Fakat her şeyden önce yolunu aydınlatması için salikin marifet nuruna ihtiyacı olduğunu belirtiyor.

Riyazet, Arapça bir isimdir ve "idman, eğitime, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırma anlamlarına gelir. Sufiler az yemeye, az konuşmaya, az uyumaya, yalnız kalmaya, sürekli zikir ve tefekkür etmeye alışan nefsin kurtulacağına inanırlar. Nefsi terbiye için bazen onu zor ve ağır işlere koşarlar. Riyazet salikin nefsi ile cenk etmesidir. (Uludağ, 2005: 297-98)

Erbain sözcüğünün lügat anlamı ise "kırk"tır. Tasavvufi terim olarak ise erbain; müritlerin, nefsini terbiye etmek, onu eğitmek ve "tesviye" etmek için kendilerini kırk gün küçük ve karanlık bir hücreye kapatmaları suretiyle halvete girmeleri ve bu süre zarfında mümkün mertebe ve zorunlu olmadıkça bir şey yememeleri, uyu-mamaları, konuşmamaları esasına dayanan bir manevi eğitim metodudur.

Riyazet ve erbain, tamamen nefsi ıslah ve terbiye üzerine kurulmuş bir eğitim metodudur. Ve salikin kurtuluşu; nefsini eğitmesine, kendisi nefsine kul olmadan nefsini kendisine köle etmesine bağlıdır. Zira Allah (c.c) Şems sûresinin 9-10. âyetlerinde "Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir." buyurmuştur.

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Envârü'l- Âşıkîn'de şu rivayette bulunmuştur:

"Hak Teâlâ Hazretleri şöyle buyurdu:

-Ey Âdemoğlu! Seninle benim aramda üç şey vardır. Biri benim için biri senin içindir. Diğeri ise seninle benim aramdadır. Seninle benim aramda olan senin istemen, benim vermemdir. Fakat benim olan senin canındır. Sana ait olan ise senin amelindir. Şimdi aç ol beni gör. Bana ibadet et ve bana ulaş. Beni iste ve bul." (Ahmed Bîcân, 1973: 254-255)

Bu endişelerin, gayretlerin ve arayışların hepsi nefsinin bilmek; nefsi bilmek ise, Allah'ı bilmek ve O'nu bulmak içindir. Meşhur hadis-i şeriftir: “Nefsinin bilen Rabbini bilir.” Yazıcızade Mehmed yine Muhammediye'nin farklı yerlerindeki iki ayrı beytinde bunu şöyle dile getirir:

“ Ki tâ ol yüce dergâhı göricek bilesin kimdir

“ Şol ki bildi nefsinin ol bildi ancak Rabbini

Ki her kim nefsinin bilse bilir ol Rabbini a'lâ”

Gözlerinden kan akıttı eyleyip âh u niyâh”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 794)

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 83)

Tasavvuf ehline göre Rabbi bilmek marifete ermektir. Allah Teâlâyı hakkıyla bilene tasavvuf literatüründe “arif-i billah” denir. Süleyman Uludağ “marifet” sözcüğünü şöyle tanımlar: “ Sufilerin ruhani halleri yaşayarak, manevi ve ilâhî hakikatleri tadararak (iç tecrübeyle vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfan. Bu yoldan hakka dair elde edilen bilgiye marifetullah, buna sahip olan kişiye arif-i billah (arif, urefa) denir. Sufiler marifetin kendisinden çok onun sebep, sonuç ve belirtileri hakkında açıklamalar yapmışlardır. Kuşeyri'ye göre salik önce Hakk'ı, onun sıfat, isim ve fiillerini tanır, sonra ibadet ederek ve çile çekerek nefsinin arındırır, O'na yaklaşır. O zaman hak kendisini ona tarif eder. İşte marifet budur. Hakk'ın kendi hakkında salike verdiği bilgidir. Bu bilgiyi alan salik artık arif veya arif-i billah'tır.” (Uludağ, 2005: 236) Allah kendisini isteyen ve sevenden kendisini gizlemez onun kalbine marifet denizinden katreler ilka eder. Bu gerçeği Yazıcıoğlu Mehmed şöyle ifade eder:

“Velî ey talib-i Hak Hak sevenden ihticab etmez

Belî ol canib-i mutlak cenabın eylemez ihfâ” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 771)

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan da Envârü-l Âşıkîn'de muhabbetullah ve marifetullah bağlamında değerlendirilmesi mümkün olan ve işin biraz daha sonrasına işaret eden; salikin fenafillah makamında temkinini hissettirecek şu nakli aktarmaktadır:

“ Hak Teâlâ buyurdu: Kim beni bilse beni ister. Kim beni istese beni bilir. Kim beni bulsa beni sever. Kim beni sevse ben onu öldürürüm. Ben kimi öldürsem

diyeti ben olurum, benim üzerimedir. Kimin diyeti benim üzerime olursa onun diyeti benim.” (Ahmed Bîcân, 1973: 451)

Bir başka yerde ise Yazıcızade Ahmed Bîcan İmam-ı Gazâlî’den, içinde başka inciler de bulunan şu nakille muhabbet ve marifetin tanımını aktarmıştır:

“İmam Gazâlî (Allah’ın rahmeti üzerine olsun) şöyle demiştir: Allah’a kavuşmaktan başka yerde kurtuluş yoktur. Muhabbet ve marifet ancak sevgiliyi zikretmekle hâsıl olur. Muhabbet, manevi lezzet içinde yok olmaktır. Marifet ise hayret içinde müşahede etmektir.” (Ahmed Bîcân, 1973: 42)

Aynı tanımı Yazıcızade Mehmed Muhammediye’de şiir dilinde şöyle inşa etmiştir:

“İşitmedin midi onu muhabbet ma’rifet sırrın

Ki lezzete helâk olup fenâda gide teklifât

Şular bildi ki mutlaktan giderdi külli takyidât

İşitmedin midi onu kim oldur ma’rifet tahkîk

İşitmedin midi onu muhabbet ona derler kim

Ki hayrette şühûd edip bekâya gide taklidât”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 702)

Bir anlamda marifetin kitabını yazan, “ariflerin marifetleri” anlamına gelen “Avârifü-l Maârif” isimli eseri kaleme alan Ebu Hafs Şehabeddin Ömer Sühreverdî’nin (r.a) marifet tanımı da son derece açıklayıcıdır: “Gerçekten onların (sufilerin) ilimleri vicdana (bizzat yaşayarak elde edilen müşâhedeye) dayanmakta irfan ve marifete bağlı bulunmaktadır. Onların ilmi, sağlam bir iman ve sahîh bir halle gerçekleşen manevi bir zevktir. Söz ile anlatılmaları mümkün değildir. Çünkü o ilimler Rabbânî ikramlardır. Hak’tan gelen ihsanlardır. Bunu elde etmek için, iç âlemin sâfi, niyetin hâlis, amelin sahîh olması gerekmektedir. İşaretle ifade edilmesi zordur. İbareye sığmazlar. Âlî ruhlar bu ilimleri birbirine ülfet ve ünsiyetle aktarmışlar, onun inceliklerini bizzat lütuf denizinden almışlardır.” (Sühreverdî, 2016: 27) Marifetin kalbe aktarılan ilâhî bir lütuf olduğunu ve onun hem nazargâhının hem de karargâhının gönül olduğunu Yazıcızade Mehmed şu beytiyle ifade eder:

“Doğa çün ma’rifet nûru gönüldür ona ‘âyine

Gönül sığmaz yere göğe elinde tutar ol Vehhâb” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 771)

Marifetin evinin gönül olduğuyula, onun gönlü aydınlattığıyla ilgili olarak Envârü’l- Âşıkîn’de de şöyle bir nakil yer almaktadır:

“Nakledilir ki, marifet (ilâhî bilgi) şöyle demiştir:

-Ey Rabbim! Dünyayı aydınlatayım mı?

Hak Teâlâ:

-Yok! Aydınlatma, buyurdu.

Marifet:

-Levh’a, Kaleme, Arş’a ve Kürsi’ye vereyim mi? dedi.

Hak Teâlâ:

-Yok, aydınlık verme, buyurdu.

Marifet tekrar:

-Ey Rabbim! Ya kime aydınlık vereyim? dedi.

Hak Teâlâ:

-Mü’minlerin gönlüne aydınlık ver, buyurdu.

Marifet:

-Mü’minlerin gönlü zayıftır, dedi.

Hak Teâlâ:

-Mü’minlerin gönlü benim nazargâhım, gözettığım yerdir. Onlara bak ve onları aydınlat, buyurdu. Marifet de mü’minlerin gönlüne nazar edip onları nûr ile doldurdu.” (Ahmed Bîcân, 1973: 567-568)

Gerek Muhammediye’de gerek Envârü’l- Âşıkîn’de, muhtemelen ehemmiyetine binaen, “Allah’a iman” konusuna ve bununla ilgili olan diğer konulara oldukça fazla yer verilmiştir. Çalışmanın sınırlanması adına bu başlıkla ilgili olarak buraya kadar verilen bilgi ve aktarımlarla yetinilmiş ve bölüm; Yazıcızade Mehmed’in “gözünden akan kanla” yazdığını söylediği Muhammediye’nin sonunda yer alan “Kasidetü’n-İlahiyye” başlıklı münacatı ile Ahmed Bîcân’ın Envârü’l- Âşıkîn’de okuyanlara-dinleyenlere nasihatte bulunduğu, tam bir manevi eğitim dersi olan “Allah’ın Kullarına Öğütleri” bölümünün bir kısmının aktarılması ile bitirilmiştir.

Kasidetü’n-İlahiyye

“Yine ‘arz eyledi dilber yüzün kasr-ı celâliden	Kulağım hâlîdir zira kelâm-ı i’tizâliden
Yine nâlende şeydâyem şarâb-ı lâ-yezâliden	Niderler onu kim onun dili söylemeye râzın
Geri keşf-i hicâb etti gözüm gönlüm cihânından	Niderler cânı kim başın çeke ale’l-eâliden
Geri cânâ nidâ etti nidâ-yı zü’t-teâliden	Gerekmez şol fenâ ömrü çü bu ‘ömr-i azîzim ol
Hakikat yüzünü vech-i mukaddesle müberka’-veş	Gerekmez bana şol cânı ki pür-gâm ola hâliden
Yaşınmış alın alıla seçilmez alı alıdan	Bana ne savmaa mescid çü maksûdumdur ol mürşid
Cemâl-i âfitâbının şuaî etmeden pertâb	Gerek her yüze yüz uram görem onu mecâliden
Adem şehrinde sâyeydi cihân fey’-i zevâliden	Zihî mukbil şu kuldur kim ola katında ol makbûl
İki âlem vücudu kim düşüptür sırrına Mushaf	Zihî kâbil şu kâil kim diye mevle’l-mevâliden
Kemâl-i hüsnü âyâtın açar aynı-ı kemâliden	Sun ey sâkî mey-i bâkî bana gel hüsnü bâğından
Onun mihrî hevasında vücûd-ı kâ’inât zerre	Ki iksîr-i hayât içem o fercâm-ı zülâliden
Onun çihri safâsında bihişt bir şemme âliden	Onun sevdâsını bulam geçem sevdâ-yı sevdâdan
Çünân deryâ-yı hicrâna başımdan aşâ gark idim	Ko sevdâyı bulan geçti bu sevdâ-yı melâliden
Visâl iriştî sirâbem serâb-ı pür-hayâliden	Çün onun derdi devrinde buluptur silsile cânım
Menem şehbâz-ı kudsî kim elinde tutar ol sultân	Geçer fikrim teselsülden çıkar devr-i muhâliden
Menem serbâz-ı ünsî kim eriştim zü’l-meâliden	Menem deryâ-yı tevhide çü mahv-ı mahz-ı müsteğrak

Çü düştü aşkına gönlüm ezelden tâ ebed mestem Getürsem nola ger gevher bu deryâ-yı visâlden
İmâret mi gelir hergiz harâb-ı lâübâlden Hudâvendâ ne naks ola kemâl-i saltanattan kim
Hayâli nakşı canımda musavver olalı gönlüm Eğer bu Yazıcıoğlu göre nûr-ı cemâlden
Hep ismi resmi mahv etti bu tasvîr-i misâliden Senin aşkın kitabını gözü kanıyla yazmıştır
Yüzünü görmeğe imkân çü vardır arzumendem Saçarsa dürr ile mercân nola bahr-i emâlden”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 803)

Allah ve Allah’a iman gibi konularla ilgili son olarak Envârü’l- Âşıkîn’deki “Allah’ın Kullarına Öğütleri” bölümünde şu rivayetler yer almaktadır:

“Hak Teâlâ Hazretleri buyurdu:

-Ben kendime ve melekler bana tanıklık ederler ki, benden başka hak ma’bud (Allah) yoktur. Benim katımda din, İslam dinidir. Kim iyilik etse ve ihsanda bulunsa ona cenneti veririm. Kim bana ‘âsî olsa, karşı gelse ona cehennem ateşi ile azab ederim. Kim benim rahmetimden ümidini keserse onu helak ederim. Kim Allah’ı bilir ve O’na itaat ederse ilâhî azaptan kurtulmuştur. Kim Şeytan’ı bilir ve ona uymazsa emin olmuş ve saadeti bulmuştur. Kim ahireti bilir ve onun için amel işlerse hidâyeti, doğru yolu bulmuştur. Rızkı benim verdiğimi bilene zahmet ne? Şeytan’ı bilene ondan gâfil olmak ne? Cehennem ateşinden korkana rahat ne? Cenneti bilen kimseye günah işlemek ne? Bütün işlerin benden olduğunu bilene feryâd etmek ne? Benim yüceliğimi ve büyüklüğümü bildiği halde halka karşı böbürlenip kibirlenmek ne? Şanı yüce olan Allah Teâlâ hazretleri buyurdu:

-Ey Âdemoğlu! Sabırlı ve alçak gönüllü ol, seni yücelteyim. İstiğfar et (yarlığ dile) seni yarlığayayım. Benden iste, vereyim. Bana tövbe et, kabul edeyim. Sadaka ver, bereket vereyim. Kavmine ulaş, yakınlarını ziyaret et, ömrünü uzatayım. Benden âfiyet iste, sana sağlık vereyim. Bil ki selâmet, kurtuluş tenhâda tek başına ibâdetle meşgul olmaktadır. İhlas (samimiyet ve saflık) haramdan sakınmaktadır. Rağbet (iyiye ulaşmayı istemek) tövbededir. Zenginlik kanaattedir.

Toklukta nasıl ibadet, kulluk istersin? Dünyayı sevmekle nasıl Allah Teâlânın muhabbetini sevgisini istersin? Devamlı uyumakla nasıl gönül cilası, parlaklığı istersin? Miskinleri (bîçâreleri) sevmemekle nasıl Allah rızasını istersin? Dünyayı sevmekle az ilim ve bilgi ile nasıl saadet mutluluk istersin?”

“Hak Teâlâ Hazretleri buyurdu:

-Kanaat edin, zengin olun. Hasedi (kıskançlığı) bırakın, rahat edin, huzura kavuşun. Kim haramdan sakınırsa dini tertemiz olur. Gıybeti, başkalarını çekiştirmeyi terk eden Allah sevgisini elde eder. Kim halktan uzak bulunursa, halkın şerrinden, kötülüklerinden emin olur. Kim halkla az konuşursa aklı çok olur.”

“Hak Teâlâ buyurdu:

“Ben kendime tanıklık veririm ki; şerîkim, ortağım yoktur ve Muhammed (s.a.v) benim kulum ve resulümdür.”

-Her kim sabahleyin kalksa, dünya için gussa çekse (tasalansa) bana isyan etmiş (karşı gelmiş) gibidir.

-Her kim dininde her gün ileri adım atmasa eksiklik içindedir, ziyandadır. Ona ölüm, dirilikten (yaşamaktan) yeğdir.

-Her kim bildiği ilimle amel etse (ilmi ile amel olsa) ona bilmediği ilmi öğretim.”

“Hak Teâlâ buyurdu:

-Ey Âdemoğlu! Dünya işlerini ölmeyecek gibi yaparsın ve ebedî kalacakmış gibi dünya malını toplar durursun.

-Ey Âdemoğlu! Her gün ömrün eksilir, sen bilmezsin. Her gün rızık gelir, verilir, sen hamd etmezsin. Az şeye kanaat etmez, çok şeyle doymazsın. Her gün benden sana rızık gelir, senden bana kötü ve çirkin amel gelir. Şaşılacak şey şudur ki benim rızıkımı yersin bana asi olursun, karşı gelirsin. Ben ne gökçek Allah'ım sen ne

yaramaz kulsun. Ben senden utanırım sen benden utanmazsın beni unutursun, halkı anar, unutmazsın. Halktan korkar, benden emin olursun, korkmazsın.” (Ahmed Bîcân, 1973: 245-246)

6.1.2 Melekler Âlemi

“Kuvvetle tutmak”, “güç-kuvvet”, “risale-mektup”, “elçi”, “haberci” gibi sözlük anlamları bulunan “melek” sözcüğü, Ku’ran’da ve hadislerde birçok yerde geçmektedir. Melekler, inanılması gerektiği nassla sabit olan varlıklardan olduğu için “Meleklerle iman” imanının altı esasından biri sayılmıştır. Çoğulu “melâike”dir. (Karaman vd., 2006: 421) Melekler, Allah Teâlâ’nın nurdan yarattıkları varlıklardır. Bu kavı, Ali Muhammed Sallâbî’nin İmam Müslim’den aktardığı peygamberimizin bir hadisiyle sabittir: “ Melekler nurdan yaratılmıştır. Cin dumansız ateşten, Âdem ise size vafedilen şeyden yaratılmıştır.” (Akt: Sallâbî, 2017: 121)

Melekler yemez, içmez, evlenmez, uyumaz yorulmaz, çok güçlü, kuvvetli, erkek veya dişi olmayan, muti, temiz ve nurani varlıklardır. Tüm bu özelliklere işaret eden çeşitli âyet ve hadisler vardır: “Ey iman edenler! Kendilerinizi ve ailelerinizi bir ateşten koruyun ki, yakacağı insanlar ve taşlardır. Üzerinde öyle melekler vardır ki yoğun mu yoğun, çetin mi çetin, Allah kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve her neye memur iseler onu yaparlar.” (Tahrîm, 66/6) “O’nu güçlü, kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (Cebrail) öğretti” (Necm, 53/5-6) “Onlar Rahmân’ın kulları olan melekleri dişi kabul ettiler. Acaba meleklerin yaratılışını mı görmüşler? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir.”(Zuhruf, 43/19)

Yazıcızade Mehmed’in aktardığına göre Yüce Allah önce Hakikât-i Muhammedî’yi yaratmıştır. Ardından “akl-ı evvel”i onun ardında “kalem”i, levh”i ve sonra da “arş”ı yaratmıştır. Bu yaratma safhalarının hepsi ve sonraki safhalarla beraber daha fazlası hem Muhammediye’de hem de Envârü’l- Âşikîn’de detaylıca anlatılmaktadır. Yüce Allah arşı yarattıktan sonra havada direksiz asılı duran bu arşı taşımaları için melekler yaratmıştır. Yazıcızade Mehmed’in bildirdiğine göre ilk zamanlar dört tane olan bu meleklerin sayısı kıyamet günü sekize çıkacaktır. İslam terminolojisinde bu meleklerle “hamele-i arş” melekleri denmektedir. Bu meleklerle ve vazir-

felerine Kur’ân-ı Kerîm’deki şu âyette yer verilmiştir: “O gün Rabbinin Arş’ını bunların üstünde sekiz melek taşıyacaktır.” (Hâkka, 69/17) Muhammediye’de bu melekler şu beyitlerde zikredilir:

“Çün yarattı arşı Rabbü zü’l-celâl Şimdi dörttür pes sekiz olsa gerek
Pes yarattı dört melek sâhib-kemâl Arşı mahşerde götürmekçün melek”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 69-70)

Meleklerin ne zaman yaratıldığıyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla beraber Âdem (a.s)’dan önce yaratıldıkları kesindir. Zira Bakara sûresinde anlatılan hâdisе Envârü’l Âşıkîn’de şu şekilde geçmektedir:

“...ondan sonra son mahlûk olarak Âdem (a.s) i yaratmayı diledi.

Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurur:

-“Hani Rabbin meleklerle ‘ Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’ demişti.”

Melekler de:

- ‘Ey Rabbim! Yeryüzünde fesad çıkarana ve kan döken birini yaratır mısın? Biz seni tesbih ve takdis ederiz.’ dediler.

Hak Teâlâ da:

-‘Sizin bilmeyeceğinizi herhalde ben bilirim.’ buyurdu. (Bakara, 2/30)

Melekler bu sözü işitince ilâhî azametten korkup yedi kere arşı tavaf ettiler. Bu sebeptendir ki Kâbe’yi yedi kere tavaf etmek sünnet oldu.” (Ahmed Bîcân, 1973: 72)

Yazıcızade Mehmed bu hadisenin devamında; Allah’ın, meleklerin Âdem’e secde etmelerini emrettiğini buyurduğu âyeti Muhammediye’de şöyle aktarır:

“Buyurdu pes meleklerle kim ede Âdeme secde Külünü yere savurdu süpürdü onu yel ferrâş
Firiştehler bölüğünden biraz halk eğmediler bâş Geri emreyledi Allah melekler edeler secde

Hemân dem od viribidi buları eyledi ihrâk

Cemî' secde ettiler mehâfetden olup dehâş

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 121-122)

Meleklerle iman, imanım şartlarından biridir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde melekleri iman edilmesi gereken varlıklar arasında zikrediyor:

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman edenlerin iyi amelidir.” (Bakara, 2/177) Başka bir âyette: “Peygamber, Rabbinden ne indirildi ise ona iman getirdi. Ve mü'minler de... Her biri; Allah'a, meleklerine kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler.” (Bakara, 2/285) “Her kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse pek uzak bir sapıklıkla sapmış gitmiştir.” (Nisâ, 4/136) “Her kim Allah'a, Allah'ın meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır.” (Bakara, 2/98)

“Şüphesiz ki Beyt-i Ma'mûr'da her gün yetmiş bin melek namaz kılar ve çıktıklarında bir daha oraya dönmezler.” (Akt: Ahmed Bîcân, 1975: 59) hadis-i şerifinden de anlaşılacağı üzere sayıları belli olmayan ya da kullarca bilinmesi, sayılması mümkün olmayan meleklerin çeşitli özellikleri ve görevleri vardır. Bu meleklerden bir kısmının isimleri ve görevleri Muhammediye'de ve Envârü'l Âşıkîn'de de zikredilmektedir. Bunlardan bazıları; Cebrail, Mikail, İsrâfil ve Azrail olmak üzere dört büyük melek ya da “hamele-i arş” melekleri, “melâike-i mukarrebûn”, “kerribiyyûn melekleri”, “kirâmen kâtibin” melekler ve “münker-nekir” melekleridir. Dört büyük melek ya da hamele-i arş melekleri ve görevleri Muhammediye' şu şekilde açıklanmıştır:

“Çün yarattı arşı Rabbü zü'l-celâl

Erdi ayakları tâ tahte's-serâ

Pes yarattı dört melek sâhib-kemâl

Çün yaratmış idi Cebrâil'i Hak

Şimdi dörttür pes sekiz olsa gerek

Dahi Mikâil'i Azrâil'i Hak

Arşı mahşerde götürmekçün melek

Her birin bir işte kodu pâdişah

Evvel İsrâfil'dür biri onun

Kim gele yerine takdir-i ilâh

Başı arş altındadır yeri onun

Verdi sûru ağzına İsrâfil'in

Üçü onun üç müeddebler durur	Vahyi ilminde kodu Cebrâil'in
Hazretinde key mukarrebler durur	Rızkı ve yağmurları Mikâil'e
Kodu arşı bunların boynunda pes	Ruhları kabz etmeği Azrâil'e
Tuttular arşı çün oldu dest-res	Cebrâil'i a'lem etti cümleden
Başları arşda durur fevka'l-verâ	Onun için ekrem etti cümleden"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 69-70)

Arşın etrafında dolaşan meleklerden bir kısmı “kerrûbiyyûn melekleri”dir. “Şiddet” ve “hüzün” anlamlarına gelen “kerb” sözcüğünden türeyen bu ismi Allah'tan çok korktukları için almışlardır. Muhammediye'de bu meleklerin yeri yedinci kat göğün üstü, arşın altıdır. Yazıcızade Mehmed yedi kat göğü ve yaratılışlarını anlattıktan sonra bu meleklerle ilgili şunları söyler:

“Düzdü yedinci göğü vâsi' nitâk	Onda sükkânı kamu rûhâniler
Adını verdi 'Garibe' yüce tâk	Kanda görür onları cismâniler
Ba'zı onu nûr-ı ezherden dedi	Cümle insan yüzleridir yüzleri
Bazıları yâkût-ı ahmerden dedi	Kendileri kerrûbî takdîs sözleri”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 86)

Dört büyük melek ve “kirâmen kâtibîn” melekleri Envârü'l- Âşıkîn'de Ka'bu'l Ahbâr'dan nakledilerek şöyle aktarılır:

“ (Arş yaratıldıktan) sonra Hak Teâlâ İsrâfil'i yarattı. Allah'ın buyruğunu Levh-i Mahfuz'a İsrâfil indirir. Ondan sonra sıra ile Cebrail'e, Cebrail Mikail'e, Mikail de Azrail'e indirir. İsrâfil'in dört kanadı vardır. Bir kanadını doğuya, bir kanadını batıya, bir kanadını yerle gök arasına bir kanadını da Allah'tan koktuğu için yüzüne kapamıştır. Arşın bir köşesini omzuna almış olup başı arşta ve ayakları yedi kat yerin aşağısındadır. Gâyet güzel sesi vardır. Melekler içinde ondan daha güzel seslisi yoktur. Nitekim insanlar arasında Dâvûd (a.s)'dan güzel sesli kimse yoktur.

Beş yüz yıldan sonra Hak Teâlâ Cebrail'i yarattı. Fakat Cebrail meleklerin en üstünüdür. Allah'ın da sevgilisidir. Ona (Ruh'u-l Emin) derler. Peygamberlere vahiy

getiren melek Cebrail'dir. Onun, çeşitli cevherden altı yüz kanadı vardır. Şâyet Allah Teâlâ bir şehri veya bir kavmi helak etmek isterse Cebrail (a.s) gidip helak eder.

Beş yüz yıldan sonra Hak Teâlâ, zebercedden ve iki çeşit cevahirden Mikail'i yarattı. İki kanadı vardır, bin de yüzü vardır. Her yüzünde bin ağzı vardır. Müminler için Allah'ı zikrederler. Bin gözü vardır, günahkârlar için ağlarlar. Allah'tan rahmet ve mağfiret isterler. Gözlerinin her damlasından Hak Teâlâ bir melek yaratır. O da müminler için Allah'ı zikreder.

Beş yüz yıldan sonra Hak Teâlâ Hazretleri Azrail (a.s)'i yarattı. Birinci kat göktedir.

Bazı kimseler:

- Yer ile gök arasında bir makam vardır. Azrail oradadır. Yüzü Levh-i Mah-fuz'a dönüktür. Sağ eli ile müminlerin ruhunu alır, İlliyyûn'a gönderir; sol eli ile de kâfirlerin ruhunu alır, Siccîn'e gönderir, demişlerdir.

“Kiramen kâtibîn” (kıymetli yazıcılar) melekleri, Allah'a yakın ve sevilen meleklerdir. Allah Teâlâ onları insanları hayır ve şer (iyi ve kötü) işlerini yazsınlar diye yaratmıştır. Sağ taraftaki melek hayır ve iyilikleri; sol taraftaki ise şer ve kötülükleri yazar. Eğer bir insan yürüse biri önünden biri de ardından yürür. Bu sebeple bu meleklerle “takip eden melekler” manasına “Melâike-i Mu'akkib” da denir. Bir insan ne işler ve ne söylerse sevab ve günahını yazarlar. İkisi sabah namazında gelir, ikisi de akşam namazında gelirler. Her insan için her gün dört melek vazifelidir. Yüz altmış tanıkları vardır. Onlar kıyamet gününde tanıklık için gelirler.” (Ahmed Bîcân, 1973: 61-64)

Kur'ân-ı Kerîm' de kıssaları anlatılan “Harût ve Marût” isimli meleklerle ilgili, Envârü'l Âşîkîn'de şu rivâyet aktarılır:

“İbn-i Abbas (r.a) der ki:

İdris (a.s) zamanında âdemoğullarının kötü amellerini göğe çıkarmazlardı. Melekler şöyle dediler:

-Ey Rabbim! Bunları yeryüzünde yarattın ve kendin için seçtin. Hâlbuki onlar sana asi oluyorlar, karşı geliyorlar. Hak Teâlâ:

-Eğer sizi yeryüzüne indirsem, onlara verdiğim nefsi size versem ne ederdiniz? buyurdu. Melekler:

-Asla sana asi olmazdık, dediler. Hak Teâlâ Hazretleri:

- Şimdi sizden, aranızdan melek seçin buyurdu.

Üç melek geldi. Birinin adı Azâ, birinin adı Azâyâ, birininki de Azâîl idi. Derler ki: Azâîl utandı ve geride durdu. O vakitten beri hayâsından başını yukarı kaldırmadı.

Böylece Azâ'yı ve Azâyâ'yı yeryüzüne gönderdi. Bunlara insan nefsinin ilave etti. Babil şehrinde biri bey diğeri de hâkim oldu. Harût'un adı Azâ idi. Mârût'un adı Azâyâ idi. Hak Teâlâ bunları yeryüzüne getirince adlarını böylece değiştirdi ve onlara: Halka Hak'la hükmetmelerini, zulüm etmemelerini, insan öldürmemelerini, içki içmemelerini ve zina etmemelerini emretti.

Bunlar yeryüzüne inince Zühre adından bir kadınla içki içtiler ve onun eşini öldürdüler. Zühre'ye ism-i A'zamı (Allah'ın yüce ismini) öğretiler. O uçtu ve göğe çıktı. Bunlar ism-i A'zamı okudular göğe çıkamadılar. Derhal bir melek geldi ve onlara:

-Hak Teâlâ: Elbette onlara azap edeceğim. İster dünya azabını, ister ahiret azabını seçsinler buyurdu, dedi. Bunlar:

-Ahiret azabı devamlıdır, bakidir. Dünya'da olsun, dediler.

Babil'de bir kuyuda başları aşağı asıldılar ve böylece kıyamete kadar azap edilecektir, denildi.

Tefsirlerdeki nakil budur. Amma İmam Râzî, Tefsîr-i Kebîr’inde:

- Bu görüş sahih, doğru değildir. Bu nakiller mevzudur, uydurmadır. Melekler günah işlemezler, ma’sumdurlar, demiştir. (Ahmed Bîcân, 1973: 546-547)

“İbn-i Abbas (r.a) Resûl (s.a.v)’den naklen şöyle demiştir:

-Her insanın beş meleği vardır. Biri sağında iyiliklerini yazar, biri solunda kötülüklerini yazar. Biri daima önünde iyiliğe hayra kılavuzlar, biri ardındadır daima kötülerden men eder. Biri alınıdadır, her ne zaman salavat getirse onu yazar ve rasûl (a.s)’a onu bildirir.” (Ahmed Bîcân, 1973: 559-560)

Meleklerin görevlerinden birinin anlatıldığı şu hadis nakli, beğenilmeyen davranışlarla beğenilen davranışları anlatıyor olması örneğinden yola çıkılarak, Envârü’l- Âşıkîn’de asıl amaçlananın manevi eğitim, ahlaki eğitim olduğunu bir kez daha gözler önüne seriyor.

“Nakledildiğine göre bir şahıs Hz. Muaz bin Cebel’den nasihat istedi. Muaz bin Cebel ağlayıp düştü. Tekrar aklı başına gelince:

-Ben de Resûlullah’tan nasihat istedim. Buyurdu ki: Hak Teâlâ Hazretleri gökleri yaratmazdan evvel yedi melek yarattı. Göklerde vazifeli kıldı. Âdemoğullarından bir kimse bir başkasının gıybetini yapsa onun amelini birinci kat göğe iletirler. Oradaki melek: Alın amelini geri götürün, yüzüne vurun, der. Hak Teâlâ Hazretleri bana şöyle buyurup duyurur: ‘Gıybet edenin amelini kabul etmem.’ der.

Getirirler tekrar yüzüne vururlar. Eğer dünya ehli olsa onun amelini ikinci kat gökteki melek reddeder. Eğer kibirli olursa onun amelini üçüncü gökteki melek döndürür. Eğer kendini beğenirse dördüncü gökteki döndürür. Eğer hased ederse beşinci gökteki döndürür. Eğer halkı esirgemezse altıncı gökteki döndürür. Eğer halkın yanında şeref ve hürmet isterse yedinci gökteki döndürür.

Eğer bunlar olmazsa belki namaz, oruç, zekât, hac ve halka güzel muamele etmek, konuşmamak, Allah’a zikirle meşgul olmak ve bunlar gibi güzel amel ve dav-

ranışları kabul ederler. Hak Teâlâ Hazretlerinin huzuruna getirilirler. Onun ihlasına ve güzel ameline tanıklık ederler.” (Ahmed Bîcân, 1973: 560)

Bu bahiste melekler âlemiyle ilgili son olarak, kendileri hakkında bir âyet-i kerîme bulunmayan fakat görevlerine işaret eden âyetlerin var olduğuna dair görüşler bulunan, sahih bir hadiste adları ve görevleri açıkça belirtilmiş olan “Münker ve Nekir” ile ilgili farklı bir rivâyete yer verilecektir. Aynı zamanda bu rivâyette “Duman” isimli bir meleğin adı zikredilmektedir:

“İbn-i Mes’ûd (r.a) şu rivâyeti nakletmiştir:

-Resûlullah (s.a.v)’e, bir kimseye, kabre konduğu zaman ilk önce kim gelir? diye sordum. Resûl (s.a.v) öyle buyurdu:

-Evvela Duman adlı bir melek gelir ve:

-Ey tanrı kulu! Amelini yaz! Şimdi sorucular, soru melekleri gelecek, der. O kabirde yatan kimse:

-Benim divitim ve kâğıdım yok. Nasıl yazayım? der. Duman adlı melek:

-Kâğıt kefenin, mürekkep tükürüğün ve kalem parmağıdır, der.

O ölmüş olan kimse kefeni üzerine yazar ve Münker ve Nekir, müminlere güneş gibi aydınlık, kâfirlere kara şekilli olarak gelirler.

Sesleri gök gürültüsü gibidir. Nefesleri kuvvetli ve şiddetli yel gibidir. Bunlar o kimsenin kabrine gelir. Can tekrar o kimsenin burnundan ve ağzından girer. Sual meleklerinin korkusundan o ölü beline kadar dirilir. Onun hali titreme hali gibidir.

Bundan sonra Münker ve Nekir: (men rabbuke vemâ dînüke vemen nebiyyüke?= Rabbin kimdir, dinin nedir, peygamberin kimdir?) derler.

Hak Teâlâ Hazretleri cevaplarını kereminden rast getirirse üzerine ulu bir kubbe kurarlar. Ve cennetten yana iki kapı açarlar. Eğer münafık veya kâfir ise cevap

veremez. Derhal yer, o münafığı ve kâfiri öyle saklar ki, kemikleri birbirine geçer. Cehenneme varıncaya kadar azab ederler.” (Ahmed Bîcân, 1973: 580-581)

Hatice Kelpetin Arpaguş, “Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları” isimli eserinde, Muhammediye, Envârü’l Âşıkîn, Kara Davud v.d. gibi halkın İslam algısının oluşmasında büyük tesiri olan eserlerde, Kurân’da yeri bulunmayan veya sahih hadislere isnad etmeyen bu tür ‘ahbâr’ niteliğindeki rivâyetlerin çok fazla olduğunu, bu eserlerin doğru olmayan bilgiler içerdiğini, dikkatle okunması gerektiğini tavsiye ederek şunları dile getirmektedir:

“Envârü’l- Âşıkîn hurafe ve bid’at nakletmekle meşhur olan Ka’b el-Ahbâr ve Vehb bin Münebbih gibi kimselerden, zayıf rivâyetleri içeren kısas-ı enbiya kitaplarından, Begavi ve İbn Abbas tefsirlerinden, Mukâtil, Kelbî ve Süddî gibi sika kabul edilmeyen kişilerden nakillerde bulunması açısından dikkatle okunması tavsiye edilen kitaplar arasında yer almaktadır.” (H. K. Arpaguş, 2015: 33)

6.1.3 Kutsal Kitaplar

Yüce Allah, tasavvufî literatürde çok zikredilen ve yaratılış felsefesinin zeminini teşkil eden “Küntü kenzen mahfiyyen”⁴ şeklinde başlayan hadis-i kutsisinde “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim. Beni bilsinler, tanısinlar diye mahlûkâtı yarattım.” buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerîmde de Allah Teâlâ, “Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler, kulluk etsinler diye yarattım.” buyurmaktadır. (Zâriyât, 51/56) Bu âyette geçen ubudiyet ya da tercümesi olan kulluk kelimelerini “bilmek”, “tanımak” olarak anlamak da son derece mümkündür. Hal böyle olunca yaratılmışlar içerisinde bu bilinçli bilme, tanıma emanetini yüklenmiş olan taifeye; Allah’ın kendisini tanıtmaması, kulluğu ve şeriatını bildirmesi ve “kuru-yaş demeden” her şeyi tazammun eden bir açıklama- bildirme eylemi gerçekleştirmesi, bu taife açısından, yine Allah’ın öyle olmasını dilemesinden ötürü, bir zaruret haline gelmiştir.

⁴Hadis-i şerif’in tam metninin latin alfabesiyle ifadesi şu şekildedir: “Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u’rafe fe halaktü’l- halka li-ya’rifünü.”

Bunun için Yüce Allah insanlara ve cinlere bazen peygamberler, elçiler bazen de peygamberlerle beraber sahifeler veya kitaplar göndermiştir.

“Peygamber göndermek ve kitap indirmek Allah için bir görev ve zorunluluk değildir. Fakat insanların peygamberlere ve kitaplara ihtiyacı vardır. Gerçi insan yaratılırken birtakım yeteneklerle donatılmıştır. Bu yetenekler sayesinde insan kendi gayretiyle kendisi, çevresi ve diğer yaratıklar hakkında bazı bilgiler edinebilir, birtakım gerçekleri kavrayabilir. Fakat bütün bunlar sınırlı ve kendi gücü oranındadır. İnsanın gücünü aşan hususlarda, yeterli olmadığı konularda ilâhî yardıma vahye ve kutsal kitaba olan ihtiyacı ortadadır. İnsanın bu ihtiyacını en iyi bilen Allah, kuluna bir lütuf ve ikram olarak peygamberleri aracılığıyla kitaplar indirmiş ve yol göstermiştir.” (Apaydın vd., 2018: 99)

Kitap, sözlükte “yazmak” veya “yazılı belge” anlamına gelir. Allah Teâlâ’nın kendisini tanıtmak, din hükümlerini açıklamak ve inananlara öğüt ve rahmet kaynağı olmak üzere ve elçiler vasıtasıyla insan ve cin âlemine gönderdiği, indirdiği yazılı belgelere “kutsal kitap” denir.

Yüce Allah tarafından bazı peygamberlere kitaplar indirildiğini ve bu kitaplarının içeriğini (indirildiği zamanki haliyle, tahrif edilmemiş şekliyle olmak üzere) tümüyle kabul ve tasdik etmeye “kitaplara iman” adı verilir ve bu da imanın esaslarından biridir. Kitaplara iman, Allah’ın insanlar için faydalı bilgiler ve hükümler içeren kitaplar indirdiğini tasdik etmek şeklinde de tanımlanabilir. Allah Teâlâ ilâhî kitaplara iman etmeyi emretmiştir ve bu emri Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde şöyle ifade etmiştir:

“İyilik, yüzünüzü doğu ya da batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman edenlerin iyi ameldir.” (Bakara, 2/177)

“Peygamber, Rabbinden ne indirildi ise ona iman getirdi. Ve mü’minler de... Her biri; Allah’a, meleklerine kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler.” (Bakara, 2/285)

“Her kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse pek uzak bir sapıklıkla sapmış gitmiştir.” (Nisâ, 4/136)

Müslümanların, diğer semavi dinlerin kutsal kitaplarının orijinal ve tahrif edilmemiş haline inanmaları ise şu âyetlerde emredilmiştir:

“(O takva sahipleri ki) onlar sana indirilene de senden evvel indirilene de iman ederler.” (Bakara, 2/4)

“(Habibim) onlar seni yalanlarsa senden evvelki o apaçık mucizeleri, sahifeleri ve nur verici kitapları getiren peygamberleri de yalanlamış olurlar.” (Âl-i İmrân, 3/184)

Allah Teâlâ’nın bu emir ve telkinleri doğrultusunda, müminler tarafından iman edilmesi gereken ve Kur’ân-ı Kerîm’de, hadis-i şeriflerde, ilmihal ve itikat kitaplarında adı geçen kutsal kitaplar şunlardır:

6.1.3.1 Suhuf:

Sahife kelimesinin çoğulu olan suhuf; sınırlı bir topluluğa ve onların ihtiyaçlarına cevap vermek için o topluluğun peygamberine indirilen küçük kitap ya da risalelere denir. (Karaman vd., 2006: 598) Kur’ân-ı Kerîm’de birkaç yerde “suhuf” kelimesi geçmektedir. Örneğin:

“Önceki sayfalarda (suhuf) olanların apaçık delili (olan Kur’ân) onlara gelmedi mi?” (Taha, 20/133)

“Şüphesiz bu hükümler ilk sayfalarda, İbrahim ve Musa’nın sayfalarında da vardı.” (A’lâ, 87/18-19)

Allah tarafından bazı peygamberlere gönderildiği bildirilen suhufun bir kısmı ile ilgili (yukarda zikredilen âyetlerde olduğu gibi) nassi, kesin bilgiler bulunmaktayken bir kısmı ile ilgili olarak ise zayıf birkaç hadis ile kısas-ı enbiyalarda ya da itikat kitaplarında yer alan bilgiler bulunmaktadır.

Ferâhu'r- Rûh isimli Muhammediye şerhinde İsmail Hakkı Bursevî kutsal kitaplarla ilgili şu bilgiyi veriyor:

“Rivâyet olunduğuna göre Cenab-ı Hakk'ın inzal buyurduğu 104 kitap vardır. Bunlardan on sahife Âdem (a.s.)'a, elli sahife Şît (a.s.)'a, otuz sahife İdris (a.s.)'a, on sahife İbrahim (a.s.)'a inzal buyurulmuştur.

Tevrât Musa (a.s.)'a, Zebur Dâvûd (a.s.)'a, İncil İsa (a.s.)'a, Furkan ise bizim peygamberimiz Hazreti Muhammed (s.a.v)'e nazil olan dört büyük kitaptır.” (Bursevî, 2000: 393)

Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye'de ise, dört büyük kitap olan Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân ile ilgili müstakil bölümler var iken “suhuf” ile ilgili müstakil bölümler yoktur. İki eserde de suhuf ile ilgili bilgiler gönderildikleri peygamberlerin hayatlarının anlatıldığı müstakil bölümlerde geçmektedir.

Muhammediye'de Âdem (a.s.)'a indirilen suhuf ile ilgili detaylı bir bilgi verilmiş sadece şu beyitler zikredilmiştir:

“Pes andan Âdem'e Allah nübüvvet kıldı erzânî	Çü da'vet kıldı evlâdın dedi kim bir durur Allah
Dahi on suhuf indirdi k'ide evlâdına isbâğ	Muhammed'dir Habibullah ona kıldı zafer iblağ
Dahi kurbân idi hükmü inderdi gökyüzünden od	Biraz Âdem kelamından çü takrîr eyledik size
Kimin kim yense kurbânı bilirdi kim sözüdür sağ	Hikâyet çok durur velî biz kıldık muhtasar iblâğ”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 161)

Envârü'l- Âşıkîn'de suhuf-i Âdem ile ilgili şunlar aktarılmaktadır:

“Âdem (a.s.)'ın evlatları çoğalınca, Hak Teâlâ onu kendi çocuklarına peygamber olarak gönderdi. Âdem (a.s) onları Hakk'a davet etti Hak Teâlâ Âdem (a.s) 'a on (suhuf= ilahi risâle) indirdi. Ondan sonra ramazan ayında oruç tuttu.” (Ahmed Bîcân, 1973: 111)

Şît (a.s) Hz. Âdem'in oğullarından Habil'e benzeyen ve yüzünde Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in nurunu taşıyan oğludur. (Ahmed Bîcân, 1973: 116-

117) Şît (a.s) ile ilgili diğer bilgiler ve ona verilen suhuf ile ilgili bilgi Envârü'l-Âşıkîn'de şu şekilde geçmektedir:

“Ondan sonra Hak Teâlâ Şît (a.s)’ı peygamber yaptı ve ona elli suhuf indirdi.”
(Ahmed Bîcân, 1973: 117)

Muhammediye ‘de ise:

“Çün Âdem bin yaşına erdi yetti	Pes ona elli suhf eyledi tenzîl
Yerine oğlu Şîs’i kodu gitti	Erişmişti kemâlince safâya
Nübüvvet verdi Allah etti tekmil	Yüzü mazhardı nûr-ı Mustafâ’ya”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 163)

İdris (a.s) ve ona verilen suhuf ile ilgili Envârü'l-Âşıkîn'de şu bilgiler nakledilmektedir:

“Ka’bü'l-Ahbâr şöyle der:

-İdris (a.s)’ın sureti, babası (dedesi) Şît (a.s)’a benzerdi. Âlem’de ilk önce yazıyı İdris (a.s) yazdı. Zira o, yıldızlarla, hesap ve rakamlarla ve Allah’a ibadetle son derece meşgul idi. Asıl adı (Ahnûh) idi. İlimle ve dersle çok uğraştığı için (İdris) denilmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ İdris (a.s)’a peygamberlik verdi. Ona otuz suhuf indirdi. Âdem (a.s) ve Şît (a.s)’ın suhufunu ona verdi.” (Ahmed Bîcân, 1973: 117)

Muhammediye’de ise İdris (a.s) ve ona verilen suhuf ile ilgili şu beyitler nazmedilmiştir

“Berez kıldı pes İdrîs’i halîfe	Dahî evvel hıyâtât ol kılıptır
Ki halka söyleye dersi halîfe	Hıyâtât sanatı ondan kalıptır
Rasûlün nûru şöyle zâhir idi	Kim ondan ön gıyerlerdi deriler
Kim alında buların zâhir idi	Dikilmiş giymedi asla diriler
Bu kez İdrîs’e konu etti işrâk	Yemedi uyumadı şanz-dîh sâl

Pes etti şarki garbı nûra gark

Melek ervâh ile olurdu meh sâl

Dedesî Şîs'e benzerdi müşekkel

Pes İdrîs'e nübüvvet verdi Allah

Hem ol yazdı cihanda hattı evvel

Hem otuz suhf ona indirdi Allah"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 164)

İbrahim (a.s)'a indirilen sahifelerle ilgili bilgi Muhammediye'de geçmemektedir. Fakat yukarıda da anlatıldığı ve alıntılındığı üzere A'la sûresinin on sekiz ve on dokuzuncu âyetlerinde Hz İbrahim'in sahifelerine telmih vardır. Ayrıca Necm sûresinin otuz altıncı âyetiyle kırk ikinci âyetleri arası İbrahim (a.s)'a indirilen suhufun içeriğiyle ilgili de bilgi vermektedir:

“Yoksa Musa'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim'in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi? Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez. İnsan ancak için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastaman verilecektir. Şüphesiz en son varış Rabbinedir.” (Necm, 53/36-42)

Hz. İbrahim'e indirilen suhufun Envârü'l- Âşıkîn şu şekilde bahseder:

“Nakledildiğine göre İbrahim (a.s)'a on (suhuf) indirildi. İbrahim (a.s)'ın suhufunda şöyle yazılı idi:

-Asılsız söz etmemek oruçtur. İnsanlardan ümidini kesmek namazdır. Gözünü ve kulağını sakınmak ibadettir. Arzularını terk etmek kurtuluştur. Elini şerden alıkoymak sadakadır.” (Ahmed Bîcân, 1973: 145)

6.1.3.2 Tevrat

Tevrat sözcüğü İbranice bir kelime olup; töre, şeriat, kanun gibi anlamlara sahiptir.(Karaman vd., 2006: 660) Ahd-i Atık ya da Ahd-i Kadîm de denir. Hz. Musa'ya, İsrailoğullarına tebyin ve tebşir üzere indirilmiş idi. Sonradan Tevrat Yahudi din adamları tarafından tahrif edildi ve bizim kitabımız Kur'ân-ı Kerîm Musa (a.s)'a hak olarak indirilen Tevrat'ı yürürlükten kaldırdı. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde

Tevrat'tan, bazı yerlerde Tevrat'ın içeriğinden, aşağıda alıntılacak olduğumuz bir âyette ise Tevrat'ta yazılı bir cümleden bahseder:

“Biz, onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar sadakasına sayarsa o kendisi için kefarete olur. Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir.” (Maide, 54/5)

“Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidâyet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebilere, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi.” (Maide, 5/44)

Hazret-i Musa'ya Tevrat'tan önce on emirin yazılı olduğu levhalar verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu levhalara işaret eden âyetler vardır:

“Musa'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onların yazısında Rableri için korku duyanlara bir hidâyet ve bir rahmet vardı.” (A'raf, 7/154)

Levhalarından ve on kelimedenden Envârü'l- Âşıkîn şöyle bahseder:

“... Hak Teâlâ kudret eli ile ona on kelime yazdı. Musa (a.s) kalemin sesini işitti. Levh'ın uzunluğu Musa'nın uzunluğunun on misli idi. Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

-Ey Mûsâ! Benden başka Allah yoktur. Bana kulluk et ve bana eş tutma. Kim bana denk tanrı tanırsa onu Cehenneme atarım. Ey Mûsâ! Bana, anana ve babana şükret. Ey Mûsâ şunu Hak Teâlâ haram kıldı: Boş yere kan dökme ve kimsenin malına hased etme. Ey Mûsâ! Zina etmek benim katımda büyük günahdır. Ey Mûsâ! Kendini razı ettiğin gibi halkı da razı et. Ey Mûsâ benim ismimi anmaksızın hiçbir hayvanı boğazlama eğer boğazlarsan o bana ulaşmaz. Ey Mûsâ kendini ve aileni cumartesi av avlamaktan men et. O gün meleklerim arasında gâyet şerefli bir gündür.” (Ahmed Bîcân, 1973: 210)

Hazreti Musa'ya "Allah ile konuşan anlamında "Kelîmullah" denmiştir. Bazı rivayetlere göre Tevrat oldukça kapsamlı, birçok şeyleri içinde barındıran bir kitaptır. Bir âyet-i kerîmede şöyle buyrulur:

"Sonra iyilik yapanlara nimeti tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidâyet ve rahmete erdirmek için Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına iman etsinler." (En'am, 6/154)

Bu kapsamlılık ve zenginliği ifade etmek için Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân şu ri-vâyeti aktarır:

"Bilmek gerektir ki Hak Teâlâ Hazretleri Musa (a.s)'a kırk bin sekiz yüz kelime vahyetmiştir. Bazıları:

-Yüz on dört bin kelime söyledi, derler. Hepsi vasiyet idi."

Ahmed Bîcân Envârü'l- Âşıkîn'de Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya vahyettiği, manevi eğitim açısından oldukça önemli olan şu vasiyetleri aktarır⁵:

-Mûsâ (a.s) münâcâtında: Ey rabbim, seni nerede arayayım? dedi. Hak Teâlâ:

-Beni zayıf ve dünyâyı terk etmiş kulumun gönlünde ara.

Vehb bin Münebbih şöyle der:

-Tevrat'ta birbirini takip eden dört satır buldum. Biri şudur: "Bir kimse Hak Teâlâ'nın kitabını okusa ve kendisine rahmet olmadı zannetse muhakkak o kişi tanrının adını alaya almıştır". İkincisi: "Bir kimseye bir musibet erişse, o musibetten halka şikâyet etse Tanrı Teâlâ'dan şikâyet etmiştir." Üçüncüsü: "Bir kimsenin bir şeyi kaybolmuş olsa, o kimse üzülp kızsâ tanrının takdirine karşı gelmiş olur." Dördüncüsü: "Bir kimse zengin bir kişiye mal için eğilse, dinin üç nimetinden ikisi gider. Yani makamından iki nimet eksilir."

⁵Eserin ilgili bölümünde burada zikredilen daha fazla vasiyet vardır.

“Mûsâ (a.s):

-Allah’ım bir kimse bir hastayı ziyarete varsa sevabı nedir? dedi.

Allah Teâlâ:

- Onun bütün günahlarını bağışlarım, buyurdu.”

“Nakledildiğine göre Allah Teâlâ Mûsâ (a.s)’a şöyle buyurmuştur:

-Ey Mûsâ! Eğer beni zikredersen ben de seni anarım. Beni zikrettiğin zaman gönlünden zikreyle. Benim huzurumda hakir ve düşkün bir kul gibi dur. Bana âşık gönül ve sadık dil ile yakarıştta bulun. Ta ki dileğini kabul edeyim.”

“Nakledildiğine göre Allah Teâlâ Mûsâ (a.s)’a gene şöyle buyurmuştur:

-Ey Mûsâ! Ben Âdemoğullarının içinde nurdan bir ev yaptım ve o evi emanet koydum. Ona gönül diye ad verdim. O evin yeri marifettir. Göğü imandır. Güneşi şevktir. Ayı muhabbettir. Yıldızları doğruluktur. Dağları yakîn’dir. Bağları himmettir. Gök gürültüsü korkudur. Şimşegi ümittir. Bulutları fazilettir. Yağmuru rahmettir. Ağaçları vefadır. Yemişleri hikmettir. İrmakları ilimdir. Gündüzü ferasettir. Gecesi musibettir. O evin dört temeli vardır:

1. Ünsiyet (Hoş geçinme)’tir. 2. Yakîn (İlahi kesin bilgi)’dir. 3. Tevekkül (Allah’a sığınma)’dür. 4. Rahmet (Allah’ın sonsuz keremi)’tir.

O evin dört de kapısı vardır:

1. İlim kapısı 2. Hilim (güzel ahlak) kapısı 3. Sabır kapısı 4. Şükür kapısı

“Nakledildiğine göre Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

-Ey Mûsâ! Beş şeyi, beş şeyin içine koydum. Halk bunları başka yerde arar. Peki, nasıl bulurlar? Bu beş şey şunlardır:

1. Ben ilmi açıklıkta bıraktım, halk onu toklukta arar.

2. Rızamı arzuları terk etmekte koydum, halk onu arzularda arar.
3. Şerefi bana itaatte koydum halk onu büyüklerin kapısında arar.
4. Zenginliği kanaatte koydum, halk onu mal toplamakta arar.
5. Rahatı ahirete bıraktım, halk onu dünyada ister. Peki, nasıl bulurlar?”

“Nakledildiğine göre Vehb bin Münebbih (r.a) der ki:

-Tevrat-ı şerifte on dört kelime buldum. Bütün Benî İsrail’in iyi kişileri bir yere toplanıp bu kelimeleri okudular ve halka onu bildirdiler. O kelimeler şunlardır:

1. İlimden yeğ hazine yoktur. 2. Cahillikten kötü yoldaş yoktur. 3. Takvadan aziz ve şerefli bir şey yoktur. 4. Arzuları terk etmekten ulu kerem yoktur. 5. Fikirten, doğru düşünmeden üstün amel yoktur. 6. Kibirten büyük küçüklük yoktur. 7. Sabırdan üstün iyilik yoktur. 8. Hakikatten üstün mürşid (rehber) yoktur. 9. Aç gözlülükten kötü yoksulluk yoktur. 10. Sağlıktan üstün nimet yoktur. 11. Tanrıdan korkmaktan üstün ibadet yoktur. 12. Kanaatten yeğ zühd yoktur. 13. Dili tutmaktan yeğ seni saklayan bir şey yoktur. 14. Dünya ile ıraklıktan yeğ yakın yoktur.

Tez çalışmamızı doğrudan destekler mahiyette ve manevi eğitim unsuru olan bu nakiller kaynak eserde çok daha fazla yer almasına rağmen çalışmaya bu kadarının iktibas edilmesi ile kifâyet edilmiştir. Hemen hemen aynı içerik ve daha fazlası, Muhammediye’de manzumen ve mükemmelen ifade edilmiş olmasına rağmen, çalışmanın sınırlanması adına o beyitler burada zikredilmeyecektir. Son olarak Envârü’l- Âşıkîn’den şu iki pasaj aktarılacaktır.

“Hak Teâlâ Hazretleri:

-Ey Mûsâ! Hataların büyüğü şu dokuz şeydir:

1. Kibirdir. 2. Hırstır 3. Haseddir 4. Çok sevmektir. 5. Çok yemektir. 6. Çok uyumaktır. 7. Mal sevmektir. 8. Kendini medhedeni sevmektir. 9. Şükretmemektir.”

haram, farzlar ve hudud (cezalar) gibi hükümler onda yok idi. Zebûr'un evvelinde: 'Hikmet'in (ilim ve irfanın) başı Allah'tan korkmaktır.' ibaresi yazılmış idi. Sonunda şu ibare yazılıydı: 'Hak Teâlâ Hazretleri buyurdu: İlmi ile amel etmeyen her âlim, Şeytan ile beraberdir. Dünya için zenginlerin önünde eğilen her derviş köpek ile beraberdir. Malından zekât ve sadaka vermeyen her zengin domuzla beraberdir.' Allah'a sığınırız." (Ahmed Bîcân, 1973: 264)

"Nakledildiğine göre İsrailoğulları arasında bir âlim vardı ki, seksen sandık tutarında ilmî eser ortaya koymuştu, yazmıştı, Hak Teâlâ Dâvûd (a.s)'a:

-O âlime söyle! Bir o kadar daha kitap yazsa şu üç şeyi yapmadıkça ona fayda vermez. Biri, dünyayı ve dünyada olanları sevmesin ki dünya müminlerin evi değildir. İkincisi, Şeytanla arkadaş olmasın, Şeytan müminlerin yoldaşı değildir. Üçüncüsü, müminleri incitmesin. Bu, müminlerin işi değildir." (Ahmed Bîcân, 1973: 290)

Dâvûd (a.s), oğlu Süleyman (A.s)'a şu nasihatte bulunmuştur: " Ey oğlum Süleyman! Sana üç öğüt vereyim. Eline geçmeyen şeye tevekkül et. Elde ettiğine razı ol. Elinden kaçana sabret." (Ahmed Bîcân, 1973: 273)

"Hak Teâlâ Hazretleri buyurdu:

-Ey Dâvûd! Beni isteyen beni dileyen bir kimse görürsen ona hizmetkâr gibi ol.

-Ey Dâvûd! Dünya ile sarhoş olmuş âlimleri benden isteme. Onlar benim muhabbetimden çıkmışlar ve benim halis (samimi ve has) kullarımın yollarını benden kesmişlerdir. Onlar yol kesicilerdir.

...

Hak Teâlâ Hazretleri yine buyurdu:

-Ey Dâvûd! Benim velilerim dünya için asla gam çekmediler. Zira kim dünya için gam yese ben onun gönlünden münâcâtımın bana yalvarışın zevkini ve tadını gideririm. Ey Dâvûd! Benim velilerim mana insanlarıdır, dünya için bir dertleri olmaz." (Ahmed Bîcân, 1973: 282-283)

6.1.3.4 İncil

İncil, Kur'ân-ı Kerîm'den önce indirilen son kutsal kitaptır. Yüce Allah tarafından, Tevrat'ı tasdik etmek ve ondaki bazı hükümleri değiştirmek için Hz. İsa (a.s)'a inzal buyurulmuştur. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir:

“ Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için gönderildim ve Rabbiniz tarafından size bir mucizede getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.” (Âl-i İmran, 3/50)

İncil, kelime olarak “güzel haber, müjde” anlamlarına gelir. (Karaman vd., 2006: 316) Hz. İsa aracılığıyla İsrailoğulları'na indirilmiştir.

“Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak, peygamberlerin izleri üzerinde, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nur bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidâyet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik.” (Maide, 5/46)

İncil'e Allah'tan Hz. İsa'ya indirildiği şekliyle iman etmek imanın gereklerindedir. Fakat bugün İncil'in orijinal metni de diğer bozulmuş kitaplar gibi elde yoktur. Bozulmuş ve insanlar tarafından müdahaleye maruz kalmış şekli vardır. İncil'e Ahd-i Cedid (Yeni Ahit) de denilir.

Bir Müslümana önceki kutsal kitaplarda bulunan bir hususun haber verilmesi durumunda; eğer bu husus, Kur'ân ve sahih hadislerdeki bilgilere uygunsu kabul edilir. Âyet ve hadislere aykırı ise reddedilir. Âyet ve hadislerde hiç bahsedilmiyor ve İslam'ın temel prensiplerine de zıt düşmüyorsa Hz. Peygamberin şu tavsiyesi doğrultusunda hareket edilir: ‘Ehl-i kitabı tasdik de etmeyin, tekzip de (yalanlamayın). Biz; Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e... indirilene iman ettik deyin.’” (Apaydın vd., 2018: 102)

İncil ile ilgili olarak Muhammediye'de herhangi bir beyte rastlamadık fakat Envârü'l- Âşıkîn'de İncil'in özellikleri ve içeriğiyle ilgili bilgiler ile birlikte Hz. İsa

(a.s)'ın vasıfları zikredilerek bütün Osmanlı coğrafyasından, Türk dünyasından ve İslam âleminde okuyucuların bilgisine sunulmuştur.

“ Keşşâf sahibi şöyle der:

-Tevrat ahkâm idi. Fakat çoğu nasihat ve öğütten ibaretti.

Tefsir'i Kebir'de beyan edilir:

-İncil'in evvelinde şu metin yazılmıştı: 'Bismâlâ Rahmânâ Rahîmâ.'

Hak Teâlâ Hazretleri İncil'de buyurur:

-Bir kimseye zulüm etseler, o zulme uğrayan kimse istiğfar etse, (Allaha sığınsa) muhakkak o, Şeytan'ın askerini, şer kuvveti yenmiş, mağlup etmiştir.

Katâde hazretleri (r.a) der ki:

-İncil'de Muhammed ümmetinin kıssası (hikâyesi) şu şekilde yazılmıştır:

Ahir zamanda bir kavim gelecek. Onlar iyiliği tavsiye ederler, kötülükten insanları alıkoyarlar. Evvela sayıca az olurlar sonra çoğalırlar.

Hak Teâlâ bu kitapta beş şeyi buyurur:

1. Eğer dua edersen kabul ederim.
2. Eğer verdiğim nimetlere şükredersen daha çok veririm.
3. Eğer sadaka vermekle bana yakın olursan ben de rahmetimle sana yakın olurum.
4. Eğer tövbe ile bana yakın olursan ben de mağfiret (af) ile sana yakın olurum.
5. Eğer itikatla (imanla) bana yakın olursan ben de her durumda sana yardım ederim.

Nakledildiğine göre İncil'de Hak Teâlâ Hazretleri şöyle buyurmuştur:

-İlim istemeyen kimseye yazıklar olsun. O kimse cehennemde cahillerle beraberdir. İlmî isteyin ve öğrenin. Zira ilim sizi mesud etmezse bedbaht da etmez. Eğer sizi yüceltmezse ayaklar altına da bırakmaz. Eğer sizi zengin etmezse yoksul da etmez. Eğer size fayda vermezse zarar da vermez.

Sakın ilim öğrenmekten korkarız, zira amel edemeyiz, demeyin. Bilakis; ilmi bilelim ve onunla amel edelim, deyin.

Mukâtil oğlu Süleyman şöyle der:

-İncil’de şunu buldum. Hak Teâlâ buyurdu: Ey İsa! Âlimlere hürmet ve saygı göster. Onların değerlerini bil. Zira peygamberlerden ve resullerden sonra âlimlerden üstün kimse yaratmadım. Âlimlerin halka üstünlükleri, güneşin yıldızlara üstünlüğü gibidir. Ahiretin dünyaya ve benim mahlûkata üstünlüğüm gibidir.

Hak Teâlâ Hazretleri yine buyurur:

-Büyüklerle, adalet isteyene zulmetmek gerekmez. Âlimlere, kendilerinden ahlak isteyene sefillik ve ahlaksızlık yolunu gösterip cahillik etmek gerekmez. Kim bir hasta için oruç tutsa o hastayı sağlığa kavuştururum ve ecrini büyük ederim. Halkı esirgeyeni ben de esirgerim.

Kuşeyrî (Allah’ın rahmeti üzerine olsun) şöyle demiştir:

-İncil’in sonunda şöyle yazılmıştır: ‘Lâ ilâhe illellâh El melikü’l- Hakku’l-mübîn = Melik, Hak ve Mübîn olan Allah’tan başka hak mabud yoktur.’” (Ahmed Bîcân, 1973: 364-365)

Ebû Said El Hudrî (r.a) nakleder:

-İsa (a.s) aba giyerdi ve çok defa ağaç yaprağı yerdî.

Nakledildiğine göre İsa (a.s) şöyle buyurdu:

-Ey din yolunda gafil âlimler! Buyurulmayı yapmayın ve bilmediğinizi halka söylemeyin.

Hak Teâlâ da şöyle buyurmuştur:

-Benim yanımda Salihlerin (iyi ve has kullarımın) gönlü gibi sevimli hiçbir şey yoktur. Kim size zulmetse ondan af dileyin. Size gelmeyen kimseye siz gidin. Size ihsan etmeyen, iyilik yapmayan kimseye siz iyilik yapın. Size ödünç vermeyene siz ödünç verin, yardım edin.

Îsâ (a.s) yine:

-Ey havariler! Dünyaya düşkün kimselerin malına bakmayın. Onların mallarının ihtişamı, sizin imanınızın nurunu giderir, dedi.

-Îsâ (a.s) şöylece beyanda bulundu:

Cahillerin yanında hikmetten bahsetmeyin, zulmedersiniz. Eğer hikmeti ehline söylemezseniz ehline zulmedersiniz.

Nakledildiğine göre Îsâ (a.s) şöyle demiştir:

-Dünya'nın debdebesi, ahiretin ateşidir." (Ahmed Bîcân, 1973: 360-368)

6.1.3.5 Kur'ân-ı Kerîm

"Kur'ân" sözcüğü "toplamak, bir araya getirmek veya okumak" anlamlarına gelen Arapça, camid mi, müştak mı olduğu tartışmalı olan bir sözcüktür. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân; sûreleri, âyetleri, kıssaları, emir ve nehyi va'd ve va'îdi topladığı, dolayısıyla asıl manası toplamak olduğu için "Kur'ân" dendiğini ifade ediyor. (Ahmed Bîcân, 1973: 413) Terim anlamı Dini kavramlar sözlüğünde şöyle açıklanır: "Yüce Allah tarafından, vahiy yolu ile Arapça olarak, peyder pey, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirilen, nesilden nesile bize kadar tevâtüren gelen, mushaflarda yazılı, Fâtiha sûresi ile başlayıp Nâs suresi ile sona eren, okunması ile ibadet edilen ve sevap kazanılan, 323.015 harf, 77.439 kelime, 6.236 âyet ve 114 sûreden oluşan mucizevî bir kitaptır." (Karaman vd., 2006: 386)

Buraya kadar sayılmış olan kutsal sahifelerin, kitapların tümü Kur'ân-ı Kerîm'in gelmesiyle birlikte hükmi, amelî ve hukuki yönden nesholunmuştur. Bu metinlerden belki sadece, hikmet ve marifet ve nasihat içeren, hükmi, amelî ve hukuki olmayıp sadece itikadi ve ahlaki mahiyette olanlarından bazıları, o da Kur'ân ve sünnete uygun olmak üzere, Müslümanların istifadesinde olabilir. Kaldı ki bugün elimizde suhurların hiçbirisinin, muharref kitapların da orijinallerinin bulunmadığını biliyoruz.

Müslümanların günlük yaşantısından, tarih bilincine; gelecek tasavvurundan, geçmiş zaman telakkisine; içinde yaşanılan dünyanın intizamından, ahiret hayatında karşılaşılabilecek durum, olay ve olgulara; ahlaki, siyasal ve toplumsal sistemlerin keyfiyetinden, bireysel ve toplumsal ekonomi dinamiklerinin işleyişine kadar her şey; gerek keyfiyyet gerek kemmiyyet açısından zâhiren veya bâtinen, nassen yahut delaleten veya işareten Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiştir. Bu hakikati en güzel ve özlü şekilde ifade eden âyet-i kerîmede Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Gaybın anahtarları O'nun yanındadır, onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa hepsini bilir. O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi bir kitaptadır.”
(En'am, 6/59)

Kur'ân-ı Kerîm'de itikadi, amelî, hukuki, ahlaki, bireysel ve toplumsal bağlayıcılığı olan âyet-i kerîmeler ile bilimsel olaylar, kozmik hadiseler, nasihatler ve peygamber hayatlarının anlatıldığı kıssalar gibi bağlayıcılığı olmayan, daha doğrusu okuyanların ibret almasının istendiği âyetlere yer verilerek, kişinin hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğu kazanmasını sağlaması amaçlanmıştır. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm ve ondaki hüküm ve tavsiyelerin en iyi uygulayıcısı Peygamber Efendimizin örnek hayatı, diğer kutsal kitap ve rivayetlere bizatihi ihtiyaç bırakmıyor, bu kitap ve rivayetler sadece tefekkür dünyamızın zenginleşmesi adına katkılar sunmakla yetiniyor.

Çalışmamızın asıl konusu olan Envârü'l- Âşîkîn ve Muhammediye'de Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili birçok veri bulunmaktadır. İki eser de Kur'ân'ın ve içindeki surelerin

ve âyetlerin kutsiyetlerine, ‘aziz ve mu’ciz oluşlarına, faziletlerine, müminler için şifa ve şefaât kaynağı olduklarına yapılan vurgularla birlikte özellikle günlük hayatta Müslümanların Kur’ân ile daha içli dışlı olmalarını sağlamak için onları teşvik etmekle dikkat çekmektedir.

Muhammediye’de Kur’ân-ı Kerîm ve bazı âyet ve surelerle ilgili şu beyitler yer almaktadır:

“ Evvel ü âhir beyân Kur’ânı bil	“Uşbu resme cümle Kur’ân ma’den-i hikmet durur
Bâtın u zâhir ayân Kur’ânı bil	Kim hakâyık cevheri ondan bize mensûr olur
Nûr- Rabb-i İzzet ü nûr-ı resûl	Cümle âlem kâtip olsa külli sözün yazmaya
Nûr-ı kevn ü lâ mekân Kur’ânı bil”	Kim onu yazam der ise yazamaz mahcûr olur”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 344-345)

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk âyeti olan besmele ile ilk sûre olan “Fâtîha sûresi” ile ilgili şu beyitler nazmedilmiştir:

“İşitgil imdi Bismillaha tıbyân	
Kim oldur iftitâh-i bâb-ı Kur’ân	İşit pes sûre-i hamde hasâil
Rasûlullah buyurdu eyle teslîm	Rasûlullah buyurdu içüben and
Bir oğlana muallim etse ta’lîm	Bana bir sûre verdi kim Hudâvend
Ki Bismillah’i- Rahmân’i- Rahîmi	Ki Tevrat içre İncil içre Kur’ân
Dese oğlan işit n’yler Kerîm’i	Onun mislini indirmedî Rahmân
Yazar oğlan için Allah berâtu	Ki Kur’ân-ı azîm indirdi onu
Kim oda yanmaya bula necâtu	Hem oldur sûre-i seb’al-mesânî
Çü bismillahtan işittin fezâil	Kim okursa cihânda bir kez onu
Tamam hatme sevabın bula canı”	(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 336-337)

En’âm, Nûr, Âyete’l- Kürsî, İhlâs, Fâtîha ve Yasin sûreleriyle ilgili şu beyitler Muhammediye’nin çeşitli yerlerinde geçmektedir.

“Dedim Dâvûd’a vermiştin Zebûr’u	Ya’ni bu âlem ademden O’nun için oldu var
Dedi En’âm’ı verdim sana Nûr’u	Ta delil ola O’nun birliğine meftûr olur
Dedim Mûsâ’ya indirdindi Tevrat	“Rasûlullah buyurmuştur ki vardır kalbi her şeyin

Dedi kim âyetü'l kürs a'zam ayât
Dedim Îsâ'ya İncil ettin inzâl
Dedi kim sûre-i İhlâsı sen al
Pes andan bana dedi ya Muhammed
Ki gönderdimdi sana ya Muhammed
Ne Tevrat u ne İncil'de geliptir
Kim ona Fatiha ad aydılıptır
Kim onu okusa cismi onun
Haram edem oda şâd eyle cânın.”
(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 232-233)
“Dedi peygamber yedi kat gök yedi yerler tamam
Kul hüveAllah Ehad bünyâdına mamûr olur

Bu Kur'ân kalbi Yâsîn'dir bu sözü eyle istisfâ
Kim okursa li-vechillah onu mağfûr olur dedi
Yigirmi iki kez hatme sevabınca bulur ilâ
Kim ahir vakitte okursa bu Yasin sûresin dedi
İner harfine onun on on emlâk eder imza
Be-küllü sûre-i Yâsîn tamam üç bin durur harfî
Otuz bin pes firîştehler gelirler yüzleri garrâ
Dahi buyurdu Yasin'i kim ahir demde okursa
Firişte almaya canın ona ta etmeye îfâ
Dahi hiç olmaya muhtaç nebîler havzına asla
İşidenler olur mağfûr budur Keşşaf'ta bil enbâ”
(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 344-345)

Haşr günü ehl-i Kur'ân'ın, Kur'ân okuyanların durumu Muhammediye'de şöy-
le resmedilmiştir:

“Hem gele Kur'ân gözüke ayda Kur'ân ehline
Hiç beni bilir misin şevkin eder mi inbiâs
Ayda kim yok bilmezem pes ona Kur'ân ayda kim
Ben senin şol yarinem zevkin der mi inbiâs
Ben şu Kur'ânem ki bana âşık olup dayıma
Gündüz okurdun beni susuz derdin iltihâs
Geceler sana uykunu çok haram etmişidim
Gâh hazardsa gâh seferde kim giderdin iltihâs
Aydalar bugün gerek her tacir assı eyleye
Hırmenin ona göre götüre kim etti hirâs
Pes verile ehl-i Kur'ân'a şu resme saltanat
Kim geçirmezdi hayalinden bu vech ile türâs
Uralar hem başına cevherli bir tâc-ı vakâr

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 474-475)

Kim uçurmazdı hayalinden bu vech ile türâs
Atasına anasına kim hülleler vereler
Ermeye hiç kıymetine dünyede mülk ü esas
Aydalar kim ne sebepten verdiler bize bunu
Vermedikti kısmetine dünyede mülk ü esas
Pes dönüp Kur'ân okuyana diyeler kim oku
Hak seni esirgeyip vermişti Kur'ân'ı gıyâs
Cennet içinde okudukça merâtib bulasın
Devletine çün sebep etmiş idi onu Gıyâs
Ne kadar okursa onu ol kadar izzet bula
Rahmet için onu kılmış idi erzanî Gılâs
Gönderipti bize sultanu's-selâtin hazreti
Kendi mahbûbu ile lâ şekk o Furkaan'ı Gıyâs

Envârü'l- Âşıkîn'de, Kur'ân-ı Kerîm ve cüzleriyle ilgili Muhammediye'de zik-
redilen ve bir kısmı yukarıda alıntılanmış olan benzetme, karşılaştırma ve açıklama-
ların hepsi geçmekte, buna ilaveten Muhammediye'de anılmayan, “Kâdir, Tekâsür,

Nebe, Vâkıa, Mülk, Kıyâmet ve Kâfirûn” surelerinin faziletleri anlatılmaktadır. Ayrıca; Bakara sûresinin son iki âyeti, ism-i azamı içeren âyetler, bismelenin ve “Allah” lafza-i Celâl’inin tahlilleri ile ilgili bilgi ve çeşitli rivayetler yer almaktadır.

Çalışmanın sınırlanması için bu bilgilere yeniden yer verilmeyecek olup yukarıda zikredilenlerden başka, “manevi eğitim” açısından önemli bulunan şu hadisler ve açıklamalar Envârü’l Âşıkîn’den iktibas edilecektir:

“Resûlullah (s.a.v) Hak Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu beyan etmiştir:

-Kim Kur’ân okumakla meşgul olsa ve benden bir şey istemese ona, benden bir şey isteyenlerden daha çok şey veririm.”

“Resûl (s.a.v):

-Gönüller dünyayı sevmekle paslanır. Nitekim demir paslanır. Gönül de günah işlemekle paslanır, buyurdu.

-Ey Allah’ın Rasûlü! Onun cilası nedir, gönül pası ne ile giderilir, diye sordular.

Rasûl (a.s): Onun cilası ölümü çok anmak ve çok Kur’ân okumaktır.”

“İbn Abbas (r.a) şu rivâyeti nakleder:

-Kim Kur’ân’a kendi bilgisi, kendi görüşüne göre mana verirse cehennemde yerini hazırlasın, buyurur.”

“Rasûl (a.s):

-Sizin en hayırlınız, Kur’ân öğrenen ve başkasına Kur’ân’ı öğretendir, buyurdu.”

“Kur’ân okumanın zâhir-görünen edepleri üçtür:

1. Abdestli olarak kibleye karşı diz üstü oturup hoca önünde okur gibi durmak, harflerini, kelimelerini ve âyetlerini tane tane okumaktır. 2. Kur'ân'ın hükmüne dikkat etmektir. 3. Ayda bir yahut üç günde bir hatmektir.

Kur'ân okumanın bâtinî-görünmeyen edepleri de şunlardır:

1. Kur'ân okurken Allah'ın ve Kur'ân'ın azametini duymak 2. Gönlünü Kur'ân'ın ilâhî hitabına açık tutmak 3. Aradan şehvet ve günah perdesini giderirsen Kur'ân'ın nuru ile gönlün aydınlanır ve dışında ibadet gülleri açılır. 4. İçinde marifet yemişleri biter.

Öyle olunca dünya ve ahirette Kur'ân'ın saadeti ile mesud olursun.”

“Ca'fer bin Muhammed (r.a) şöyle demiştir:

-Kur'ân dört itibar üzerinedir.

1. İbadet 2. İşaret 3. Letâif-Güzellikler 4. Hakikatlerdir.

İbadet, halk içindir. İşaret, okumuşlar içindir. Letâif, Allah'ın velileri, ermişler içindir. Hakikatler ise peygamberler içindir. (Ahmed Bîcân, 1973: 674-686)

6.1.4 Peygamberler

Farsçada, “haber, mesaj” anlamına gelen “peygam” ile yanına geldiği kelimeyle birleşip “getiren, taşıyan” anlamı veren “ber” sözcüğünden oluşan “peygamber” sözcüğünün Türkçe karşılığı “yalvaç” Arapça karşılığı ise “resûl, nebî”dir. Resûl ile nebî arasındaki şu nüansı belirtmekte fayda vardır: Resûl, kendisine yeni bir şeriat verilen peygamber iken; nebî, yeni bir şeriatı yürürlüğe sokmakla görevli olmayıp kendisinden önce gönderilen peygamberin şeriatına davet eden peygamberdir.

Peygamberlere iman etmek, onların Allah'ın özel birer elçileri olduğuna, Allah Teâlâ ile çeşitli şekillerde iletişime geçerek ama muhakkak iletişime geçerek, bize haber getirmekle mükellef olduklarına ve getirdikleri her haberin, vahyin kesinlikle güvenilir ve doğru haberler olduğuna, asla tanrı yerine konulmayıp diğer insanlar gibi oldukları halde sadece onlardan daha seçkin olduklarına inanmak demektir. Pey-

gamberlere iman etmek, temel inanç esaslarından, imanın şartlarından biridir. Kaç tane peygamber olduğunun veya kimler olduğunun bilinmesine gerek olmadan Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlere aralarında ayırım gözetmeden iman etmeyi Kur'ân-ı Kerîm şu âyetlerle emrediyor:

“Peygamber de kendisine Rabbi tarafından indirilene iman etti, müminler de. Her biri; Allah'a meleklerine, kitaplarına peygamberlerine iman ettiler. Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmayız...” (Bakara, 2/285)

“Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip bir kısmına iman ederiz, ama bir kısmına inanmayız diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu? İşte gerçekten kâfirler bunlardır.” (Nisa, 4/150-151)

“De ki: Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına; Musa, İsa ve (diğer) peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onları birbirinden ayırt etmeyiz.” (Âl-i İmran, 3/84)

İster nebi olsun ister resûl, bütün peygamberler arasında birtakım ortak özellikler vardır. Örneğin, bütün peygamberler vahiy almışlardır. Vahiy sadece peygamberler alır ve aldıkları vahiyleri ümmetlerine iletirler. Bununla da gönderildikleri toplumun hem dünya hayatını tanzim eder hem onları ahiret hayatından haberdar eder bu sayede mesul oldukları bireylerin iki dünya saadetini elde etmelerine vesile olurlar.

İnsan türüne gönderilmiş bütün peygamberler insandır. Bu da, peygamberlerin yaşadıkları günlük hayatın, ailevi ve toplumsal ilişkilerinin, ticaret, siyaset ve devlet işlerinde tutumlarının, ahlaki seciyelerinin, ibadet etme şekillerinin, zamana, mekâna geleneklere ve kültürlere göre toplumlar arasında küçük değişiklikler gösterse de bizim gibi birer insan olmaları hasebiyle; yapılması, kazanılması, gerçekleşmesi mümkün şeyler olduğunu, bizlerden olağanüstü bir şey istenmediğini göstermesi ve bizlere örnek olması açısından son derece önemlidir. Bu yüzden peygamberlerin varlığı, insanlar açısından ve insanlar için mühim ve gereklidir.

Peygamberlerin yaşadıkları dinî ve gündelik hayatın izlerine, onların sözlerine ve nihayet onlara bildirilen vahiyelere; Kur’ân-ı Kerîm’de, diğer kutsal kitaplarda, Kısâs-ı Enbiyâ’da, tefsir, hadis ve siyer türü kitaplarda rastlıyoruz.

Hem bir Kısâs-ı Enbiyâ, hem bir ilmihal, hem de bir siyer kitabı sayılabilecek olan Envârü’l- Âşıkîn’de ve Muhammediye’de; Kur’ân’da adı geçen peygamberlerle diğer kutsal kitaplarda adı geçen peygamberlerin kıssaları yer almaktadır.

Kutsal kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen peygamberler şunlardır:

“Âdem (a.s), İdrîs (a.s), Nûh (a.s), Hûd (a.s), Sâlih (a.s), Lût (a.s), İbrâhim(a.s), İsmâil (a.s), İshâk (a.s), Yâkub (a.s), Yûsuf (a.s), Şuayb (a.s), Hârûn (a.s), Mûsâ (a.s), Dâvûd (a.s), Süleymân (a.s), Eyyûb (a.s), Zülkifl (a.s), Yûnus (a.s), İlyâs (a.s), Elyesa’ (a.s), Zekeriyâ (a.s), Yahyâ (a.s), Îsâ (a.s) ve Muhammed (s.a.v)”

Kur’ân-ı Kerîm’de Üzeyir (a.s), Lokmân (a.s) ve Zülkarneyn (a.s)’ın da ismi geçmektedir fakat itikat ve ilmihal kitaplarına göre bu zatların peygamber mi veli mi olduğu görüşünde ihtilaf vardır. Envârü’l- Âşıkîn’de Üzeyir (a.s) peygamber olarak zikredilirken diğer iki zatın peygamber olduğunun bilinmediği söyleniyor. Muhammediye’de üç isim de geçiyor fakat peygamberlikleri hakkında kesin bir şey söylenmiyor. İki eser de doğrusunu Allah’ın bildiğini ifade ediyor.

Ancak iki eserde de peygamber sözleri içerisinde en çok yer peygamberimiz Hz. Muhammed’e ayrılmıştır. Hatta yerinde detaylıca aktarıldığı üzere Yazıcıoğlu Mehmed’in eseri için “peygamberimiz için yazılmış bir naat” tanımlaması yapılmakta ve nâzım, kitabına peygamberimizin ismini vermektedir.

Peygamberlerin bütün sözleri manevi eğitim açısından önemli olmakla birlikte aşağıda Envârü’l- Âşıkîn ve Muhammediye’de yer alan, peygamber hallerinden ve sözlerinden bir kısmı, manevi eğitim açısından katkıda bulunmak üzere alıntılanacaktır.

6.1.4.1 Envârü'l- Âşıkîn'de Peygamberler

“Nakledildiğine göre Âdem (a.s), oğlu Şît (a.s)’a beş nasihatte bulunmuş ve ‘Sen de oğullarına vasiyet edersin.’ demiştir. Bu nasihatler şunlardır:

1. Fani olan dünyaya inanma. Ben ebedî olan cennete inandım, mağrur olup hatta işledim.

2. Kadın sözüne uyma. Ben kadın sözüne uydum pişman oldum.

3. Ne yaparsan sonunu düşün, ondan sonra yap. Eğer ben işin sonunu düşünse idim böyle olmazdı.

4. Gönül her neye meylederse mani ol. Eğer ben gönlümü buğday yemekten men etseydim pişman olmazdım.

5. Ne yaparsan danışıp yap. Eğer ben meleklerle danışsa idim başıma böyle şeyler gelmezdi.”

“Hak Teâlâ İdrîs (a.s)’a:

-Dünya bir denizdir. Eğer sen bir gemi yapıp ona binersen bedeninin zayıf düştüğü zaman kurtuluş bulursun. Eğer öyle yapmazsan o denizde boğulup helak olursun, buyurdu.

İdris (a.s) o sözü işitince dünyadan ve dünya halkından yüz çevirdi.”

“Nakledildiğine göre Nûh (a.s), ölümü yaklaştığı vakit büyük oğlu Sâm’ı çağırıldı. Onu yerine halife tayin etti. Biraz sonra Azrâîl geldi. Nûh (a.s) ölüm meleşini görünce feryad etti. Ölüm meleşini:

-Ey Nûh! Bu kadar uzun ömürle dünyaya doymadın mı, buyurdu.

Nuh (a.s):

-Bu dünya iki kapısı olan bir eve benzer. Birinden girip birinden çıktım, deyip vefat etti.”

“Hz. Cabir (r.a):

-Allah Teâlâ İbrahim (a.s)’ı üç şeyden dolayı “Halil” eyledi, der.

1. Fakirlere ve misafirlere yemek verdiği 2. Selam verdiği 3. Gece namazı kıldığı için.

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

Hak Teâlâ İbrahim (a.s)’a: Sen benim Halilimsin. Halkına güzel davran. Kâfir olsa da böyle yap. Benim ilmimde şöyle tespit edilmiştir: ‘Kim halka iyi davranırsa arşımızın gölgesinde olur ve onu meleklerle yakîn ederim.

“Nakledildiğine göre Allah Teâlâ İbrahim (a.s)’ı Halil eylediği zaman melekler şöyle dediler:

-Ey Allahım! İbrahim’in nefsi, hatunu, çocukları ve malı vardır. Nasıl Halil olur? Hak Teâlâ:

-İbrahim’in kalbinde benim muhabbetimden başka bir şey yoktur, buyurdu.”

“...İbrâhim (a.s) Hz. İsmail’i boğazlamak için yatırdı. Bu hadise sonbaharın ortalarında oldu. İbn Abbas (r.a)’nın naklettiğine göre İsmail (a.s) :

-Ey babacığım! Ayaklarımı bağla sana dokunmasın ve kanım sıçramasın. Böylece sevabım eksik olmasın. Hem anam görüp üzülmesin. Bıçağı iyi bile ki ölüm bana kolay olsun. Anama benden selam söyle gömleğimi ona ver. O da görsün. Gönül çok mahzun olmasın, dedi. İbrahim (a.s):

-Sen bana Allah’ın emrini yerini getirmem için gökçek yardım ediyorsun, dedi.

Ondan sonra İbrahim (a.s), Hz. İsmail’in yüzünü kibleye çevirdi. İbrâhim (a.s) ağladı ve oğlu İsmail’in ayaklarını ipe bağladı. Sonra da bıçağı Hz. İsmail’in boğazına koyup çaldı. Fakat kesmedi. Süddî (r.a):

-Hak Teâlâ, ilâhî kereminden bir parça bakır tahtasını boğazına koydu, bıçak onun için kesmedi, der. Bazıları:

-Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in İsmail (a.s)'in sülbünden geleceği için bıçak kesmedi, derler.

...

Nakledildiğine göre İbrahim (a.s) bıçağı Hz. İsmail'in boğazına koyduğu zaman İsmail (a.s) babasına:

-Ey baba! Ben mi cömerdim, yoksa sen mi cömertsin, dedi. İbrahim (a.s)

-Ben cömerdim, oğluma kıyarım, dedi. İsmail (a.s):

-Ben cömerdim. Zira senin bir oğlun daha vardır, onunla avunursun. Benim bir canım daha yok ki onunla hayat bulayım, dedi. Hak Teâlâ:

-Ben ikinizden de cömerdim. Ey İbrahim! Bu koçu oğlunun yerine boğazla, buyurdu.

İşte bu koç, Habil'in kurban ettiği koç idi. Cennette beslenmekte idi.”

“ Zühretü'r- Riyad'da şöyle nakledilmiştir: Eyyub (a.s)'dan yiyecek et istediler. Fakat et bulamadılar. Ancak dili, gözü, kulağı ve yüreği kalmıştı. Geri kalanını kurtlar yemişlerdi. O kurtlardan biri yemek için Eyyub (a.s)'ın kalbine, biri de diline geldi. Eyyub (a.s):

-Ey Rabbim! Bana belalar ulaştı. Sadece dilim kaldı, onunla sana zikir ediyorum. Kalbim kaldı, onunla da seni seviyorum, dedi. Hak Teâlâ Hazretleri:

Ey Eyyub! Dilin benimdir. Gönlün benimdir. Kurt ve bela da benimdir. Öyle olunca bunca şikâyet nedir, buyurdu. Eyyub (a.s) da şöyle yalvardı:

-‘Eyyub’u hatırla! Hani o, Rabbine; hakikat bana (bu) dert (gelip) çattı. Sen esirgeyicilerin esirgeyicisisin.’ (Enbiyâ- 21/83) diye niyaz etmişti.

Eyyüb (a.s) böyle niyaz edince Hak Teâlâ Hazretleri bedenindeki kurtları giderdi. Dilini yiyen kurdu suya bıraktı. O kurtcağız sülük oldu. Kalbini yiyen kurdu da karaya bıraktı. O da arı oldu. Öyleyse insanlar ikisinden de faydalandılar.

Hak Teâlâ Hazretleri:

-Ey Eyyub! Seni esirgedim ve yarlığadım. Aileni ve malını yine sana verdim. Bu sana verdiğim belalar, senden sonra gelenlere ibret olsun. Bir kimseyi belalara mübtela kılsam ve o kimse sabrederse onu tekrar iyi ederim ve günahlarını yarlığarım, buyurdu.”

“ Hak Teâlâ, Mûsâ Peygamber’e şöyle buyurdu:

-Ey Mûsâ! Kötülüklerden sakınanlara söyle! Amellerine mağrur olmasınlar. Dilersem azab ederim, dilersem rahmet ederim. Sakın benim rahmetimden ümit kesmesinler. Benim rahmetim onların amelinden yeğdir. Ey Mûsâ! Müminlere söyle, çok günah işleyip kendilerini tehlikeye bırakmasınlar. Bilakis bana tevbe edip ibadetle meşgul olsunlar. Nefislerini eritsinler.

...

Ey Mûsâ! Halkına söyle gece gündüz benim zikrimle meşgul olsunlar. Eğer ‘Gece ve gündüz Allah’ı nasıl zikredelim’ diye sorarlarsa şöyle söyle:

Nefsinizden razı olmayın, Hak’tan razı olun. Nefsinizi, dünyayı istemekle Allah’ın yanında hor etmeyin. Bilakis cennet isteyip Hak Teâlâ’nın rızası ile meşgul olun. Eğer: ‘Nefsimiz ve gönlümüz arzularla meşguldür, nasıl hareket edelim?’ diye sorarlarsa şöyle söyle:

Hakkı çok zikredin ve ölümü çok anın. Muhakkak ölümü hatırlamak arzuları öldürür.”

“ Hak Teâlâ:

-Ey İmranoğlu Mûsâ! Şu kimseler benim dostlarımdır: bunlar dünyada takvayı azık edindiler. İlmi cemal, benden sakınmayı ziynet edindiler. Gece ve gündüz benim ilmimle meşgul oldular. Eğer onlar şimdi dünyada mahzun iseler ahirette ferah içindedirler, buyurdu.”

“Vehb (r.a) şöyle der:

Hak Teâlâ Hızkıyal (a.s)’a: Kim benim velilerimi hor görürse benimle cenk etmiş gibidir. Ben velilerimi aziz kılıp yarlıgıyacağım. Düşmanlarımı hor edip mağlup edeceğim. Eğer dünyayı isteseler veririm. Fakat ahirette nasiplerini keserim. Eğer bir kul beni severse ben de onları severim. O kimse benim nurumla görür, benim nurumla işitir ve benim nurumla konuşur. Gönlü benim nurumla idrak eder. Bana dua etse kabul ederim. Benden bir şey istese veririm buyurdu.”

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Kim beni sevdiği iddiasında bulunsa sonra da dönse uyusa yalan söylesin. Bir kul belalara sabretmese ve kendini öldürse cennet ona haram olur. Bir kul beni cenk günlerinde ansa ben de onu cenk günlerinde saklarım. Ey âdemoğulları! Eğer benim verdiğim rızka razı olursanız dünyayı sizin emrinize amade kılarım. Benim verdiğime razı olmazsanız önceden size takdir ettiğimden fazlasını vermem. Fakat ondan dolayı sizi hor ve hakir ederim.”

“Kûtü’l- Kulûb’ta Ebû Talib-i Mekkî tarafından şöyle nakledilmiştir:

-İlyas (a.s) bir gün oturuyordu. Ruhunu kabzetmek, canını almak için Azrail (a.s) geldi. İlyas (a.s) çok ağlayıp sızlandı. Hak Teâlâ Hazretleri Azrail (a.s)’a:

-Benim kuluma sor! Niçin böyle ağlayıp sızlar? Dünya için mi ağlıyor yoksa benden korktuğu için mi ağlamaktadır, buyurdu. İlyas (a.s):

-Öldükten sonra Hakk’ı (Allah’ı) zikredemeyeceğim, ona kulluk edemeyeceğim için ağlarım. Benim bazı kavmim Allah’ı zikrederler. Ben ise bundan mahrum kalıyorum diye ağlıyorum, dedi.

Hak Teâlâ Hazretleri ölüm meleği Azrail'e:

-İlyas'ın canını alma, bana zikretmek için yaşamak ister, kendisi için istemez. Bırak onu kıyamete kadar yürüsün, gezsin, dolaşsın, buyurdu.

Hızır ve İlyas (a.s) doğuda ve batıda, karada ve denizde seyredeler, gezip dolaşırlar. Nerede Allah'ı zikir varsa orada buluşurlar. Allah'ın salât ve selamı onların üzerine olsun.”

“Dâvûd (a.s):

-Ey Rabbim! Bir kimse anne ve babasına iyilik etse onun eciri nedir, dedi. Hak Teâlâ Hazretleri: “Ben o kimseyi cennette saklarım ve memnun olacağı kadar ona sevap veririm.” buyurdu.

Dâvûd (a.s): ‘Tanrım, anne ve babasına itaat etmeyen kişinin cezası nedir, dedi.

Hak Teâlâ: “Onun yeri cehennemdir.” buyurdu.

Dâvûd (a.s): Allah'ım! Bir kimse hısım ve akrabasından ayrı düşse, sonra tekrar onlara gitse onun eciri nedir, dedi.

Hak Teâlâ Hazretleri: Ömrünü uzatırım ve malını çoğaltırım, buyurdu.

-Ey Dâvûd! Dostlarımın toprağını, İbrahim, Mûsâ ve Muhammed Mustafa'nın toprağından yarattım. Âşıklarımın gönlünü nurumdan yarattım.

-Ey Dâvûd! Eğer benim sevgimi istersen dünyayı gönlünden çıkar, at. Benim sevgimle dünya sevgisi bir gönülde beraber bulunmaz.”

“Nakledildiğine göre Lokman (a.s) şöyle demiştir:

-Kim yalan söylerse yüzünün suyu, nuru gider. Edeb, nesebden, soydan üstündür. Amel, maldan üstündür. İlim, dünyadan ve dünyadakilerden üstündür. Saadetin nişanı dördtür:

1. Gerçekliktir, doğruluktur. 2. Edep, terbiyedir. 3. Hilimdir, ahlak güzelliğidir.
4. Emaneti ıssına, sahibine vermektir.”

“Zülkarneyn’in vefatı yaklaşınca bir kişi ona sordu:

-Atanı mı çok seversin yoksa üstadını, hocanı mı çok seversin?

Zülkarneyn: Üstadımı, hocamı çok severim. Zira atam fani hayatıma sebep, üstadım ise baki (devamlı) hayatıma sebeptir.

Zülkarneyn şöyle vasiyet etti: Ölünce benim sağ elimi tabuttan dışarı çıkarın, elime altından yuvarlak bir top verin. O benim dünyayı bir top gibi elime aldığımın nişanıdır. Sol elimi de dışarı çıkarın, boş bırakın. Bu da dünyayı elime aldığım halde ahirete boş gittiğim nişanıdır.”

Eşiyâ (a.s)’ın kavmi şöyle dediler:

“-Allah’a zikir ve tesbihte bulunuruz fakat gönlümüz aydınlığa kavuşmaz. Oruç tutarız, namaz kılarız ama nefsimiz temizlenmez, duamız kabul olmaz.

Allah Teâlâ hazretleri şöyle buyurdu:

-Ey Eşiyâ! Onlara şöyle söyle: Ben onların oruçlarını nasıl kabul edeyim? Haram yerler ve yalan söylerler. Namazlarını nasıl kabul edeyim? Benden başkasına sevgi duyarlar. Sadakalarını nasıl kabul edeyim? Başkalarının malından sadaka verirler. Dualarını nasıl kabul edeyim? Sözleri bir türlü, işleri bir başka türlü. Söyledikleri ile yaptıkları birbirine uymuyor.”

“Nakledildiğine göre İsa (a.s) üç yaşında iken Hz. Yahya onu doğruladı. Yahya (a.s) İsa (a.s)’dan üç yaş büyüktü.”

“Nakledildiğine göre İsa (a.s) ikinci kat göğe çıktığı zaman melekler yanında toplandılar. Onu ziyaret ettiler. Hırkasının üç yüz yerinde yama vardı. Melekler gördüler, ağlaştılar ve:

-Ey Allah'ım! İsa kuluna dünyada bir gömlek bile vermedin, dediler. Hak Teâlâ Hazretleri:

-Eğer bütün dünyayı satsalar İsa'ya bir gömlek pahası olmaz, buyurdu.

Fakat melekler onun üzerinde bir iğne buldular. Hak Teâlâ: Eğer o iğne olmasa idi ben onu sekizince göğe çıkarırdım. İkinci gökte bırakın, dursun, buyurdu.”

“Şimdi ey ilâhî sırları öğrenmek isteyen kimse! Peygamberlerin hikâyelerini, tefsirde, hadiste, Tevrat'ta, Zebur'da, İncil'de ve Kur'an'daki en güzel ve en açık beyan şekilleri ile dile getirdim.

Peygamberlerin sonuncusu ve Rasûllerin efendisi Muhammed Mustafa'dır (s.a.v.). Bu, Kur'an'ın yüce âyetleri, parlak delilleri ve açık mucizelerle belli olmuştur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 378)

6.1.4.2 Muhammediye'de Hz. Muhammed

Muhammediye'de Envârü'l- Âşıkîn'de bahsi geçen tüm peygamberler geçmekte, Envârü'l- Âşıkîn'de peygamberlerle ilgili verilen bilgiler ve nakledilen rivayetler Muhammediye'de nazmen tekrar edilmektedir. Peygamber Efendimiz dışındaki diğer peygamberlerle ilgili değerli bahisler, anlaşılması ve ibret alınması kolay olsun diye Envârü'l- Âşıkîn'den; Peygamberimizle ilgili bahisler ise aktarılışındaki duygu, coşku ve lirizmin ve eserin kimliğinin en net şekilde ihsas ettirilmesi için Muhammediye'den alınmıştır. Muhammediye, Yazıcızade Mehmed'in bir gece düşünde gördüğü Peygamber Efendimizin, ona rüyasında buyurduğu:

“İçir hikmet şarâbın ümmetime	Şu resme eyle imdi beni takrîr
Sözüm söyle halka âşikâra	İşitsin Mısır u Şâm Rûm u Buhâra
Tamâmet dolsun iller mu'cizâtım	Kemâlâtım yetiştir sen dahî pes
Yetişsin sözlerim mülk i diyara	İşitsin ümmetim şehren fe şehrà

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 55)

emirleri mûcibince Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v) için yazılmış bir eserdir.

Yazıcıoğlu Mehmed, Peygamber Efendimizin isimlerinden teberrüken, eserine “Kitâb-ı Muhammediye Fî-Kemâlâtı'l-Ahmediyye” ismini vererek eserin içerisinde nerdeyse her bende de duygusu yansımış olan Peygamber sevgisini izhar etmiştir. Bu çalışmanın “Eserler” bölümünde nâzım Yazıcıoğlu Mehmed ile Peygamberimiz ve “Muhammediye” arasındaki güçlü bağdan zaten bahsedilmişti. Eserde diğer peygamberlerin bir kısmının ismi zikredilmiş, bir kısmının ibret verici kıssaları anlatılmış ama Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) hakkında birçok yerde ve doğumundan vefatına kadar hayatında karşılaştığı ve bizim siyer kitaplarında okuduğumuz belli başlı bütün hususlar bir kısmı kısaca bir kısmı detaylı olmak üzere hepsi manzumen anlatılmıştır. Bunu, hususen, hem peygamberimiz için yazılmış naat-ı şeriflerde, medhiyelerde hem peygamberimizin veladeti, vefatı, mirac gecesi gibi önemli olayların anlatıldığı bahirlerde hem de çeşitliliği az değişkenlik arz eden vasıta beyitlerinde net bir şekilde görmek mümkündür. Örneğin Muhammediye’de toplam yirmi dört farklı vasıta beyti tespit edilmiştir. Bu yirmi dört vasıta beytinden on üç tanesi peygamberimizle alakalı olup bu vasıta beyitleri şunlardır:

“Muhammed sırr-ı a'lâdır ki kadr-i Kâbe Kavseyn ol
Muhammed nûr-ı eclâdır ki hak sultân-ı kevneyn ol”
“Mustafâ'dır rûh-ı a'zam nûr-ı nûr-ı kâ'inât
Mustafâ'dır vech-i ekrem sırr-ı sırr-ı beyinat”
“Ferd-i câmi'dir Muhammed mazhar-ı zât u sıfât
Gaybdır gaybü'l-hakâik aynıdır aynü'l hayât”
“Muhammed'dir Hakk'ın sırrı maârif şehrinin hânı
Şerâyi' bahrine bahrî hakâik dürrünün kânı”
“İmâmü'l-müttekîn oldur hitâmü'l mürselîn ol şah
Nizâmü'l-âlemîn oldur hümâmü'l ekmelîn ol şah”
“Muhammed feyz-i hikmettir çün oldur âyet-i kübrâ
Muhammed mahz-ı rahmettir çün oldur gâyet-i büşrâ”
“Sâhibü'l-âyât Muhammed mu'cizâtı sâti'ât

Nâsibü'r-râyât Muhammed beyyinât-ı kâti'ât”
“Ona evvel sıfatıyla tecellî eyledi Allah
Pes ondan sonra zatiyle tecellî eyledi Allah”
“Celâli kibriyâsından tecellî eyledi Allah
Cemalin arz edip ona kemâlin söyledi Allah”
“Zühr-i âlemdir Muhammed Sâdıku'l va'di'l-emîn
Fahr-i âlemdir Muhammed rahmetellil-âlemîn”
“Sırr-ı ekberdir Muhammed seyyid-i kevn ü mekân
Nûr-ı ezherdir Muhammed es'ad-i hîn ü zamân”
“Çün oldur Habîb pes odur seyyid-i kâinât
Çün oldur şefi' pes odur mesned-i mümkinât”
“Muhammed'dir ki ilminden bilindi mersad-ı âyât
Muhammed'dir ki aynından bulundu maksad-ı gâyât”

Muhammediye'nin henüz "âğâz"ında Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) ile ilgili bir naat-ı şerif nazmedilmiş ve muhtelif yerlerinde de kaside nazım şekliyle, müstezad nazım şekliyle medhiyeler ve yine bendlerle peygamberimizin evsafı ve ahlakı resmedilmiştir. Girişteki naat-ı şerif şudur:

"Ki mahbûbunu etti bize irsâl	Ayağı tozunu arş etti kible
Muhammed Ahmed ü Mahmûd u asfâ	Onunçün oldu arşin kadri erkâ
Onu kendi için halkı onunçün	Kamu edyânı dini kıldı mensûh
Yarattı tal'atın etti musaffâ	Onunçün şir'atidir hayr ü ebkâ
Cemî' enbiyâ ümettir ona	Ay iki pâre oldu parmağından
Kamu âlemlere aksâ-yı mermâ	Onunçün şems-i kevneyn oldu ebhâ
Ona hâdim emînü'llâhi Cibril	İçiptir havzının bir katresinden
Makâmı Kâbe Kavseyne ev ednâ	Onunçün zindedir Hızr ile Îsâ
Kemâli zâhir oldu bi'l-bedâhe	Çü meddâhı ola Allâhu a'zam
Şe dem kim Refref ile oldu ahfâ	Kıyas et kimdir ol sultân-ı a'lâ

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 51-52)

Yazıcıoğlu Mehmed Peygamber Efendimizin Müslümanlara yol gösteren, tavsiyeler veren ve çok bilinen dört sahih hadisi şerifini oldukça leziz bir üslûp ile nazma çekerek şöyle aktarıyor:

"Dinlegil imdi rasûlullah kelâmın aşk ile	Korusu Hakk'ın mehârimdir kim ol menkûr olur
Kim onun sözün tutanın devleti mansûr olur	Hem bilin dedi cesedde var durur bir pâre et
Naklederler kim Ebû Davûd ayıttı yazmışam	Ol kaçan sâlih olursa hep cesed mebrûr olur
Şol ki canlar cennetinin ravzasına hûr olur	Ol kaçan fâsid olursa hep cesed eder fesâd
Tâ ki beş yüz bin ehâdîs-i nebîden yazmışam	Ol dediğim et gönüldür bilmeyen memkûr olur
Lîki cümle dört hadisinde geri mahsûr olur	Budur üçüncü hadîsi kim rasûlullah dedi
Evveli bu inneme'l-a'mâlü bi'n-niyâttır	Kim tutarsa Hak katında yüzü ak mevkûr olur
Ki amel niyetsiz olsa bâtil u medhûr olur	Terk'i mâlâya'nî kılmak hüsn-i İslâm'dan dedi
Bu durur ikincisi kim âşikârâdır helal	Ömrü zâyi' eyleyenler sonucu mesbûr olur
Hem harâmlar bellidir kim işlemek mahtûr olur	Bu durur dördüncüsü kim buyuruptur ol rasûl
Hem helâl ile harâmın ortasında şüphe çok	Kim sözün tutar ise kalbi onun mecbûr olur
Bilmez onu şol kişi kim kendüye mağrûr olur	Dedi kâmil mü'min olmaz şol kişi kim kendüye

Kim sakınsa şüphelerden dîn u ırzın sakladı
Şol ki düştü şüpheye düşer harâma hor olur
Ol kişi benzer çobana korkudur kim nâgehân
Ger koruya vâki' ola ona şerr u şûr olur
Pes dedi her pâdişâhın korusu vardır bilin

Ne sanırsa kardeşine sanmasa mevzûr olur
Gel beru ey müttekî tut bu ehâdîsi ki sen
Ger olursan müttekî az suçların ma'zûr olur
Gel beru ey ilm içinde feylesûf
Kıl tedârik ermeden akla husûf'

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 347-349)

Ahzâb sûresinin 21. âyet-i kerîmesinde Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“And olsun, Allah’ın rasûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” (Ahzâb, 33/21)

Bu âyet-i kerîmedeki “üsve-i hasene” fehvâsınca Müslümanların bu dünyada hem dünyevi yaşantılarında hem de ahiret gününde kendisini karşılayacak salih ameller işleme hususunda kendileri için en güzel örnek Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)’dir.

O, Müslümanlar için hem dinî bir önder hem de bir insaniyet timsalidir. Sözü hadis, fiiliyatı hadis olan Peygamber Efendimizin ahlak ve karakteri ve bunlara müteallik öğüt ve davranışları hem Envârü’l- Âşıkîn hem de Muhammediye’de oldukça sık işlenmiş ve peygamberimizin ahlakının, manevi vasıflarının, örnek kişiliğinin anlatılması cihetinden bu eseri okuyanlaraya da dinleyenlere bir manevi eğitim, karakter gelişimi ve ahlak dersi verilmeye çalışılmıştır. Bu tezi destekleyen aşağıdaki beyitler Muhammediye’den seçilmiş ve aktarılmıştır:

“Çünkü bildin ba’zı evsâfin rasûlün ey ulu
Dinle gel ahlâkımı gör nicedi gökçek hulu
Vermiş idi Hak kemâl-i hüsn ile hulk-ı azîz
Halktan a’lâ idi ammâ etmez idi ol ulu
Nice yüzü gökçek ise gökçek idi hulku da
Yüzlerini cümle âlem ayağına sürmelü
Hulku Kur’ân idi zirâ hep tutardı hükmünü
Hem kemâlât ile olmuş idi zatı dopdolu

Rıfka emr eylerdi afve sulha halkı kındırıp
Kazmaya tâ kimsenin ardınca kimse hiç kuyu
Terk edip dünyayı ukbâ ihtiyâr etmiş idi
Arz olurdu her mahalle ona uçmağ u tamu
Gel bu ahlâkı işit gör sende var mı birisi
Pes nice ümmet olursun varsa göster gel beru
Söylese cümle cevâmi’ söyler idi sözünü
Her sözü üç kez der idi tâ ki fehm ola eyü

Menba-ı ahlâk idi hulk ederdi âleme	Biri birine tevâzu' mekrûmet
Ma'deni eltâf idi hâşâ kim edeydi gulû	Uluya ta'zim kiçiğe merhamet
Halka ederdi tevâzû ger şerîf u ger vazî'	Gelse muhtâç işleri îsâr idi
Nefsi toprak gibi alçak gönüllü su gibi duru	Hulk u lutf ihsân ile âsâr idi
Bir idi katında onun Hak işinde cümle halk	Severdi vahdeti ederdi halvet
Kimseye yüzgürmez idi ger elü ger arkalu	Ederdi halveti tâ bula celvet
Kızdan artıktı hayâda hilm ile mevsuf idi	Çün oldur kâinâta mahz-ı rahmet
Kimseye lâ demedi her kim ki gelse yalvaru	Niçin olmayalar pes ona ümmet (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 205)
Hem severdi dâimâ sağ yanını işlerde ol	Niçin ona tettebbu' etmeyeler
Siyemâ na'l ü libâs giymekte ya alsa vuzû	Niçin gittiği yolca gitmeyeler
Tıybi severdi kokusu kendinin etyâb idi	Niçin ilmin kemâlin tutmayalar
Ger mizâh eylerse hak söylerdi eltâf bahtulu	Şular kim tutmayalar uymayalar
Özr ederlerse kabûl ederdi özrü lutf ile	Şular kim uymayalar bilmeyeler
Yoğ idi asla katında hiç keremden sevgülü	Şular kim bilmeyeler bulmayalar (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 272)
Etmedi hergîz itâb illa megre ta'rîz ile	Senin vasfın kitabını yazarken Yazıcıoğlu
Hiç ehad incitmedi tasvîr ile ya örtülü	Yanar câmi eder âhı tutuşur elinde evrâk"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 558)

Bu beyitlerde Yazıcıoğlu Mehmed, Müslümanlar için örnek şahsiyet olan Peygamber Efendimizin ahlaki bazı vasıflarını insanlar için ders olsun diye manevi eğitim dersi olarak saymaktadır. Nâzım, okura ya da dinleyiciye Peygamber Efendimizin ahlakını ve güzel huylarını aktarmaya çalışarak adeta iyi bir insan salih bir Müslüman prototipi çiziyor. Buna göre; Allah, Peygamber Efendimize eksiksiz bir yücelik vermişti, O herkesten yüce idi fakat buna rağmen kimseye büyüklenmezdi. Yüzü, şekli, şemali nasıl güzelse ahlakı da öyle güzeldi. Zira onun ahlakı Kur'ân ahlakı idi. Kur'ân'ın tüm hükümlerini hayatına tatbik ederdi. Tüm benliği mükemmellikle dolu olan bir ahlak kaynağı olarak insanlara da ahlakla muamele ederdi. O incelikler madeniydi O'nda kabalık taşkınlık olmazdı. Hangi sosyal tabakadan olursa olsun halka tevazu ile yaklaşırdı. Toprak gibi alçak gönüllü, su gibi duru nefsi vardı.

İnsanlar arasında hiçbir ayrım gözetmeyen, hayâ sahibi birisi idi. Yalvaran hiç kimseye “hayır” demezdi. Abdest alırken, ayakkabısını giyerken, elbisesini giyerken

hep sağdan başlardı. Güzel kokuyu sever, ölçülü şakalar yapar ve özrü kabul ederdi. Kimseye kızmaz, kimseyi incitmez, herkese yumuşaklıkla muamele eder, halka barış ve affi tavsiye ederdi. Kısaca o dünyayı bırakmış ahireti tercih etmişti.

Ey bu beyitleri okuyan ya da dinleyen kişi! Sen de var mı bu güzel hasletlerden hiçbiri? O Peygamber sözü özlüce söyler, lafı dolandırmaz fakat iyice anlaşılın diye de üç kez tekrar ederek söylerdi. Büyüyüğüne saygı küçüğüne sevgi gösterir, ihtiyaç sahiplerine kendi payına düşenden verirdi. Peygamber Efendimizin bu ahlaki vasıflarını tutmayanlar ona uymuş olamazlar. O'na uymayanlar da hakikati bilemez. Hakikati bilmeyen de Allah'ı bulamaz.

6.1.5 Ahiret ve Ahvali

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde ahirete iman etmenin önemi ve gereği çokça zikredilmiştir. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Şüphesiz, iman edenler; Yahûdilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîler'den de Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyecekler.” (Bakara, 2/62)

“Medyenliler'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. 'Ey kavmim! Allah'a kul olun, ahiret gününü ümitle bekleyin; yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın.' dedi.” (Ankebut, 29/36)

Bir hadis-i şerifinde Peygamberimiz Allah'a ve Ahiret gününe iman eden Müslümandan beklediği davranışları şöyle ifade diyor:

“Kim, Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa komşusuna eziyet vermesin. Kim, Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa misafirine ikram etsin. Kim, Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin ya da sussun.” (Buhari, 2013: 396)

Ahiret sözcüğünün aslı, Arapçada “son, sonuncu, sonra olan” anlamlarına gelen “ahir” sözcüğüdür. “Ahir” değil, “Ahiret” denilmesi bu sözcüğün müennes olan “yurt, yuva, ikmet yeri” anlamlarına gelen “dâr” mevsûfuna sıfat olmasındandır. Ya-

ni aslında ahiret sözcüğü “son yurt” anlamına gelen “dârü’l-ahiret” tamlamasının zamanla kısalması ve mevsufun hazfî sonucu sıfatın tek başına kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Türkçede bulunan “adlaşmış sıfat” gibidir.

Dünya hayatının sona ermesiyle Ahiret hayatı başlar. Bireysel planda Ahiret hayatı, kişinin vefat etmesiyle başlayacakken kozmolojik olarak Ahiret hayatı ise, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde tasvirinin yapıldığı şekliyle dünya hayatının, evrenin sonunun gelmesini sağlayacak olan İsrâfil (a.s)’ın “sûr”a üflemesi sonucu kopacak olan kıyamet ile başlar.

Ahiret hayatı, kabir (berzah) hayatı ile başlayıp ölümden sonra diriliş (ba’s), haşr (toplanma), mizan (amellerin sorgulanması ve ölçülmesi), sırat, araf gibi aşamalardan, duraklardan geçilmesinden sonra son durak olan cennet veya cehennemde sonsuz hayat ile devam eder.

Ahiret âleminin gerçekleşeceğine inanmak İslam dininin üç ana inanç temelinden ve âmentü içerisinde yer alan altı iman esasından birini oluşturur. İslam’da Allah’ın varlığına ve peygamberlere iman ettikten sonra Ahiret âleminin kesinlikle gerçekleşeceğine inanmak gerekir. Kader ve kaza, Allah inancına; meleklerle iman ve ilâhî kitaplara iman da peygamber inancına dâhil edilir. Hatta Kur’ân-ı Kerîm’de inanç esasları Allah’a ve ahirete iman olmak üzere bazen iki şıkta toplanır. Çünkü peygamber göndermek de Allah’a ait bir fiil olarak değerlendirilir.

Ahiret hayatı ve ona iman etmekle ilgili bilinmesi ve ayırımına varılması gereken hususlardan bir tanesi de şudur: Diğer iman edilmesi istenen hususlardan bazılarıyla ilgili mütevatir olarak gelmiş bir tecrübi bilginin varlığından bahsedebilmek mümkün iken ahiret hayatına müteallik bilgilerin çoğunun ise gelecekte bahseden, gaybî ve şifahi bilgiler olmasıdır. Bu da ancak bu bilgilerin vahiyle ve sahih hadislerle edinilebildiği anlamına gelir.

Ahiret hayatının varlığına ve orada gerçekleşecek hadiselerle iman etmek ve bunu şuurlu bir şekilde gerçekleştirmek, Müslüman bir insan için çok önemli bir hususiyettir. Zira bu inanış, insanın hayatı boyunca defalarca karşılaçağı ve geçici olan

bütün dünya hayatının; başa gelen bütün bela, sıkıntı ve imtihanlarının, kalıcı sonuç ve karşılıklarının alınacağını bilmenin getireceği iç huzurunu temin eder.

“Yoksa kötülük işleyenler, ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp dünya ve ahiret için iyi amelleri işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar. Hâlbuki Allah gökleri ve yeri ciddi amaçlarla ve hiçbiri haksızlığa uğramaksızın herkesin hak ettiğine göre karşılık görmesi için yarattı.” (Casiye, 45/21-22)

“Göğü, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline! Yoksa biz, iman edip iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya (Allah’tan) korkanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız? (Sad, 38/27-28)

Envârü’l- Âşıkîn’de ahiret hayatıyla alakalı birçok konuda çok çarpıcı bilgiler dikkati çekmektedir. Özellikle ve detaylıca kıyametten ve kıyametin büyük alametlerinden bahsedilir. Bu anlamda; Deccâl’in çıkışı, İsâ (a.s)’ın gökten inişi, Dâbbetü’l arz, güneşin batıdan doğması, tevbe kapısının kapanması ve sûr’a üflenmesi sonucu kıyametin kopması gibi konularda dikkat çekici ve detaylı anlatımlar gerçekleştirilmiştir.

Kıyamet koştuktan sonra gerçekleşecek olan; ba’s (öldükten sonra dirilme) haşr (diriltilen insanların ‘mahşer’ ya da ‘arasât’ denilen yerlerde toplanması), livâü’l-hamd, hesap, şefaât, mizan, sırat, cennet, cennet nimetleri, cennetin çeşitleri-katmanları ve cennete girecek halk ile cehennem, cehennem azapları, cehennem çeşitleri-katmanları ve cehenneme girecek halk gibi konularla ilgili pitoresk bir anlatımla ahiret hayatı ve safhaları tahlil ve tasvir edilir.

Ahiret ve kıyamet bahisleri Envârü’l- Âşıkîn’de olduğu gibi Muhammediye’de de çok detaylı işlenmiştir. O kadar ki ahiret ve kıyamet konuları üzerinde iki eserde de müstakil bir bölüm teşkil edecek kadar durulmuştur. Hatta neredeyse bu iki eserde işlenen ahiret ve kıyamet ve bunlara ilişkin konuların çokluğu eserin bu bölümünün işlenmesini zorlaştırmaktadır. Zira bu bahisteki tasvir ve tahlilleri anlatmak gayreti

bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşacağından birçok yerde bahislerin belki de sadece başlıkları yahut özetleri verilmek durumunda kalacaktır.

İki eser de ahirete ya da kıyamete ilişkin sahneleri oldukça hareketli, detaylı ve canlı şekilde tasvir etmişlerdir. Şu var ki Muhammediye manzum bir eser olduğundan bu konularda söylenenler didaktik olmak kadar lirik olmak hüviyetine de bürünmüşlerdir. Bu manada özellikle rü'yetullah, Allah Teâlâ'nın görülmesi, temâşâ edilmesi" bölümü Muhammediye'nin en çok dikkat çeken konularından biridir. Örneğin şu beyitlerde Allah Teâlâ'ya vuslat anının coşkunu ve lirizmini görebilmek mümkün:

"Şu resme eyleye seyrân ki mevcûdât ola hayrân	Cemâlim gösterem size diye ol zü'l cemâl Allah
Melek insan ola sekrân kıla derd ittisal Allah	Bu sözden ereler vece cemî' edeler secde
Semâa' gire minberler döşekler kürsiler tahtlar	Bu kez geri nidâ ede diye ol zü'n-nevâl Allah
Ağaçlar mest olup titrer kılınar bî-mecâl Allah	Götürün başımız yerden değildir secde günü bu
Bu kez ayda benem Allah ki Mü'minven Müheyminven	Bugün vuslat zamanıdır diye ol lâ-yezâl Allah
Sizin de adınız mü'min diye ol zü'l-celâl Allah	Bugün yevmü'l-atâlar bu bugün yevmü'l-bekâlar bu
Kemâlim irgürem size visâlim de verem size	Bugün yevmü'l-likâlar bu kezâ fi'l-vasl-ı kâl' Allah"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 617)

Aynı konu Envârü'l- Âşıkîn'de şöyle anlatılır:

"Allah Teâlâ buyurdu: ' Yüzler (vardır) o gün ter ü tazedir, Rablerini görecek-tir.' (Kıyamet, 22-23) Rasûl (a.s)'da şöyle buyurmuştur: Allah'a yemin ederim ki, size Rabbinizi görmekten daha güzel hiçbir şey verilmemiştir.

Hak Teâlâ Hazretleri buyurur: 'Şüphesiz ben, cömert, zengin ulu, vefalı ve sadık Allah'ım! İşte bu cennet benim evimdir. Burada sizi oturturum. Zatımı size gösterdim. Ne derseniz benden dileyin, vereyim. Ben size dost ve arkadaş oldum. Şimdiden sonra artık ihtiyacınız yok, yoksulluk yok. Sizi azarlamak yok. Nimetlerim size ebedidir. Sizi cennette emniyet içinde oturttum. Siz saadetli kimselersiniz. Benden dileğinizi isteyin, size nimetler ve iyilikler ihsan edeyim.'" (Ahmed Bîcân, 1973: 885)

Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye’de önce kıyamet alametlerini anlatır ve bu işaretlerle ilgili (Deccal, Dâbbetü’l-arz, güneşin batıdan doğması, nüzul-i İsa vd.) detaylı bilgiler verir. Daha sonra kıyametin kopma anı ve kıyametten sonra dünyanın ne olacağıyla ilgili bilgiler verir. Sûr’a ikinci kez üfürülmesiyle insanların diriltilmeleri ve melekler tarafından mahşere sürülme sahneleri anlatılır. Özellikle yeniden diriltilme (ba’s) ânından mahşer ya da arasat adı verilen toplanma alanına gidene kadar insanların yaşayacağı olaylardan kendilerine sorulacak sorulara kadar birçok konuda bilgi verir.

Muhammediye’de anlatıldığına göre halk mahşer alanına gidene kadar on duraktan geçer ve her durakta kişiye: helal-haram, bid’at, ana-babasıyla ilişkileri, ilim-âdâb, sıla-i rahim gibi konulardan sorular sorulur. Kişi cevap verebilirse bir sonraki durağa geçecekken cevap verememe durumunda her durakta bin yıl bekleyecektir. Yazıcızade Mehmed, okurun dikkatini cevabına çektiği soruları şöyle aktarır:

“On serâ-perde olısar anda bil	Onlara ta’lim-i Kur’ân etti mi?
Niceler ol yerde olısar hacil	İlm ile âdâb-ı dîn öğretti mi?
Evvel edeler harâm işten suâl	Soralar kuldân karavaştan bu kez
Kim harâm eder midî yahut helâl	Neylediyse kurudan yaştan bu kez
Soralar ikincide bid’at ona	Soralar altıncıda kavmin ona
Etmediyse vereler rif’at ona	Soralar yedincide rahmin ona
Soralar üçüncüde ahvâlini	Sekizincide hasedden soralar
Atasıyla anasıyla hâlini	Neyledi cân u cesedden soralar
Bunlara ger ‘âsî olmadıysa ol	Dokuzuncuda mekirden soralar
Tiz geçe dördüncüde ede nüzül	Hem onunda bu fikirden soralar
Soralar şol nesne kim dinde ola	Aldamaktan edeler anda sual
Şol kim onun hükmü altında ola	Dinledin mi can ile tende sual!”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 486-487)

Bu beyitlerin tanzim edilmesiyle asıl amaçlanan, okuyucunun bu sorulara doğru cevap verebilmek için bu haslet ya da davranışları dünyada iken kazanmalarını sağlamaktır.

Bu duraklardan sonra amel defterlerinin dağıtıldığı yerde yine halka sorular sorulacaktır. Buradaki sorular da zekât, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, güzel ahlak, içki, zina, yalan, iftira ve faiz gibi konularda olacaktır. Daha sonra halkın amellerinin tartılacağı mizan'ı anlatan Yazıcızade Mehmed, cehennemi, cehennemlikleri, peygamberlerin ve şeffat izni verileceklerin günahkârlara şefaatinin anlatır. (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 487-492)

Ardından halk sırat'a geldiğinde yine duraklar, kantarlarla karşılaşacaktır. Sırat'ta da halka sorular sorulacaktır. Muhammediye'de zikredilen duraklar, sorular şu şekildedir:

“Hem Sırat'ın üzerinde ola yedi kantara	Gusle ve abdeste eder midi hiç istinân?
Her birinde sorular kimseye olmaz amân	Sorular yedincisinde kimseye zulmetti mi?
Evvelinde sorular iman eger kâmil ise	Ya emânete hıyânet eyledi mi bî-zamân?
Tiz geçisersdür Sırat'ı okuyan okumayan	Ya yalan tanık olup ya komşusun incitti mi?
Sorular ikincisinde hem namazın onun	Hakk-ı ihvâna ne kıldı eyledi mi imtinân
Hem üçüncüde zekâtın sorular ey kârdân	Bu kanâtîr üzre kişi suçlu bulunmaz ise
Sorular dördüncüsünde kim oruç tutar mıdır?	Tiz geçe yarın sıratı bula devlet reyğân
Sorular beşincisinde hacca açtı mı dükkân?	Vay eğer suçluysa dura her birinde bin yıl ol
Sorular altıncısında ata ana hakların	Tâ ki hükmeyleye Allah emri ola kün fe-kân”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 601-602)

Başka bir bölümde ise Yazıcıoğlu Mehmed, Tirmizi'de geçen ve ibn-i Mesud'dan rivayet edilen Peygamber Efendimizin, insanoğlunun kıyamette kendisine sorulacağı ve cevabını vermeden kımıldayamayacağı dört soruyu bildirdiği hadis-i şerifi şöyle nazma çekmiştir:

“Buyurmuş durur geri bir söz ‘aleyhisselâm	İkinci yiğitliğini kıldı mı ihtifâz
Ki hiç kimseye olmaya onda kaçmak lihâz	Üçüncüsü malin ne yerden kazanmış durur
Ki beş nesneden sormayınca benî Âdem'e	Ne yere onu harç eder bildi mi ihtifâz
Ayağını yerden kımıldatmaya bak lihâz	Budur ona dördüncü kim eyleye Hak suâl
Biri bu ki ömrün ne yerde fenâ eyledi	Ki ilminde nice amel eyledi inhifâz”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 533-534)

Yine Muhammediye’de bildirildiğine göre halk; amel defteri verildiği zaman, arzda, mizanda, sıratda, arafta, ölümün boğazlandığı yerde ve herkes cennetteki makamına vardığında Allah Teâlâ’nın cennetliklere vereceği ziyafet sofrasında olmak üzere yedi yerde toplanacaktır.

Envârü’l-Âşıkîn’de, Muhammediye’de olduğu gibi detaylı bir ahiret hayatı anlatımı söz konusudur. Fiten tarzı hadislerde geçen hemen hemen her başlık, her kıyamet alameti eserde anlatılmış, açıklanmış, bu konularla ilgili olarak tanınmış eser ve yazarlardan nakillerde bulunulmuştur.

Sûr’un üflenmesi ile kıyamet kopar. Dört büyük melek de vefat ettikten sonra ikinci defa sûr’a üflenmesiye dünya halkı yeniden diriltir. Muhammediye’de anlatıldığı veçhiyle burada da duraklardan ve bu duraklarda sorulacaklardan uzunca bahsedilir. Cehennemın getirilişi, cehennemlikler, livâü’l-hamd sancağı, şefaât, Kâbe’nin getirilişi etraflıca anlatılır.

İlerleyen bölümlerde cehennem, cehennemın özellikleri, cehennemın katmanları ve bu katmanlarda kimlerin olacağı, kalacağı anlatılır. Ardından sıratda müminlerin durumu, havz, Cennet ehli ve sekiz cennet, huri, vildan, gılman vs. anlatılır.

Ebedî cennetlikler ile ebedî cehennemlikler belli olup herkes yerine yurduna varınca artık cennet ve cehennem arasında ölüm boğazlanır. Bundan sonra cennet ehli ebediyyen cennette, cehennem ehli de ebediyyen cehennemdedir.

Ahiret hayatı konusunda toparlayıcı olması ve çalışmamızın asıl konusu olan “Manevi Eğitim’e katkısı olması için, Envârü’l- Âşıkîn’de yer alan “Ehl-i Dünyâ” ve “Ehl-i Âhiret” tasnifi burada zikredilecektir. Bu tasnif şöyle geçer:

“Ey Ahmed! Dünyaya ve ona bağlananlara gazab et, ahirete ve ehline sevgi göster.

Resûlullah (s.a.v.):

-Ey Rabbim! Ehl-i dünya kimdir, Ehl-i Ahiret kimdir, dedi.

Hak Teâlâ buyurdu:

-Ehl-i dünya: malı, ailesi, çocukları, uykusu ve gazabı çok olandır. Az şeye razı olmaz. Bir kimseye kötülüğü dokunsa ondan dolayı özür dilemez. Bir kimse ondan özür dilese kabul etmez. İbadet vakti gayretsizdir, kötülük vakti ise bahadır kesilir. Fikri uzun, eceli yakındır. Nefis muhasebesi yapmaz. Nimetler geldiği vakit şükretmez. Belalar geldiği zaman da sabretmez. Halkı daima kötülüğe sevk eder. Kendinden büyüklere saygı göstermez. Kendinden aşağıda olanlara alaka göstermez, itibar etmez. Nefsine düşün kimselerin yanında akıllıdır. Akıllıların yanında ise cahil ve bilgisizdir.

Ey Ahmed! Ehl-i âhiret şu kişilerdir: Yüzü güzel ve hayâlidir. Şerri az, faydası çoktur. Sözleri ölçülüdür. Nefsinin hesabını yapar, nefis muhasebesinde bulunurlar. Her zaman uyanıktırlar. Gözleri daima benim sevgimden ağlar, dilleri zikrimle meşguldür. Nimet yeseler evvelinde hamd, sonunda şükrederler. Duaları katımda yücedir ve münacaatları makbuldür. Asla benden başkası ile meşgul olmazlar. Çok yiyecek istemezler ve süslü elbise giymezler. Kendilerini ölmüş sayarlar, ölümü unutmazlar. Evleri şehitler yurdudur. Giydikleri sanki kefendir. Kendileri bîcan, cansız gibidir. Nefislerine hizmet etmezler. Onların yanında dünya ile ahiret ayındır. Halk bir kere ölürse bunlar, nefislerini öldürmekle ve Şeytan'a uymamakla günde bin kerre ölürler. Namaza durduklarında sağlam yapılar gibidirler ve benden başkası ile meşgul olmazlar.

Şanımlı hakkı için onlara ebedi hayat veririm. Ruhları cesetlerinden ayrıldığında ölüm meleğini onlara musallat etmem. Onların ruhunu benden başka kimse almaz. Canlarına gönül kapısını açarım ve cennete buyur ederim. Huriler, gilmanlar, vildan ve yemişler onların karşısına ve ayağına varırlar. Arştan onlara güzel kokulu yeller veririm ve onlarla benim aramda asla hicap, perde olmaz.” (Ahmed Bîcân, 1973: 441-443)

6.1.6 Hayrı ve Şerriyle Kader

Kader, sözlüklerde; “ölçü, miktar, bir şeyi önceden belirlenmiş belli bir ölçüye göre yapmak, belirlemek, gücü yetmek, kudret” gibi anlamlara gelir. Bu sözcüğün din terminolojisindeki manasını belirleyen Kur’ân-ı Kerîm âyetleri ve hadis-i şerif metinlerindeki kullanım şekllinden çıkan sonuca göre “kader”, Allah Teâlâ’nın olmasını belirlediği bir zamandan ebediyete kadar gerçekleşecek tüm hadiselerin, şeylerin; nerede, ne zaman, ne kadar ve nasıl gerçekleşeceklerini bilip o şekilde yazması ve takdir etmesi anlamında kullanılan sözcüktür. (Karaman vd., 2006: 353)

“...O’nun katında her şey bir ölçü ile dir.” (Ra’d, 13/8)

“... Her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir.” (Furkan, 25/2)

“De ki Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla isabet etmez.” (Tevbe, 9/51)

Buradaki âyet-i celileler gibi birkaç âyette daha kader sözcüğü burada verilen anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Ferâhu’r- Rûh’tan öğrenildiğine göre; kader, mevcudatın eylem veya durumlarını belirli bir zamana bağlı kılmaktır. Kazâ ise ezelde tayin edilmiş hükümdür. Yani afak ve enfüste, hayır ve şer sûretinde her ne meydana gelirse hepsini Allah’ın kazası, ezeli hükmü olarak bilmek gerektir. (Bursevî, 2000: 203) Şu halde olmuş, olmakta ve olacak olan her şeyin Allah’ın ilmi, iradesi ve yaratmasıyla meydana geldiğine, geleceğine, kazasına inanmak demek olan kader, imanın şartlarından birisidir. İmanın diğer şartlarının birlikte sayıldığı âyet-i kerîmelerde kadere iman zikredilmemiş olmakla birlikte yukarıda gösterilen âyetlerin varlığı ve Peygamber Efendimizin sahih hadislerde kadere iman etmeyi diğer şartlarla beraber sayması, kadere imanı temel inanç esasları arasına sokmaktadır.

Meşhur “Cibrîl hadisi”nin özetlediği imanın şartları içerisinde “hem hayrı hem şerriyle birlikte kadere iman” da yer almaktadır. Bu hadis-i şerifin ilgili bölümünde geçtiği üzere, Cebrail (a.s) Peygamber Efendimize:

-“İman nedir?” diye sormuş, Efendimiz de:

-“İman, senin; Allah’a, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ‘ahiret gününe, hayrıyla-şerriyle kadere iman etmendir.” buyurmuştur. (Müslim, İman: 1)

“Hayrıyla-şerriyle kadere iman” derken burada geçen hayır ve şer’den kasıt ya da anlaşılması gereken şudur: Hayır; iyilik, iyi iş, fayda, faydalı iş gibi anlamlara gelir. Allah Teâlâ’nın beğendiği ve razı olduğu iştir. Şer ise hayrın aksine; kötü, kötülük, kötü iş, fenalık v.b anlamlarına gelen ve Allah Teâlâ’nın beğenmediği, onaylamadığı ve insanlara ve çevresindekilere zarar veren bir durumdur.

Burada inanılması istenen ya da beklenen ise gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek olan olayların içerisinde yer alan iyi olayların, şeylerin de kötü olan olayların ve şeylerin de kulun kendi meyli, istemesi ve kesbi sonucunda Allah tarafından takdir edilmesi ve yaratılmasıdır.

Allah Teâlâ hayrı da bilir şerri de bilir. Hayrı da yaratır şerri de yaratır. Bu yaratma eylemi Allah’ın insanlara bahsettiği cüz’î iradeyle insanın kendisinin hayrı ya da şerri istemesi, gerçekleşmesi için gayret etmesi sonucunda ortaya çıkar. Fakat Allah’ın hayra rızası vardır, şerre rızası yoktur. O yüzden hayırlı, iyi iş yapanı ödüllendirir. Şer işleyeni, kötü iş yapanı cezalandırır. Eğer insan kendi cüz’î iradesini şer yönünde sarf etmez ise karşılığında ceza çekeceği bir şer kesbettirmez insana Allah Teâlâ. Envârü’l- Âşîkîn’de hayır ve şerle ilgili olarak küçük bir pasaj bulunmakta, o pasajda da koşulsuz, şartsız; sorgusuz, sualsiz kadere iman etmek gerektiği hissettirmektedir:

“Nakledildiğine göre Hak Teâlâ Hazretleri şöyle buyurmuştur:

-Şerri ve hayrı yarattım. Kendisini hayır için yarattığım kimseye ne mutlu. Şer için yarattığım kimseye de yazıklar olsun. Benim işim için neye böyledi işledi diyene yine yazıklar olsun.” (Ahmed Bîcân, 1973: 562)

Madem Allah'ın kimleri cennet için kimleri cehennem için yarattığı biliniyor, peki neden bu durumda amel ediliyor diye sorulursa cevabı Muhammediye'de ve İsmail Hakkı Bursevî hazretlerinin o beyitleri şerhinde şu şekilde veriliyor:

“Ki Âdem zahrımı mesh etti Allah	Dediler pes niçin buyuruldu a'mâl
Pes ihrâc etti zürriyet mevlâh	Kılındı çün ezelde işbu ahvâl
Halaktü hâulâi(Onları yarattım) dedi cebbâr	Dedi bir kul yaratsa rahmet için
Buları cennet için ettim îsâr	Amel kılar ölünce cennet için
Amel kıla bular a'mâl-i cennet	Dahi bir kul yaratsa nâr için ol
Bulup rahmet olalar ehl-i cennet	Olur nâr ehlinin işine meşgul
Geri mesh eyledi ihrâc kıldı	İlahi böyledir çün ne kılalım
Buyurdu çünkim istihrâç kıldı	Ölünce ağlayalım yakılalım
Yarattım bunları ehl-i cehennem	İşimiz hükmüne teslim kıldık
Bular işleye a'mâl-i cehennem	Sana ve dostuna ta'zim kıldık”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 157-158)

Bursevî hazretleri bu beyitlerle ilgili Ferâhu'r-Rûh'ta şöyle buyuruyor:

“...sahabe (r.a.) ‘kaderimize tevekkül etmeyelim mi’ dediler. Yani a'yanımızın var olmasından önce Allah Teâla'nın bizim için yazdığı şeye razı olmayalım mı? Bunun üzerine Efendimiz şöyle buyurdu: ‘(iyi) amel işleyiniz. Zira kişiye yaradılışı-na uygun olan şey kolay gelir.’”

Yani herkesin Levh-i Mahfuz'da kendisi hakkında verilen hükme ve yazılmış olana itimad etmesi amel işlemesine mani değildir. Zira hakkında saadet mukadder olan, cennet ehlini ameline muvaffak olur. Ve şekavet mukadder olan, şekavet ehlinin ameline uygun hale gelmiş olur. Böyle olması da kazâdandır. Hakikati anlamaya çalış. Çünkü bu bir meçhul emirdir. Zira herkes zatının levhinde hallerinden neyin sabit olduğunu bilmez. Bize gereken, cebir yoluna gitmeyip ruh cesetten ayrılıncaya kadar saadet ehlinin nişanı olan salih amelleri yapmakta acele etmektir. Ârifü'l-Mevlevî'nin dediği gibi: ‘Son nefese kadar vazgeçme.’” (Bursevî, 2000: 203)

Sözlüklerde “emir, hüküm, bitirme, ifa etmek, yerine getirmek, ödemek, hükümün gerçekleşmesi” gibi anlamlara gelen “kaza” sözcüğü genellikle kader sözcüğüyle birlikte kullanılan ve bu anlamda Allah Teâlâ’nın takdir ettiği kaderin hayatta başa gelmesi ya da gerçekleşmesi anlamlarına gelen sözcüktür ve kaza da Allah’tandır. Bazı kaynaklar ve bazı âlimler kader ile kazayı aynı şey olarak kabul etmişlerdir. Hayıryla ve şerriyle, kadere ve kazaya iman etmek imanın şartlarından; kadere ve kazaya rıza göstermek de dinin erdemlerindedir.

Kadere ve kazaya rıza ile ilgili Peygamber tavsiyesi barındıran şu hadis-i şerifi burada zikretmek, içerdığı manevî eğitimi çalışmaya dercetmek adına yerinde olacaktır:

“Ebu Hureyre (r.a)’dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: (Hayırlı amellerde, Allah’a taatte ve zorluklara sabır göstermekte) kuvvetli mümin, zayıf müminden, Allah’a daha hayırlı ve daha sevimlidir. (Mümin olmaları sebebiyle) hepsinde hayır vardır. Yararına olan şeyde hırslı ol. Allah’tan yardım dile. (taat ve yardım istemekte) Aciz olma (tembellik gösterme). Sana bir şey isabet ederse, ‘keşke şöyle şöyle yapsaydım da bu başıma gelmeseydi’ deme. Fakat ‘Allah’ın takdiridir, O ne dilerse onu yapar.’ de. Çünkü ‘keşke’ şeytan’ın ameline yol açar.” (Aktaran: Sallâbî, 2017: 489)

Muhammediye’de anlatıldığına göre şeytan, bir grup meleklerle buluşup ‘Benim Allah’ın hikmetiyle ilgili size yedi sorum olacak.’ demiş ve sorularını sıralamaya başlamış. Demiş ki ‘Allah’ın benim işimin fitne olacağını bildiği halde beni yaratmasındaki hikmeti ne idi? Kârına ya da zararına olmadığı halde neden benden itaat istedi? Ben ona itaat ettiğim halde neden Âdem’e itaat etmemi istedi, bundaki hikmet ne idi? Ben Ona ‘Senden gayrısına secde etmem.’ dedim diye neden bana lanet etti, ne var bunda? Beni cennetten çıkardıktan sonra neden yeniden girmeme izin verdi? Eger izin vermeseydi Âdem cennette kalmaya devam edecekti. Allah beni Âdem’e düşman ettiği hâlde neden onun oğullarına da musallat etti, bundaki hikmet ne idi? Son sorum ise neden bana kıyamete kadar ömür verdi? Vermese idi insanlar benim

şerrimden emin olur idi.’ Allah da meleklere kadere rızanın önemini ve hikmetinden sual olunmayacağını vurgulayan şu cevabı vermelerini emretti:

“Hitâb erişti Hak’tan din cevâbın	Suâl mi eyleyedi hikmetime
Ki kezzâbdır sözün bilmez savâbın	Ki işimden suâl olmaz bana hiç
Eğer teslim olaydı kudretime	Kimesne itiraz etmez bana hiç”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 142)

Din büyükleri ve İslam âlimlerinin birçoğunun ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla kader meselesine detaylıca girmek ya da onu kısa akıl yoluyla anlamaya çalışmak pek önerilmemiştir. Hatta sahih olduğu rivayet edilen bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor:

“Ashâbım zikredildiğinde susun, yıldızlar zikredildiğinde susun, kader zikredildiğinde susun.” (Aktaran: Sallâbî, 2017: 491)

İnsanın kaderinin önceden takdir edilmiş olması demek, kazası meydana gelen iyi ya da kötü amelden birinin kendi iradesi dışında gerçekleştiği ya da gerçekleşeceği anlamına gelmemektedir. Kader konusunun farklı şekillerde yorumlanması konunun yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır. Kader, insanı ne yaratıcı konumuna yükseltir ne de insanı rüzgârın önündeki yaprağa dönüştürür. Kul yapmak istediği eylemi Allah’ın kendisi için her zaman alternatifli şekilde yarattığı hayır ve şer eylemi arasından cüz’î iradesiyle kendisi özgürce seçer.

Ehl-i sünnet İslam akidesi içerisinde bâtil mezhep olarak addedilen “Kaderiyye” ve “Cebriyye” mezhepleri ehl-i sünnet itikadından bu konudaki farklı görüşleriyle ayrılmışlardır. Farklı inanışlar ile ilgili müstakil bir başlığı olan Envârü’l- Âşıkîn, “Kaderiyye” ve “Cebriyye” ile alakalı olarak şu bilgileri vermektedir:

“Kaderiyye, Allah’ın takdirini, kaderi inkâr edenlerdir. Bütün fiiller kulundur. Allah yaratsa fiil kula aittir, kul fiilin gerçek sahibidir derler ve kaderi inkâr ederler.

Cebriyye, kulun hiçbir gücü yoktur, yaptığı işte mecburiyeti vardır. Belki kulun fiilini Allah yaratır, insanın şahsi işi yoktur, derler. Ve kul iradesini inkâr ederler.

...

Bunlar sapık inanışların aslıdır. Allah'tan, bizi İslam dini üzerinde sabit kılmamasını ve İslam yurduna çağıranlardan etmesini dileriz.”(Ahmed Bîcân, 1973: 601)

Kaderin Allah indinde bulunan bir kitap olduğu ve ona “Ümmü'l Kitab” ile “Levh-i Mahfuz” dendiği aktarılmaktadır. (Aktaran: Sallâbî, 2017: 491) Bu bağlamda Envârü'l- Âşıkîn kader ve ümmü'l-kitabı bir nakilde şöyle aynileştirir:

“Nakledildiğine göre bir melek vardır, rahimlere, döl yataklarına vekil kılınmıştır. Bir nutfe (damlacık) babadan oraya inse o melek onu elinin üstüne alır ve şöyle der:

-Ey Rabbim! Bu nutfe (damlacık) mahlûk olur mu, yoksa olmaz mı? Eğer Hak Teâlâ olmaz derse o melek o damlacığı kan haline koyar. Çocuk olmaz. Eğer Hak Teâlâ olur derse o melek:

-Ya Rabbi! Erkek mi olur, yoksa kız mı olur? Eceli ve rızkı nedir, diye sorar. Hak Teâlâ:

-Ümmü'l-Kitab'a bak, buyurur.

Ümmü'l-kitap, Hak Teâlâ'nın kudret kalemiyle ‘Cennetlik yahut cehennemlik-tir.’ diye ilâhî bilgisi ile kaderini yazdığı ilâhî levhadır. O melek levhaya bakar, rızkını ve ecelini görür ve bilir. Ondan sonra öldüğünde defnedileceği yerden bir avuç toprak alır, o damlacığa karıştırır. Ondan sonra da rızkını, ecelini, said (iyi) veya şakî (kötü) şeklinde kaderini alına yazar. Alın yazısını tespit eder.” (Ahmed Bîcân, 1973: 555-556)

Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyet vardır ve “ümmü'l-kitab” ibaresi orada geçmektedir. Bununla beraber bu âyetten anlaşıldığına göre Allah, insanoğlunun kaderini isterse değiştirir isterse sabit bırakır. Zira âyet-i kerîme şöyle:

“Allah (c.c) dilediğini siler, dilediğini sabit bırakır. Ümmü'l-Kitab onun yanındadır.” (Ra'd, 13/39)

6.2 Amelî Meseleler-İbadetler

İnsan, mahlûkat âleminin en şerefliisidir. Allah Teâlâ insanı en güzel şekilde yaratmıştır. Yüce Allah bütün âlemi insan için yaratmıştır. İnsan, kâinatın göz bebeğidir. Bunu belki de en güzel şekilde Gâlip Dede ifade etmiştir:

“Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen/ Merdûm-i dîde-i ekvân olan Âdemsin sen”

Âlemin merkezinde olan insan, yaratılmıştır. Âlemleri de insanı da yaratan Allah Teâlâ’dır. Allah, ne âlemlerin ne de insanların boşu boşuna yaratılmadığını ifade eder. Allah Teâlânın Kur’ân-ı Kerîm’de bildirdiği üzere yerin ve göklerin yaratılışı üzerine tefekkür eden insan, onların boş yere yaratılmadığını fark edecektir. Âyet-i kerîme şöyledir:

“Hiç şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında gecenin ve gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim olanlar için elbette ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar, göklerin yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru.” (Âl-i İmran, 3/190-191)

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de belirtildiğine göre insan başıboş bırakılmak için yaratılmadı.

“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?” (Kıyamet, 75/36)

“Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? (Müminun, 23/115)

Zâriyat sûresinin 56. âyetinde bu defa insanın yaratılma gayesi çok açık ve net bir şekilde dile getirilir:

“Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyât, 51/56)

İslam inanç esaslarının temeli olan Allah'a iman etmenin günlük hayattaki en önemli yansıması, tezahürü olan ibadet, kelime anlamı olarak "boyun eğme, alçak gönüllü olma, itaat, kulluk, tapma, tapınma" gibi anlamlara gelir ve Hakk'a teslimiyetin en güzel göstergesidir. (Karaman vd., 2006: 285) İbadetleri de içine alan "salih ameller" ise Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde hep iman etmekle birlikte kullanılır.

"Asr'a yemin olsun, iman edip salih amel işleyenler ve birbirilerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesna, insan ziyandadır." (Asr, 103/1-3)

"İman edip salih amel işleyenler için nimetlerle dolu cennetler vardır." (Lokman, 31/8)

Salih amel kavramı dinin onayladığı ya da yasaklamadığı işler içerisinde Allah'ın beğeneceği en güzel davranışları karşılar ve bunlar içerisinde en mühim en öncelikli ve en gerekli olanlar ise Allah'ın yerine getirilmesini istediği farz ibadetlerin en güzel en samimi şekilde ifa edilmesidir. Allah'a kulluk açısından farz ibadetlerin ikamesinin ehemmiyeti ile ilgili Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Envârü'l- Âşıkîn'de şu rivayeti nakletmektedir:

"Nakledildiğine göre Allah Teâlâ buyurdu:

-Ey Muhammed! Mümin kulum, dünyayı terk etmekten başka bir şeyle bana yakın olmaz. Farzları yerine getirmekten üstün bir şey ile bana kulluk edemez." (Ahmed Bîcân, 1973: 480)

Yüce Allah'ın Ahzab sûresinin 72. âyetinde buyurduğu "Şüphesiz biz, emaneti; göklere ve yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir." (Ahzâb, 33/72) âyet-i kerîmesindeki "emânet"i Yazıcıoğlu Mehmed şöyle tefsir ediyor:

"Müfessirler dedi Allah emânet 'arz kılmaştı

Emânet ne indi anda salât ile zekât idi

Semaya, arza, dağlara k'olalar götürüp haffâz

Oruçtu hacc-ı Beyt idi kim olalar tutup haffâz"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 145)

Sorumluluğuyla beraber insana emanet edilenlerden olan bu dört farz ibadet, Muhammediye’de birçok yerde beraber geçmektedir. Örneğin Peygamber Efendimizin Veda Hutbesi’nde buyurdıklarının nazmedildiği beyitler arasında da şu şekilde birlikte zikredilmişlerdir:

“Çü bu sözleri etti halka inâs	Edin Tanrı’nızın beytin ziyâret
Hitâb etti geri kim eyyühe’n- nâs	Çün öyle geldi Hazret’ten işâret
Kılın beş vakit namazınız tamamı	Verin hem mâlinizden siz zekâtı
Tutun yılda bir ayınız sıyâmı	Ki bula nefsiniz tâ tayyibâtı”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 332)

Bu başlık altında ve yukarıdaki beyitlerden anlaşılacağı üzere ibadetlerin belli başlıları olan, ibadet deyince akla ilk gelen ve şartları yerine geldiğinde Allah’ın kişiden yerine getirmesini beklediği farz amellerden olarak; “namaz, oruç, zekât, hac” konuları ve bu konularla ilgili Envârü’l- Âşıkîn ve Muhammediye’de kaleme alınan hususiyetler aktarılacaktır.

6.2.1 Namaz

Her dinin, inanın kutsal davranışlar sisteminin içerisinde kişinin benimsediği ve kabul ettiği dinin sahibine, yaratıcısına, efendisine; onun üstünlüğünü kabul ettiğini, ona boyun eğdiğini ve acziyetini ifade ettiği bir ritüel, tören, ayin yahut ibadet bulunur. Bu ibadetle kişi, yaratıcısıyla kişisel bir bağ kurarak O’na yakınlık sağlar yahut O’ndan yardım ister, O’na sığınır, O’na olan aşkı, sevgisini, muhabbetini en halis şekliyle yaşar ve izhar eder. İslam dininde bu ibadetlerin ilki ve en önemlisi namazdır.

Namaz sözcüğü dilimize Farsçadan geçmiş olup Arapçadaki karşılığı ve Kur’ânî ifadesi, “salât” sözcüğüdür. Salât sözcüğü ise lügatte “dua, yalvarış, rahmet etmek, istiğfar ve övgü” gibi anlamlara gelir. (Karaman vd., 2006: 514)

Namaz, İslamın şartlarından “kelime-i şهادet getirmek, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek” ile beraber beş şartın içerisinde yer alan, belirli esasları, kıyam, rükû, secde gibi derin anlamlara sahip rükünleri olan; Kur’ân okuma, zikir,

dua, salavat getirme gibi alt ibadet esaslarını bir araya getirip içinde barındıran, şartlarını sağlayan her Müslüman tarafından yerine getirilmesi zorunlu olan, gün içinde beş ayrı zaman diliminde eda edilen, tekbirle başlayıp selam ile sona eren bir ibadettir.

Namaz, sadece Peygamber Efendimiz ve O'nun ümmetinde değil; önceki ilâhî dinlerde, peygamberler ve ümmetlerinde de yer almıştır. Bu hususta Kurân-ı Kerîm'de bulunan ve ilki Hz. İbrahim'in duası olan âyet, ikincisi Lokman (a.s)'ın son derece önemli bir manevi eğitim örneği olan ve oğluna tavsiyede bulunduğu âyet örnek getirilebilir:

“Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazını kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur.” (İbrahim, 14/40)

“Ey oğulcuğum! Namaz kıl, iyiliği emret, Kötülükten vazgeçirmeye çalış ve başına gelene, sana isabet edene sabret! Doğrusu bunlar, azim ve kararlılıkla yerine getirilmesi gereken işlerdir.” (Lokman, 31/37)

Namaz, manevi eğitimin en önemli araçlarından biridir. Zira namaz ile kişi, kötülüklerden uzak durmaya, kişisel mutluluğa, bireysel ve toplumsal (özellikle cuma ve bayram namazlarında olduğu gibi bütün cemaatle kılınan namazlarda) moral-motivasyona hatta nefsi terbiye ve tezkiye edilmiş kişinin namazı, kişisel miraca vesile olur. Bu sav, âyet ve hadisler ile şöyle desteklenebilir:

“Sana vahyedilen kitabı oku ve namaz kıl çünkü namaz, çirkin ve kötü işlerden alıkor, Allah'ı zikretmek en büyük şeydir. Allah yapıp ettiklerinizi bilir.” (Ankebut, 29/45)

Samimiyetle kılınan ve devam edilen namaz, insanı kötülükten, çirkin işlerden uzaklaştırır. Onu maddi ve manevi kirlerden temizler ve günahlarının bağışlanmasına, hatalarının affedilmesine vesile olur.⁶

“Ebu Hureyre (r.a) Rasûlullah (s.a.v)’i şöyle buyururken işittiğini söylemiştir: ‘ Ne dersiniz? Sizden birinizin kapısında bir akarsu olsa da her gün beş defa (o akarsuda) yıkansa bu, onun kirinden geriye bir şey bırakır mı? Sen ne dersin?’ Orada bulunanlar: ‘Kirinden hiçbir şey kalmaz’ dediler. Rasûlullah (s.a.v): ‘İşte beş vakit namaz da böyledir. Allah beş vakit namazla hataları siler.’ buyurdu.” (Buhari, 2013: 175)

Peygamber Efendimiz: “Benim mutluluğum namazdadır.” ve “Namaz, müminin mi’racıdır.” buyurmuştur. (Akt: Apaydın vd., 2018: 218)

Envârü’l- Âşıkîn’de namazın müminin miracı olduğunun keyfiyeti şu satırlarla açıklanır:

“Necmüddin Dâye, Tefsirinde şöyle nakleder:

-Namazın tümü, insanın ruhunun sûflî âlemden, dünya hırsından her türlü ilgiyi kesmeyi, ulvî ve yüce âleme çıkmayı ifade eder. Bütün insanî, hayvanî ve dünyevî mertebelerden kesilmektir.

Böylece ibadet, kesin bilgisi olanındır. Ubûdiyyet, kulluk, şüphesiz Allah’ı görebilenin ve tereddütsüz hakka ulaşabilenindir. Araştırmacılar:

-‘Böylece Allah Teâlâ’nın zatının nurunu müşahede etmek mi’rac oldu.’ dediler.

Peygamberlere, mertebelerine göre müşahede, ilâhî hakikati görme imkânı verildi. Peygamberlerin efendisi Rasûl-i Ekrem Efendimiz geldi ve üzerine Yüce Al-

⁶Bu bağlamda, Sühreverdî’nin meşhur Avârifü’l Maârif isimli eseri, birçok açıdan manevi eğitim konusunda faydalanılacak bir eser olmakla birlikte bilhassa382 ile 415. sayfaları arası namaz ile ilgili verdiği tavsiyeler açısından son derece önemlidir.

lah'tan Kur'ân-ı Kerîm indi. Allah o kitabında Rasûl (a.s)'a 'Namazı kılınız.' buyurdu. Hak Teâlâ namazın vasfını beyan etti. Böyle olunca namaz, müminlerin mi'racı ve Allah'a yakarma yeri oldu." (Ahmed Bîcân, 1973: 607-608)

Namaz bugünkü şekliyle ve beş vakit olmak üzere, hicretten bir buçuk sene önce gerçekleşen Miraç gecesinde müminlere farz kılındı. Miraçtan önce Peygamber Efendimiz ve Müslümanlar biri sabah biri akşam olmak üzere ve çoğu zaman peygamberimizin imametinde iki rekât namaz kılarlardı. Kaynaklarda anlatıldığına göre, Efendimiz Hz. Muhammed'e Miraç gecesini elli vakit namaz emredilmiş idi. Peygamberimiz Sidre'den inerken karşılaştığı Musâ (a.s)'dan aldığı, 'ümmetin buna güç yetiremeyeceği, dolayısıyla Allah'tan bu vakitlerin sayısının düşürülmesini istemesi' tavsiyesi üzerine Efendimiz yeniden huzur-ı ilâhîye dönüp vakit namazlarının sayısını tahfif etmesini Allah Teâlâ'dan niyaz etmiş ve bu niyazın birkaç kez tekrar etmesi üzerine Yüce Allah namazı beş vakit olmak üzere farz kılmıştır.

Muhammediye'de Miraç bahsini anlatan Yazıcıoğlu Mehmed Peygamber Efendimizin Miraç'tan dönerken getirdiği üç hediyeden üçüncüsü olan namaz hediyesini şöyle aktarır:

"Üçüncü bu kim elli vakt namâzı	Geri var Rabbine pes iste tahfif
Buyurdu kim kullar ede niyâzı	Rücû' ettim ki Rabbim elde taltif
Buyurdu çünkim döndüm yeryüzüne	Geri vardım beşin bağısladı Hak
Eriştim anda Mûsâ'nın özüne	Beşi kaldı bu elliden muhakkak
Dedi Rabbim ne emretti sana farz	Ki farzım eyledi imza velikin eyledim tahfif
Dedim elli namâz etti bana farz	Bu resm ile haber verdi bu râyât üzere ol bedr ay
Dedi kim ümmetin kuvvet yetirmez	Ki her bir vakt namazı ben beraber tutam on vakte
Bu elli vakte hiç tâkat getirmez	Alıp onu geri döndü bu evkât üzere ol bedr ay"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 223-224)

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde, belki yüzlerce defa, "Namaz kılın!" emri geçmektedir. Ve Kur'ân'ın değişik yerlerinde parça parça zikredilmiş olmakla birlikte beş vakitte kılınması gerektiği ihsas ettirilmiştir. Vakitlerin belirlenmiş olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir:

“Namaz, müminler üzerine vakitleri belli farzdır.” (Nisa, 4/103)

Cebraîl (a.s) Mirac gecesinin ertesi günü Hz. Peygamber’e imamlık yaparak Efendimize namazın vakitlerini öğretmiştir. Bu hadise ile beraber ezan ve kamet ile ilgili bilgiler Muhammediye’de şöyle zikredilmektedir:

“İki gün etti Cebrâîl imâmet	Sonunda dedi bu evkât sanadır
Yog idi ne ezân u ne kâmet	Hem ümmete ki vaktü’-l enbiyâdır
Ezân evvel Medîne’de denildi	Onunçün eyledi anda imâmet
Ezan oldu ikâmet aydınlıdı	Rasûlü tâ ki tasdik ede ümmet
Çün iki gün imâm oldu salâta	Salâtın hey’eti a’ dâd-ı rekât
İşâret eyledi envâ-ı vakte	Bilibdi Cebrâîl fi’l ile bizzat.”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 228)

Hz. Peygamber de bundan böyle her gün farz olan beş vakit namazı devamlı olarak kılmış, bu namazları imam olarak cemaate kaldırmıştır. Ayrıca bir hadis-i şerifte:

“Yüce Allah mümin kullarına bir gündüz ve bir gecede beş vakit olmak üzere namazı farz kılmıştır. Allah bu beş vakit namazı küçümsemekten hakkını vererek kılan kimseyi cennete sokmaya söz vermiştir. Fakat bu namazları kılmayan kimseler için böyle bir sözü yoktur. Dilerse azab eder, dilerse bağışlar.” buyurmuştur.

Namazın; farz namazlar, vacip namazlar, sünnet olan namazlar (revâtib) ve nafile namazlar (Tatavvu’) olmak üzere çeşitleri vardır. Namazın önemi ve özellikle sünnet ve nafile namazların hayatiyeti ile ilgili şu Muhammediye beyitlerine dikkat çekilmelidir:

“En evvel sorulan namâz olısar	Hayatı gidiserdür endişeden
Kılan aydısar kim nem âz olısar	Buyura ki kuluma kılın nazar
Namâzı tamâm ise buldu felâh	Tatavvu’dan namâzı ne var?
Tamâm olmaz ise bulamaz necâh	Onu onun ile tamâm ediniz
Fâriza eger naks ola kişiden	Onu bu sebepten hümâm ediniz”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 546)

Bunların ve namazla ilgili birçok hususun detayları ilmihallerde yahut namaz risalelerinde mevcuttur. Peygamber Efendimiz namaz ibadetini çok fazla önemsemiş ve bir hadisinde “Namaz, dinin direğidir.” buyurmuştur. (Tirmizi, İman: 8) Ashabından ve ümmetinden de her hâlükârda namaza devam etmelerini ve mümkün mertebe namazı cemaatle kılmalarını istemiş kendisi savaş esnasında dâhi namazını cemaatle kılmıştır. Cemaatle namaz kılma hususunda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

“Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece (bir rivâyete göre yirmi beş derece) daha faziletlidir.” (Buhari, 2013: 196)

Muhammediye’de namazın kılınması salık verildikten sonra, cemaatle namazın önemine şu beyitlerle değinilmiştir:

“Husûsâ kim cemâ’atle kılınâ	Görür gitmezden ön cennette bir yer
Cihân değmeye onun bir kılınâ	İçip suyun onun yemişin yer
Ki buyurmuştur ol sultân-ı kevineyn	Ve ger akşam namazında münâcât
Onunçün oldıdı evtân-ı kevineyn	Cemâ’atla kılarırsa arz-ı hâcât
Şu kim irte cemâ’atle açâ yol	Geliser bin tamâm sâf sâf melekler
Sıratı yıldırım gibi geçe ol	Getüriser ona türlü belekler
Eger öyle namazında niyâzı	Ve ger yatsı eder olsa niyâzı
Ederse ne hesâb ol ne yazı	Cemâ’atle kılar olsa namâzı
Çıka kabrinden ol yarın münevver	Kopısar dedi ‘arş altında yarın
Yanağı ayın on dördünden enver	Bulısar enbiyâyı anda yarın
Eger ‘kindi namazı kılar ise	Buluşa anda hem sâlihler ile
‘Acebdır ol eger yakılır ise	Şehîdlerle bile muhlisler ile”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 784-785)

Envârü'l- Âşıkîn, namaz ile ilgili olarak yukarıda zikredilen ve Muhammediye'den alınan beyitlerdeki manaları münderiç olmakla birlikte⁷ şu kıymetli rivâyet ve tavsiyeleri de nakletmektedir:

“Hz. Alî (r.a) dedi ki:

-Bir gün Rasûl (a.s) şöyle buyurdu: Beş vakit namazın farzını, sünnetini ve âdâbını iyi yerine getirmek, onlara son derece uymak gerekir. Ensardan bir şahıs:

-‘Ey Allah’ın Rasûlü! Bize buyurduğun namaz, onun kerâmeti, hürmeti ve sevabı nedir? Buyurun, işitelim.’ dedi. Rasûl (a.s) bunun üzerine şöyle buyurdu:

-‘Namaz Allah Teâlâ’nın hoşnutluğudur. Meleklerin sevgilisidir. Peygamberlerin sünnetidir. Ma’rifetin nurudur. İmanın aslıdır. Duanın kabul olmasıdır. Amellerin en üstünüdür. Rızkın bereketidir. Tenin, bedenin kuvvetidir. Canın ve ruhun nurudur. Ölüm meleği arasında şefaet edicidir. Kabirde çırağ ve ışıktır. Münker ve Nekir’e cevaptır. Kıyamet gününde üzerinde bir çadır ve gölgedir. Cennette başa taçtır. Cehennemle senin aranda perdedir. Sıratı geçmektir. Cennetin anahtarıdır. Kim kasden namazı terk etse ve farz olduğunu inkâr etse kâfir olur, dinden çıkar.” (Ahmed Bîcân, 1973: 607)

Envârü'l- Âşıkîn’de Cuma günü ve gecesi kılınacak nafil namazların, kuşluk namazı, evvabin namazı, kabir namazı, gece namazı gibi birçok nafil namazın efdalıyeti, ehemmiyeti ve içeriği anlatılmaktadır. Çalışmanın sınırlılığı bu konulara girilmesine imkân vermemektedir.

Bu konuda son olarak namazın nasıl kılınması gerektiği üzerine Ahmed Bîcân Efendi’nin tavsiyesi aktarılacaktır:

“(Kişi)Mescide varınca Kâbe’yi iki kaşı arasında kılar. Cenneti sağ yanında bilir. Cehennemini sol yanında bilir. Ölüm meleği Azrâil’i ensesinde bilir. Hak Teâlâ’yı şekilsiz, karşısında bilir. Azamet ile tekbir getirip el bağlaya. Korku ile doğruyla ve

⁷Bkz. Ahmed Bîcân, a.g.e, s. 608-610-611.

heybet ile Kur'ân okuya. Tazarru ile rükû ede. Zarılık ile tahiyat'ı okuya. Şükr ile selam vere. Ümitle münâcât eyleye. Allah kereminden kabul eder ümidi besleye. Hesap ve azapsız cennete koya. Allah'ım! Muhammed Mustafa (s.a.v.) hazretlerinin hürmeti için bizi de onlardan eyle. (Ahmed Bîcân, 1973: 635-636)

6.2.2 Oruç

Oruç, Farsçadaki “rûze” sözcüğünün Türkçeleşmiş halidir. Arapça'da ve Kur'ân-ı Kerîm'de oruç anlamında kullanılan sözcük ise: “kaçınma, geri durma, kendini tutma, bir şeyden uzak durma” gibi anlamlara gelen “sıyam ve savm” sözcükleridir. (Karaman vd., 2006: 534) Kur'ân-ı Kerîm'de ramazan orucuna karşılık olarak “sıyam” sözcüğü ve sığıları kullanılırken⁸, “savm” sözcüğü bir yerde geçmiş ve o da “konuşma orucu, yani konuşmaktan kaçınma, konuşmaktan geri durma” anlamında kullanılmıştır.⁹

Arapçada “imsak” sözcüğünün anlamı “tutmak” olduğu için; “oruç” sözcüğü, “tutmak” yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmaktadır. Allah tarafından farz kılınan oruç, ramazan ayında tutulan oruç olup İslam'ın üzerine bina edildiği beş esastan biridir. Orucun terim anlamı, fecr-i sâdıkın görülüşünün tayin ettiği imsak vaktinden güneş batana kadar geçen süreyi yemeden, içmeden ve cinsel ilişkiden uzak durarak geçirmektir.

Oruç, İslam'dan önce ve günümüzde; diğer milletlerde, diğer dinlerde de var olan bir ibadettir. Zira yüce Allah orucu Müslümanlara farz kıldığı âyette: “Ey iman edenler! Sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki sakınırsınız.” buyurmuştur. (Bakara, 2/183)

Günümüz Hristiyan ve Yahudi dünyası ve hatta semâvî olmayan inançların dini yaşamında da çeşit, şart ve rükünleri farklı da olsa oruç tutulduğu bilinmektedir. Ç-

⁸Bu sözcük Bakara sûresinin 183. âyetinde şu şekilde geçmektedir: “Ey İman edenler! Sizden öncekilere oruç (sıyâm) farz kılındığı gibi size de farz kılınmıştır.”

⁹Bu sözcük de Meryem sûresinin 26. âyetinde şu şekilde geçmektedir: "Artık ye ve iç. Gözün aydın olsun! Eğer bir kimseyle karşılaşırsan; Ben Rahman'a oruç (savm) adadım bu nedenle bugün hiç kimse ile konuşmayacağım de."

lışmaya kaynak olan Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye başta olmak üzere hadis kitapları ve diğer kaynak kitaplar, diğer ümmetlerin ya da peygamberlerin tuttıkları oruçlardan bahsetmektedirler. Örneğin Envârü'l- Âşıkîn'de diğer peygamberlerin orucuyla ilgili, bir kısmı hadis rivâyeti olan şu bigiler verilmiştir:

“Rasûl (a.s) buyurdu:

-Nuh (a.s) her gün oruç tutar, yalnız bayram günü yedi.

Dâvûd (a.s) bir gün yer, bir gün tutardı. İsâ (a.s) gündüz oruç tutar, gece ibadet eder, uyumazdı. Hz. İbrahim her ay üç gün oruç tutardı. Muhammed Mustafa (s.a.v.) pazartesi günü oruç tutardı. Ayrıca Eyyâm-ı Bîyz¹⁰ (her ayın 13, 14 ve 15. günleri)'de oruç tutardı.

Kim ayda üç gün Eyyâm-ı Bîyz'de oruç tutarsa bir yıl oruç tutmuş gibi sevap vardır.” (Ahmed Bîcân, 1973: 654)

Gündüzlerini oruçlu geçirmenin farz olduğu ramazan ayına bu adın verimesiyle ilgili Envârü'l- Âşıkîn'de şu rivâyetler bulunmaktadır:

“Keşşâf sahibi Zemahşerî şöyle demiştir:

-‘Ramâd’ yanmış taşa derler. Böylece bu aya Ramazan denildi. Zira o zaman sıcak mevsime gelmiştir. Çok sıcakta oruç tutarlar idi. O günde sıcaktan taşlar yanardı.

Hz. Enes (r.a) Rasûl (a.s)'den şöyle bir rivâyet nakletmiştir:

¹⁰“Eyyâm-ı Bîyz” ile ilgili Envârü'l- Âşıkîn'de şu bilgi verilmektedir: “ (Melekler) Ey Rabbimiz! Âdem'i kudret elinle yarattın. Havva'yı ona verdin. Cennete koydun. Melekleri ona secde ettirdin. Bir günah için yine onu cennetten çıkardın. Ak iken kara ettin, dediler.

Hak Teâlâ Âdem'e:

-Ayın on üçüncü, on dördüncü ve on beşinci günü oruç tut, buyurdu.

Âdem (a.s) o günlerde oruç tuttu. Bütün gövdesi ağardı. Ondan dolayı o günlere (Eyyâm-ı Bîyz-Beyaz Günler) adı verildi. (Ahmed Bîcân. a.g.e, s.106)

-Rasûlullah, bu aya niçin Ramazan dendiğini bilir misiniz, diye sordu. Ashâb:

-Allah ve Rasûlü bilir, dediler. Rasûl (a.s):

-O ayda Hak Teâlâ oruç tutan kimsenin günahını yaktığı için Ramazan denilmiştir, buyurdu.” (Ahmed Bîcân, 1973: 649)

İslam’ın şartlarından biri olan Ramazan ayında oruç tutmak, hicretin ikinci yılında ramazandan bir önceki ay olan şaban ayında: “O (sayılı günler), doğruyu eğri-
den ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur’ân’ın indirildiği ramazan ayıdır. Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin.” (Bakara, 2/185) âyet-i kerîmesiyle farz kılınmış ve Müslümanlar o sene ramazan ayını oruçlu geçirmişlerdir.

Oruç çok faziletli bir ibadettir. Faziletlidir, üstündür, zira oruç tutanın bu ibadettin mükâfat olarak karşılığı diğer ibadetlerden daha yüksektir. Hadis-i kutsi’de şöyle buyuruyor Allah:

“İnsanoğlunun her ameli kendisi içindir fakat oruç bundan hariçtir; o, benim içindir ve onun karşılığını ben vereceğim.” buyurur. (Buhari, 2013: 423)

Bu kutsi hadiste geçen: “Oruç benim içindir ve onun karşılığını ben vereceğim.” cümlesiyle bu ibadete atfedilen efdaliyyetin sebebini Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân: “Diğer amellerin hilafına oruca riya girmez. Ötekilere riya, gösteriş girer.” (Ahmed Bîcân, 1973: 653) şeklinde açıklar.

Oruç, çok bereketli bir ibadettir. Zira insan oruç tutmakla birçok maddi ve manevi nimete erişir. Oruç tutmak insan bedeni için faydalıdır. Peygamber Efendimiz orucun maddi-manevi bereketine dikkat çekmek için “Oruç tutunuz, sıhhat bulunuz.” buyurmuştur. Tıp ve beslenme uzmanlığı alanındaki araştırmalar, oruç tutmanın insan fiziyojisine ve biyolojisine katkılarını ortaya koymaktadır. Yemek yenilmeden bir şey içilmeden geçen birkaç saatlik dilimde dahi vücut azalarının, organların büyük bir kısmı dinlenmeye geçiyor ve birçoğu kendini yenilemeye ve onarmaya fırsat

buluyor. Oruç tutmanın burada hatırlatılan maddi faydalarının daha fazla olduğu da bilinmektedir.

Hakiki oruç yalnız yemek-içmekten uzak durmak değildir. Hakiki oruçta insan dilini, gözünü, kulağını, bütün organlarını haramdan, Allah Teâlâ'nın hoşuna gitmeyecek işlerden sakınmalı. Bu hususta Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor: “Yalan söylemeyi ve sahtekârlığı terk etmeyen oruçlu bilmelidir ki Allah Teâlâ'nın onun yeme-içme fiillerini terke etmesine ihtiyacı yoktur.” (Buhari, 2013: 423)

Müslümanın her zaman, özellikle ramazanda dikkat etmesi gereken hususlara şöyle dikkat çekilir: “Ramazan'ın âdâbındandır ki bu ayda yalan söylenmez, günah işlenmez, halk horlanmaz, yalan yere yemin edilmez, haram yenmez ve harama bakılmaz.” (Ahmed Bîcân, 1973: 652)

İmam Gazzâlî (r.a) orucun üç derecesinden bahsederken, bedende iştah ve şehvetin tatmin yeri ve aracı olan iki âzayı yani mide ve cinsel organı, iştah ve şehvet duyduğu şeylerden mahrum etmekten ibaret olan orucu, “sıradan insanların orucu” (avam orucu) olarak; bunlara ilâveten gözü, kulağı ve diğer âzaları günahattan korumayı “özel kişilerin orucu” (havas orucu) olarak ve tüm bunlara riâyet ettikten başka, kalbini düşük emellerden, dünya düşüncelerinden, kısaca, mâsivâdan arıtarak bütün varlığıyla Allah'a bağlanmayı ise “daha özel kişilerin orucu” (ehassü'l-havâs) diye tanımlar. (Aktaran: Apaydın vd., 2018: 380)

İmam Muhammed Gazzâlî'nin yaptığı oruç tasnifinde ikinci ya da üçüncü sınıfa dâhil olanların oruçları; kavuşacakları, ulaşacakları maddi bereketlerle birlikte çok yüksek manevi bereketlere ulaşmaya da vesiledir. Yazıcıoğlu Mehmed bu hakikati Muhammediye'de şu şekilde dile getirir:

“Dedi yâ Ahmed eger kulum kıla karnımı aç
Saklar ise dilini ger söylemezse ille âz
Ona bir hikmet verem kim nûr ile burhân
ola
Hem şifâ' ve rahmet ola eyleye bana niyâz

Nesneler gösterem ona k'itmemişti intihâz
Hem dakâyık ilmimi ben ona ilhâm eyleyem
Bulmaya Şeytân ona yol keşf ile kıla namâz
Öğredem Şeytanın ona hilesin hem nefsinin

Nesneler bildirem ona kim onu bilmez idi

Tâ kim iğvâ etmeyeler ne hakikat ne mecâz”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 241)

Oruç aynı zamanda bir irade ve sabır eğitimidir. Kişi, nefsinin oruç ile terbiye eder. Nefsinin kendisinden istediklerini, iradesini ve sabrını kullanarak yerine getirmemeye gayret eder. Oruç tutulması gereken zamanlar dışında Müslümana helal olan, en basit şekliyle acıktığında yemek-içmek gibi günlük ihtiyaçlar bile, oruçlu olduğu anda kişiye haramdır. Dolayısıyla Müslüman, kendisi için normal zamanda helal olan bir şeye karşı isteğini, hatta bu istekler bazen olağanüstü şiddetli ve teskin edilmesi zor dahi olsa, iradesini ve sabrını kullanarak dizginler ve kendini tutar. Sabır da oruç için çok mühim bir silahtır. Zira sabır, hem nefsin isteklerini yerine getirmemeye gayret eden iradeye destek olur hem de tek başına, orucun maddi olarak ortaya çıkardığı açlık, susuzluk ve diğer ihtiyaçlar gibi fizyolojik ve biyolojik ihtiyaçların verdiği sıkıntıya göğüs gerer.

Peygamber Efendimiz oruç-sabır ilişkisine orucun sabrın yarısı olduğunu söyleyerek dikkat çekmiştir. Oruç, insanın sabrını ve iradesini güçlendirmesi ve nefsinin terbiye etmesi hususunda çok güçlü bir ibadettir. Açlığın nefsi terbiye ediciliğiyle ilgili olarak Envârü'l- Âşıkîn'de şu kıssa nakledilir:

“Nakledildiğine göre Hak Teâlâ insanın ruhunu yarattığı zaman:

-Ben kimim, diye sualde bulundu. Ruh da:

-Ya ben kimim, diye karşılık verdi.

Ondan sonra Hak Teâlâ meleklere emretti. Onlar da bin sene ruhu aç bıraktılar.

Allah Teâlâ:

-Ben kimim, diye buyurdu. Ruh:

-Sen, kendisinden başka hak mabud olmayan Yüce Allah'sım, dedi.

Nefis, Hak Teâlâ'nın birliğini, yüceliğini ve her şeyin hâkimi olduğunu ancak açlık ile kabul etti.” (Ahmed Bîcân, 1973: 74)

Oruç tutmak, normal zamanlarda açlık, susuzluk yaşamayan, sadece oruçlu olduğu zaman fiziksel anlamda açlık halini tam olarak kavrayabilen birçok insanın, açlıktan ölen insanların bulunduğu dünyada, yoksulların, muhtaçların, miskinlerin, savaşların ortasında ya da mülteci kamplarında kalarak çoğu zaman yiyecek bulamayan, çocukların, anne-babaların halinden azıcık da olsa anlamasını, onlarla, en azından açlık konusunda, duygudaşlık kurabilmesini sağlar.

Oruç tutmanın ve ramazan ayına hürmet etmenin kişiye ahirette kazandıracaklarının bir kısmı Muhammediye’de bahsedildiği veçhiyle şu şekildedir:

“Budur ol kim ola çünkim kıyâmet	Ki yetmiş bin kebâyir ehline ol
Yerinden dura halk dümdüz tamâmet	Ne derse söztünü tervîc ede Hak
Musavver olırsardur oruç ayı	Ona bin hûriyi tezvîc ede Hak
Dilek eyleyiser yoksula bayı	Bu kez Hak ayda kaldı mı murâdın
Sücûd ede dileye hazretinden	Ne kim istersen aldın mı murâdın
Hitâb ere kemâl-i kudretinden	Oruç ayda murâdım geri sen ver
Şu kim dünyâda hakkın bilmiş idi	Rasûlün komşuluğunda vatan ver
Gelicek sana ‘izzet kılmış idi	Buyura onu Firdevs uçmağına
Elini tut bugün ona desti gîr ol	Gide havrâ-yı azrâ koçmağına
Ki tâ olmaya bugün dâr u gîr ol	Ne istersin dahî diye o sultân
Bulısar onları pes ender-ümmet	Geri dile gele şehri-i Ramazân
Kim etmişti oruç ayına hürmet	Ne istedimse verdin tamâmet
Elin tuta gele dergâhına rast	Veli bu kuluna kanı kerâmet
Tazarru’ ede şahlar şâhına rast	Pes ona buyura yüz bin medâyın
Hitâb ede o sultânı’s- selâtîn	Ki her birisi yerden gin medâyın
Telattuf birle Rabbu’l- mâi ve’t- tîn	Receb Şa’ban ayında oruç tutanlar
Ne dilersin bugün dergâhımızdan	Bular dur bî-hesâb uçmak ütenler
Diye kim isterim Allah’ımızdan	Hususâ kim helâl ola ta’âmı
Urasın başına tâc-ı vakârı	Eğerçi seçmez onu şimdi âmî
Ki tâ selb ede ‘izzet ihtikârı	Harâmî gibi yerse ger harâmı

Şefâ'at kıla ola kavli makbûl
(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 552-554)

Ne lâyıktır göre beytü'l- harâmı"

6.2.3 Zekât- Sadaka

İnsan, tabiatı gereği medeni, deyim yerindeyse, tek başına yaşamaya programlanmamış bir varlık olduğundan, kendi tarihi boyunca kendisini farklı büyüklük ve niteliklerle çevirmiş olan toplum içerisinde bulur. Onun, bu toplum içindeki pozisyonu ve yaşamı, durumunu ve hayatını, bazı yönlerden, topluma göre düzenlemek ve şekillendirmek mecburiyeti içerisinde bırakır.

Kişinin kendi öz ve iç dünyasının, bireysel hayatının dışında bir de toplumsal hayatı söz konusudur. Bireyin kendi kendisine karşı sorumluluğu ve katkısı gibi, bireylerden oluşan topluma karşı da sorumluluğu ve katkısı söz konusudur. İç dünyada huzurun ve mutluluğun yakalanması, kişinin kendi hayatı için ne derece ehemmiyete sahip ise dış dünyayla kurulmuş birliktelik olan sosyal ve toplumsal hayatta da saadetin kazanılması o derece elzemdir. Kişinin çevresinin, içinde bulunduğu toplumun durumu ne kadar aydınlık ve müreffeh ise kendi küçük dünyasının da o kadar aydınlık ve müreffeh olması icab eder. Kişi, kendi hayatını toplumun hayatından; toplumun hayatını da kendi hayatından beri görmemelidir. Erdemli toplumların önde gelen özelliklerinden birisi budur.

Kişi ile toplum hayatı arasındaki mevcut organik bağlardan bazıları aile ilişkileri ya da giyim-kuşam vb. hususiyetlerde olduğu gibi kültürel kodlara, yönetim sistemi, yöneticilerin politikaları yahut yurtiçi ya da yurtdışı savaş ve barış durumlarının şekillendirdiği siyasi kodlara veya kişisel ihtiyaçların karşılanması için yürütülen faaliyetlerle oluşan ticari kodlara dayanabilir. Bunların dışında, bedensel özellikler ya da karakter üzerinde etkisi bulunan, yaşanılan bölgenin fiziki koşullarının belirlediği coğrafi kodlar, ihtiyaç sahibi kişilerin maddi kaygılarının gözetilmesi durumu gibi ekonomik kodlar ve belki de bu kodların hepsini etkilemeye sahip olan insanlar arasındaki her türlü ilişki ve etkileşimi belirlemede hayati rol oynayan ahlaki kodlar da son derece önemli görülmektedir.

Bir önceki başlıkta dikkat çekildiği üzere, kişinin maddi ve manevi hayatının tanziminde namaz ne kadar önemli ve aktif bir role sahip ise kişi ve toplum hayatı müşterekinin bir kısmının belki de en önemlilerinden biri olan maddi refah durumunun tanziminde de zekât o derece önemli bir role sahiptir. Zekât, hem zekât ile mükellef olan kişiyi kişisel planda (şayet yükümlülüğünü yerine getirirse) aşırı mal toplama hırsı, cimrilik, açgözlülük ve bencillik gibi beğenilmeyen davranış ve kötü huylardan arındırır hem de sosyal bir vazife olarak, mükellef kişinin malındaki gayriihtiyari tahakkuk etmiş olabilecek kişisel veya toplumsal hukukun teslimiyetini icra eder. Bu vesilelerle zekât, hem bireysel arınmayı hem de toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı tesis etmek noktasında çok önemlidir. Zira zekât ibadeti hakkıyla yerine getirilirse ciddi anlamda bireye kazandırdığı manevi değerlerle beraber fakirliğin önüne geçmeye katkıda bulunur. Doğrudan ve dolaylı olarak ülke ekonomisini kalkındırır. Servetin, toplumun ileri gelenlerinin ya da az sayıda kişinin elinde toplanmasına mani olup tabana yayılmasına vesile olarak toplumsal kalkınmada önemli rol oynar. Zekâtın bu misyonlarına işaret eden Kur’ân-ı Kerîm’deki ilgili birtakım âyetlerde Yüce Allah şöyle buyurur:

“Onların mallarından sadaka¹¹ al. Onunla kendilerini temizlemiş ve tezkiye etmiş (arındırmış) olursun.”(Tevbe, 9/153) “...ve mallarında muhtaç ve mahrumların hakkı vardı.” (Zariyat, 51/19) “Bunlar (namazlarını devamlı kılanlar) sahip oldukları mallarda muhtaç ve mahrumun belli bir hakkı bulunduğunu unutmazlar.”(Mearic, 70/22-25)

Zekât sözcüğü sözlüklerde “temizlik, temizleme, artma, çoğalma, bereket ve övgü” gibi anlamlara gelir. Fıkıh terminolojisinde ise “zekâta konu olan mallarda nisap miktarı mala malik olan kişinin belirlenmiş olan oran nisbetinde miktarı, muayyen kişilere temlik etmesi” anlamında kullanılır. (Karaman vd., 2006: 711)

¹¹ Sadaka kelimesi, zekât terimi ile fitre ve infak terimlerini de kapsayan daha şümüllü bir kavramdır. Bazı âlimlere göre burada sadaka sözcüğüyle zekât kastedilmiştir.

Kelime-i şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak ve hacca gitmekle birlikte İslam'ın beş şartından biri olan zekât vermek, hicretin ikinci yılında Medine'de farz kılınmıştır. (Apaydın vd., 2018: 422)

Kur'ân-ı Kerîm'de zekâtın mana ve öneminden bahseden birçok âyet vardır. Fakat bu âyetlerle ilgili olarak en dikkat celbeden mesele Kur'ân'da yirmi yedi âyette zekât ve namazın birlikte zikredilmesidir. (Apaydın vd., 2018: 422) Bu durum, namaz ve zekâtın biri bireysel planın diğeri toplumsal planın tanzim ve tesisinde ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Namaz ve zekâtın bir arada zikredildiği âyetlerden birkaçı şöyledir:

“Hidâyet ve müjde namaz kılan, zekât veren müminler içindir.” (Lokman, 3-4)
“Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun elçisi ve boyun bükerek namaz kılan, zekât veren müminlerdir.” (Maide, 5/55) “Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin...” (Bakara, 2/43)

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarından çıkmış olan “İlmihal”de bu konuyla ilgili şunlar söylenmiştir: “Namaz ve oruç, bireysel ve kişisel gelişim ve yükselişe, zekât ise adıyla örtüşecek şekilde, ferdî cimrilik, bencillik gibi kötü huylardan arındırma yanında toplumsal bünyeye girmiş zararlı mikroorganizmalardan arınmaya, toplumsal bünyenin sağlıklı bir şekilde serpilip büyümesine, gelişmesine hizmet ediyor. Zekâtın bir ibadet oluşunun anlamı burada gerçekleşiyor: toplumsal iyi olan adaleti sağlamaya yönelik, ‘toplumsal ibadet’. Namazın bireysel ahlakı, zekâtın ise toplumsal ahlakı gerçekleştirmeye yönelik oluşu, bu iki ibadetin Kur'ân'da çoğu yerde birlikte zikredilmesini daha bir anlamlı kılıyor.” (Apaydın vd., 2018: 421)

Zekât ve namaz bağlantısına Envârü'l- Âşıkîn'de şu şekilde temas edilmektedir: “Eğer bir kimse namaz kılsa, fakat zekât vermese kabul edilmez. Zekât verse, namaz kılmasa zekâtı kabul olmaz.” (Ahmed Bîcân, 1973: 639)

Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye'de zekât konusu detaylı ve çok boyutlu işlenmemiştir. Zekâta temas edilen beyit ya da pasajlarda diğerk farz olan ibadetlerle

beraber zekâtın da farz bir ibadet olduğu, zekât vermek gerektiği, verilmemesi durumunda çekilecek azaplar bildirilir.

Yine Envârü'l- Âşıkîn'de, zekât kavramını kapsayan sadaka ile ilgili olarak da birçok hususa temas edilmiştir. Yazar, cimriliğin kötü taraflarını saymış; infak ve zekât ve sadaka ile ulaşılabilecek yüce hasletleri de kitabında zikretmiştir. Örneğin sadakayı teşvik için şu ve benzeri nakiller Envârü'l- Âşıkîn'de yer almaktadır:

“Nakledildiğine göre Rasûl (a.s) şöyle buyurmuştur: ‘Sizin üzerinize olan sadaka vermekte altı türlü haslet vardır. Üçü bu dünyada, üçü de ahirettedir. Dünyada olanlar şunlardır: 1. Sadaka veren kimsenin Tanrı Teâlâ hazretleri rızkını bol kılar ve ömrüne bereket verir. 2. Hak Teâlâ malına bereket verir. 3. Sadaka veren kimselerin evleri onarılır. Ahirette olanlar da şunlardır: 1. Yarın kıyamet gününde çıplak kalmaz 2. Başı üstünde bir gölge bulunur. 3. Cehennemle arasında perde olur. (Ahmed Bîcân, 1973: 696-697)

Muhammediye’de zekâtla ilgili olarak “Tevbe” sûresinin otuz beşinci âyeti ile “Âl-i İmrân” sûresinin yüz sekseninci âyetlerinde verilen bilgileri tefsir eden şu beyitler yer almaktadır.¹²

“Buyurur kaçan kim zekât farz olan vermese	Dahi kim ki hayvân zekâtın vermese ol
Oda kızdırıp uralar malın alınma dâg	Yılan ola boynuna dolaşa soka uzâg
Dahî altının gümüşün kızdıruban onun	Soka onu çak kellesinde katı darb ile
Uralar onun arkasına ve yanına dâg	Ki hiç benzemeye acısına kılıç nacâg
Onunçün bu üç yerden ona ederler ‘azâb	Diye ben senin malınam vermedindi zekât
Ki yüzün yanın arkasın döner idi aşâg	Hazine edinip kapımda kodundu inâg”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 544)

¹²Bu beyitlere mülhem olan malumat Âl-i İmrân sûresinin yüz sekseninci âyeti ve Buhari’den nakledilen şu hadis-i şeriftir: “Yüce Allah kime mal verir de zekâtını ödemezse, kıyamet gününde o mal, sahibine, simsiyah iki benek bulunan gâyet zehirli (ve zehirin etkisinden başı) kel bir yılan şeklinde görünerek boynuna gerdanlık yapılacaktır; sonra da iki çene kemiğini (avurdunu) iki tarafından yakalayıp, ‘Ben senin malınım, ben senin biriktirdiğimin’ diyecek.” (Buhari, Kitabü’z Zekât, 6)

Envârü'l- Âşıkîn'de zekâtla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Bu konuda bir âyet ictibası, birkaç hadis rivayeti ve birkaç cümleyle zekâta tabi olan mallardan bazıları zikredilmiştir. Rivâyet edilen hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

“Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu:

-Kim altın ve gümüş toplasa ve onun zekâtını vermese yarın kıyamet gününde o altını ve gümüşü tahta gibi yaparlar, onların gövdesine yapıştırırlar ve onunla azab ederler.

Nakledildiğine göre Rasûlüllah şöyle buyurmuştur:

-Hak Teâlâ zekâtını vermedikçe zengin kimsenin imanını kabul etmez. Zekât vermek günahları giderir.

Gene nakledildiğine göre Rasûl (a.s) şöyle buyurmuştur:

-Altı bölük kimse cehenneme layıktır:

1. Rüşvet yiyen devlet vazifelisi 2. Âlimleri ve fakirleri horlayanlar 3. Zalim Bey 4. Hasedci âlim 5. Halinden şikâyet eden derviş 6. Zekât vermeyen tüccar.

Nakledildiğine göre Rasûlüllah:

-Size halkın kötüsünü haber vereyim mi, buyurdu. Ashâb:

-Evet, ver, dediler.

Rasûlüllah:

-Halkın kötüsü, Allah için bir şey istendiğinde vermeyendir. ” (Ahmed Bîcân, 1973: 67-638)

6.2.4 Hac-Kâbe

Gerek Hak din olan İslam dini için olsun, gerek tahrif edilmiş, gerek uydurulmuş dinler için olsun hemen hemen hepsinde kutsiyet atfedilen, kutsal sayılan birçok

unsur vardır. Bütün din ya da inanışlarca kutsal addedilen unsarlardan bazıları da zaman ve mekânlara atfedilen kutsiyettir. İslam dininde de; Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm veya Hinduizm gibi birçok inanışta da özellikle bazı yerler, o inanışın müminleri tarafından kutsanır, saygın kabul edilir ve bu saygı, oraların sıkça ziyaret edilmesi suretiyle tezahür de eder. Bu kutsiyet inanışının temelinde, nassi delillerle beraber yaratıcının duyu organlarıyla idrak edilmesinin imkânsız olmasından dolayı onun bir yansımasını, tezahürünü ya da tecellisini görmenin insanda yaratacağı sevinç durumuna ilişkin inanç yatar. Nitekim İslam dininin en kutsal yapısı olarak kabul edilen “Kâbe”ye müslümanlar “Allah’ın evi” anlamında “Beytullah” derler.

İslam dininde kutsal sayılan yerlerden bazıları Kur’ân-ı Kerîm’de bazıları hadis-i şeriflerde zikredilmiştir. Miraç gecesinde gerçekleşen hadiselerin ilk bölümüne telmihte bulunulan âyet-i kerîmede Yüce Allah Mescid-i Haram (Kâbe) ile Mescid-i Aksâ’nın (Kudüs’ün) kutsiyetine şöyle işaret etmiştir:

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (İsra, 17/1)

Mescid-i Haram, içinde Kâbe adı verilen kutsal kübik yapıyı da barından Mekke’de bulunan kutsal mekândır. Müslümanlar için en kutsal olan ve gücü yetene ömürde bir kez olsun ziyaret etmenin farz kılındığı bu yer ile alakalı Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle bir âyet vardır:

“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbed), Mekke’deki (Kâbe)dir.” (Âl-i İmran, 3/96)

İçinde Kâbe’yi ve daha birçok kutsal ve tarihî değeri ve anlamı olan yeri barındıran Mekke; Peygamberimizden önce, Allah Teâlânın gönderdiği birçok peygambere ev sahipliği yapan kutsal şehir Kudüs ve en zor zamanında Peygamberimiz Muhammed Mustafa’yı bağrına basan ve risaletin, aydınlığın, nûr’un şehri olan Medine Müslümanlar için en önemli ve mübarek üç beldedir. Envârü’l- Âşıkîn’de bu üç şeh-

re Şam şehri de eklenerek adı geçen dört şehrin cennette olacağı zikredilir. Envârü'l-Âşıkîn'de aktarıldığında göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

“ Dört şehir cennettedir: Mekke, Medine, Kudüs ve Dımeşk (Şam). Mekke Medine'den, Medine Kudüs'ten, Kudüs Dımeşk'den ve Dımeşk de diğer bütün şehirlerden üstündür. (Akt: Ahmed Bîcân, 1973: 662)

(Yine) Rasûl (a.s) buyurdu: “Kim Dımeşk mescidinde bir vakit namaz kılsa yüz vakit yerine geçer. Kim Kudüs'te bir vakit namaz kılsa bin vakit yerine geçer. Kim Medine'de bir vakit namaz kılsa elli bin vakit yerine geçer. Kim Ka'be'de bir vakit namaz kılsa yüz bin vakit yerine geçer.” (Ahmed Bîcân, 1973: 662-663)

Mezkûr şehirler arasında en önemlisi Mekke şehridir. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın burada buluşmuş olması hadisesine istinaden Mekke şehri sosyal anlamda insanlık tarihinin başladığı yer olarak da kabul edilebilir. Ayrıca bu şehir yukarıda iktibas edilen âyet-i kerîmenin de tespit ettiği üzere insanlar için bereket ve hidâyet kaynağı olan Kâbe'nin bulunduğu şehirdir. Bazı rivayetlere göre Kâbe'yi ilkin Hz. Âdem bina etmiştir. Muhammediye'de bu hadiseler şöyle nazmedilmiştir:

“Pes erdi vahy-i Rabbânî kim yâ Âdem kıl istilâ’	Dahi Havvâ ki kalbinde seninçün kılar istidâ’
Teveccüh eyleyip bana sözümden eyle istinfâ	Kaçan kim bulasın onu ona lutf ile deprengil
Ki senden ön iki bin yıl bir ev indirmişim yere	Ki ben onu ona kıldım nice evlâd ede irzâ
Buyurdum kim firîştehler kılalar hükmüne icmâ’	Dahi ol ev ki yaparsın kılam ben kible-i Kübrâ
Bina eyle ol evde pes tavâf et onu kıl tehîl	Sana işbu şeref besdir ki yaptın eşrefü'l- evzâ
Bana tesbîh u takdîs et benim zikrimde kıl isrâ	Kaçan kim vakfeye durdu ‘Arafât dağı üstünde
Yüce savt ile lebbeyk et dahî Havvâ’ya hüzn etme	Onu Havvâ da isterdi ederdi ona istitbâ’
Ki geri sizi cem’edem kılasın anda isticmâ’	Arafât üzre ikisi arefe gün buluştular
Ne kim var gönlün içinde bilirem onu yâ Âdem	Onunçün verdi bu adı bu resme bunlara vazzâ’”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 151-153)

Bu manzum parçadan da anlaşılacağı üzere, çok uzun bir tarihi olan Mekke'de bulunan Kâbe'yi ilk insan Hz. Âdem ile başlayıp birçok peygamber ve ümmetten insanlar ziyaret etmiştir. Hicretin dokuzuncu yılında da Müslümanlar Kâbe'yi ziyaret

etmekle emrolundular. Kâbe'ye farz olan ziyareti gerçekleştirmeye, sözlük anlamı "kasıt, yöneliş, yürüyüş" olan "hac" adı verilir. Ve haccetmek âyet ve hadislerle hükmü sabit olmuş ve İslam'ın beş şartından biri olmak üzere farz kılınmıştır. Âyet-i kerîmede Yüce Allah şöyle buyurur:

"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbed), Mekke'deki (Kâbe)dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.) (Âl-i İmran, 3/96-97)

İslam terminolojisinde hac, senenin belli zamanlarında (Zi'l-hicce ayının 9 ve 10. günlerinde) Kâbe, Arafat, Mina ve Müzdelife gibi mekânların usulüne uygun olarak ziyaret edilmesi ve yasaklarına uyularak hac menâsikinin yerine getirilmesi anlamına gelir.

Hac farzasını yerine getiren kişi hem tarihî hem de ilahî bir yolculuk yapmış sayılır. Zira o, haccın menasikini; farzı, vacibi ve sünnetleriyle yerine getirdiğine İslam ve insanlık tarihinin bu dünyadaki ilk sahnelerine adım atar, ilk insanlar olan Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın Arafat Dağı'nda buluşmalarını, bu hadisenin keyfiyetini tasavvur eder, tarihin en derin noktalarından kopup gelen bir buluşma, pişmanlık ve affi hatırlar ve bu olayların sahnesini müşahede eder. Kâbe'yi, Kâbe'nin duvarlarını izlerken ya da makâm-ı İbrahim'de iken, Nuh tufanında yeri kaybolduktan sonra Allah'ın dilemesi ve Cebrail'in bildirmesi ile Hz. İsmail'in taş taşımalarını Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yeniden bina etmesi kıssasını hatırlar. Yedi kere tavaf ettiğinde bu vazifeyi meleklerden tevarüs ettiği rivayetini hatırlar.¹³ Sa'y yaparken Hacer valide-

¹³Yedi kez tavaf etmenin hikmeti Envârü'l- Âşıkîn'de Hz. Âdem'in yaratılışı bahsinde şöyle anlatılır: "... Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurur: 'Hani Rabbin meleklere: Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti.' Melekler de: 'Ey Rabbim! Yeryüzünde fesad çıkaran ve kan döken birini yaratır mısın? Biz seni tesbihve takdis ederiz, dediler' Hak Teâlâ da 'sizin bilmeyeceğinizi herhalde ben bilirim, buyurdu.' Melekler bu sözü işitince ilâhî azametten korkup yedi kerre Arş'ı tavaf ettiler. Bu sebeptendir ki Ka'be'yi yedi kerre tavaf etmek sünnet oldu." (Ahmed Bîcân, a.g.e . s.72)

mizin oğlu İsmail için yana yakıla su aramasını ve sonunda kendisine zemzem suyunun ihsan edilmesini de yâd ederek bir şeyler yapmak için çalışmak gerektiğini kavramaya çalışır. Belki de en heyecan verici olanı Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in bir zamanlar oralarda yaşadığını onun hayatına dair siyer kitaplarından öğrendiği acı-tatlı hatıraları aklına getirir. Arafat'ta vakfeye durduğunda kendisi gibi yüz binler belki de milyonlarca insanın giydikleri ihramlar kefenleri andırıcasına, tıpkı mahşerde olacağı gibi Allah'ın huzurunda, tüm rütbelerinden makamlarından mevkilerinden ya da kişisel ayrıcalıklarından arınmış olarak vereceği hesabın kaygısıyla günahlarından af diler.

Haccın aşamalarını Yazıcızade Ahmed Bîcân şöyle bir analogi zinciri ile daha bir anlamlı hale getirir:

“ Şimdi, ey ilahî sırları arayan kimse! Buradaki temsil şudur: Kim hac için gitse deveye binince ölüp cenaze ağacına, tabuta binmiş gibidir. Sanki kabrine gider. Çöle girdiğinde kabre girmiş gibidir. Çöl Arapları Kirâmen- Kâtibîn meleklerine benzerler. İhrama girdiğinde Allah'ın huzuruna kabrinden çıkmış gibidir. (Lebbeyk) dediği zaman Allah ile konuşur gibidir. Arafat'ta durması, hesap için Allah'ın huzurunda durması gibidir. Müzdelife'de durması sırat üzerinde durması gibidir. Mina pazarında durmak, cennet ile cehennem arasında A'raf'da durmak gibidir. Ka'be'yi tavaf etmek, Arş ve Beyt-i Ma'mur'u tavaf etmeye benzer. Safa ile Merve arasında sa'y etmek, koşmak, Mizan'da iki kefe arasında koşmaya benzer.

Bu niyetle Ka'be ziyaret olunsa ümit edilir ki, noksan olan haccı Allah kereminden ve kemalinden kabul eder.” (Ahmed Bîcân, 1973: 665)

Usûlünce yerine getirilen hac vazifesinin faziletleri ile ilgil çeşitli hadisler vardır. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde: “Usûlünce yapılan haccın (hacc-ı mebrûr) karşılığı cennetten başkası değildir.” buyurmuştur. Bir başka hadisinde ise: “Kim Allah için hacceder de (bu esnada, Allah'ın rızasına uymayan) kötü söz ve davranışlardan ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa (kul hakkı müstesna) annesinin onu doğurduğu günkü gibi (günahlarından arınmış olarak hacdan) döner.” (Buhari, 2013: 368)

Kâbe'yi ziyaret etmekle ilgili Envârü'l- Âşıkîn'de şöyle bir pasaj da bulunmaktadır:

“Hak Teâlâ Hazretleri İbrahim (a.s)’a:

-Yerleri ve gökleri yaratmazdan önce şöyle yazdım: Kim evinden Ka’be’yi ziyaret niyeti ile çıksa her adımına on iyilik veririm. On günahını bağışlarım. Eğer bu yolculukta ölse ‘cennetlikdir’ diye hükmederim. Eğer ben onların günahlarını affedip rahmet etmeyecek olursam onlara kim rahmet eder, buyurdu.” (Ahmed Bîcân, 1973: 144)

Hac başlığında son olarak Peygamber Efendimizin vefat etmeden seksen gün önce, son haccı olan veda haccında îrâd ettiği, Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhammediye’de nazmen aktardığı, son derece önemli ve eğitici olan Veda Hutbesi’nden bazı inciler aktarılacaktır. Muhammediye’de şöyle geçer:

“Hitâb etti dönüp halka Muhammed	Dedi tebliğ-i ahkâm eyledim mi?
Diler kim irgüre Hakk’a Muhammed	Gerekisini sözün söyledim mi?
Buyurdu kim zamân etti ‘istidâret	Na’am dedi kamu halk etti teslîm
Nitekim etti şimdi istedâret	Ki zirâ şol Hak’tı etti ta’lîm
Dedi pes dökmeniz nâ-hâk yere kan	Pes andan dedi Ya Rab tanık olgıl
Harâm eyledi onu size Subhân	Benim tebliğimin tasdikin algıl
Dahi nâ-hâk yere hergîz yemen mâl	Çü bu sözleri etti halka înâs
Harâmdır zulm idüben alman emvâl	Hitâb etti geri kim eyyühe’n-nâs
Harâmdır ırzınızı bozman asla	Kılın beş vakit namazınız tamâmı
Yıkanlar yıkılırlar olmazlar a’lâ	Tutun yılda bir ayınız sıyâmı
Harâm eyledi bu eşyâyı Allah	Edin Tanrınızın beytin ziyaret
Nitekim bu günü bu ayı Allah	Çün öyle geldi Hazret’ten işaret
Olırsanız yarın Hakk’a mülâkî	Verin hem mâlinizden zekâtı
‘Amelden sorisar yevme’t-telâkî	Ki bula nefsiniz tâ tayyibâtı
Sözüm tutun ki cühhâl olmayasız	Giresiz Rabbinizin cennetine
Ki benden sonra düllâl olmayasız	Hesabsız hem azabsız rahmetine
Fesâda zulme kana girmeyesiz	Dahi bunca nasâyih etti anda
Ki biri birinizi kırmayasız	Tamâmet şer’î dedi gitti anda”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 330-332)

Amelî meselelerin “İslam’ın şartları” olarak algılanması durumunda, bu çalışmanın okuyucusu tarafından, haklı olarak bu bölümde kelime-i tevhid bahsinin açılması beklenecektir. Kelime-i tevhid, kelime-i şهادet ve faziletleri gibi meseleler bu isimlerde müstakil bir başlık açılarak incelenmeyecek olup bu hususlar “Beğenilen Davranışlar” bölümünde açılacak olan “Zikir” başlığı altında kendilerine yer bulacaktır.

6.3 Ahlaki ve Vicdani Meseleler

Ahlak sözcüğü, Arapçada “huy, tabiat, seciye, karakter ve mizaç” gibi anlamlara gelen “huluk” sözcüğünün cemisidir. İnsanın fizyolojik varlığını, topraktan ve sudan yaratılmışlığını karşılamak için daha çok “halak” sözcüğü kullanılırken, manevi yönünü karşılamak için daha çok “huluk” sözcüğü kullanılır. Kısaca yaratmak anlamına gelen “ha-la-ka” fiilinden türeyen bu iki kavramdan biri maddi yaratılışı diğeri manevi yaratılışı karşılamaktadır denilebilir. “huluk” sözcüğü Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamber Efendimize hitap eden bir âyet-i kerîmede ahlak manasıyla şu şekilde kullanılmıştır:

“Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” (Kalem, 68/4)

Bir terim olarak ahlak sözcüğü ise; bireyin, içinde bulunduğu sosyal çevrede iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevi özellikleri ve bu özelliklerin şekillendirdiği beğenilen ya da beğenilmeyen davranışların bütünü şeklinde anlamlandırılabilir.

Ahlak üzerine İbn Sinâ, İbn Rüşd, Farâbî, Gazzâlî, İbn Miskeveyh, Kınalızâde gibi birçok düşünce adamı tarafından tarifler getirilmiştir ve bu tariflerin çerçevesi hemen hemen hepsinde aynı olup birbirinden tanımın hülasasını değiştirmeyen nüanslarla ayrılmaktadır. Bu tanımlardan biri X. ve XI. yüzyıllarda yaşamış olan ünlü ilim ve düşünce adamı İbn Miskeveyh tarafından yapılmıştır. Meşhur eseri “Tehzîbu’l-Ahlâk”ta İbn Miskeveyh ahlak için şu kısa ve öz tanımı yapar: “Ahlâk, nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durumdur.” (İbn Mis-

keveyh, 1983: 36) İbn Miskeveyh'in bu tanımını, kendisinden biraz sonra yaşamış olan İmam Gazzâlî, konuyu biraz daha vuzuha kavuşturacak şekilde tekraren şöyle ifade eder: "Ahlâk, insanın nefsinde yerleşen öyle bir melekedir ki (heyet) fiiller hiçbir fikrî zorlama olmaksızın, düşünüp taşınmadan bu meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar." (Aktaran: Apaydın vd., 2018: 493)

Yukarıda yapılan tanımlarda en dikkat çekici meselelerden biri ahlakın bir davranış, fiil, tutum olarak ortaya çıkma zorunluluğu; bir diğeri ise ortaya çıkan bu fiil yahut davranışın düşünüp taşınmadan, zorlanmaksızın ortaya çıkıyor olması meselesidir. Öncelikle ahlakın iyi olsun ya da kötü olsun, beğenilen ya da beğenilmeyen olsun bir şekilde tutum veya fiile dönüşmüş olması gerekir ki kişinin karakterinin değerlendirilmesi için delil niteliğinde bir veri olsun. Sonra, bir davranışın düşünüp taşınmaksızın ortaya çıkabilmesi için onun istidat ve meleke haline gelmiş olması gerekir. Öyle görünüyor ki Gazzâlî bu melekeyi "heyet" sözcüğüyle karşılıyor.

Bir şey, kabiliyet ya da yatkınlıktan beslenerek alışkanlık haline, ancak iradeli bir seçim ve bu seçimin istikrarlı bir şekilde devam ettirilmesi sonucu dönüşür. İnsanın bir şeyi bile isteye seçmesi ise ancak ona ait bir bilgisinin olması ile mümkündür. Bu durumda ahlakın sadece davranış ya da amel boyutu değil bilgi ve ilim boyutu da vardır. Bu perspektiften bakıldığında denilebilir ki ahlak, bir eğitim ve davranış meselesidir. İnsanın iyi ya da kötü olmasını belirleyen mesele de bu durumda eğitim ve davranış olmaktadır.

Mütekerrir ve mütekarrer bir davranış haline dönüşmeden bu davranışların ahlakiliğinden veya bunlara ilişkin ahlaka ait yargılardan bahsetmek oldukça zordur. Bu bağlamda ahlak, öncelikli olarak davranış ilmi olarak değerlendirilebilir. Bu, ahlakın davranış boyutudur ve buna amelî ahlak denilir. Fakat amelî ahlakın yönünün tayin edilmesi, ahlakın kabiliyet ve meziyet haline dönüştürülmesi ve bu davranışların bireye kazandırılması için ise ahlakın ne olduğu, tanımı, çeşitleri, kuralları ve sınırlılıkları vs. ilmî olarak belirlenmeli ve açıklanmalıdır ki bu da ahlakın nazari, teorik boyutunu ortaya çıkarır.

Ahlakın ilmi ve ameli boyutunun birinden birinin eksik olması insanı bir yerde ve bir şekilde zaafiyete yahut mesuliyete sürükleyebilir. Dolayısıyla hem nazari hem amelî ahlak ile donanmak kişinin maddi manevi mevcudiyetini daha anlamlı kılar. Zira Taşköprizâde'nin de belirttiği gibi "Amelsiz ilim vebaldır. İlimsiz amel dalâldir." (Aktaran: Şeker, 2015: 244) Birinin eksik olması durumunda diğeri tehlike arz edebilir. Kınalızâde "Ahlâk-ı Alâî"sinde bu bakış açısını ve Taşköprizâde'nin vecizesini şu şekilde teyid, tekid ve tevsî' eder:

"Teorik ahlâk ile meydana gelen doğru inanıştan mahrum olan ebedî hüsrandır. Cehâlet ve sapıklık karanlığına dalmıştır. Kötülük ve küfürde sürekli olarak duracakların arasına katılmış olur.

Hak itikada sahip olup da âdi isteklerinin peşinde şeriata aykırı yollarda gitmiş ve çirkin alışkanlıklar kazanmışsa, saadet binası tamamen yıkılmaz. Hesapsız rahmet sahibi olan (Rahim ve Vehhab) olan Hak'tan ebediyen mahrum olmaz. Belki o âdi huyların, alışkanlıkların ruhunun cevherinde işgal ettiği yer kadar azap görür. Sonra asıl varlığı olan iman cevheri ve marifet mayası sebebiyle Rahmet-i Rahman'ın vaa-dine erişir ve Hak Teâlâ onu cürüm ve isyanın yakıcı ateşinden kurtarıp rıdvân bahçelerindeki seçkinler arasına koyar.

Sahîh itikada sahip olup davranış ve amel bakımından güzel ahlâka bürünenler dünya ve âhirette sürekli olarak saadette kalacak olanlardır" (Kınalızâde, b.t.y :35)

Buraya kadar söylenen ve aktarılanlardan çıkartılan sonuca göre, iyi ahlak sahibi olmak ya da iyi insan olmak ve bunun sonucunda saadet-i dareyn'e, iki cihan saadetine ulaşmak, ancak; formel ya da informel eğitimle ahlaka dair elde edilen bilgilerin (nazari ahlakın), özünde var olan kötülüğe yatkınlıkla beraber ve kendisine rağmen, nefsin, manevi eğitimle tezkiye ve terbiye edilmesi ve bu davranışların alışkanlık ya da daha doğru bir ifadeyle "ünsiyet" haline getirilmesiyle (amelî ahlak ile) ancak mümkün olabilir.

İnsanın alışkanlıklar sonunda kazandığı, çok düşünmek zorunda kalmadan hayata geçirdiği davranışları, onun hayatını daha önceden tertip ve terbiye edilmiş ve

istenilen yönde olmak üzere ciddi anlamda kolaylaştırır. Bir eğitimin sonucunda kazanılmış olan ve insanın hayatını kolaylaştıran bu meleke ya da kabiliyet, onun hayatının önemli bir parçası olmak yönüyle davranışın kaynağı olan maddi cihazını, fizyolojik varlığını bütünleyen ve o davranışları düzenlemek misyonunu yüklenmiş manevi bir tamamlayıcı parça olarak; ahlak, karakter adını alır.

Ahlakı, insan fiillerini iyileştirmeyi amaçlaması yönüyle bir sanat hatta en üstün sanat olarak telakki eden İbn Miskeveyh, ahlakın tanımını yaptıktan sonra onu; tabî ve mükteseb ahlak olmak üzere ikiye ayırarak şöyle der: “ Birincisi mizaçtan kaynaklına tabî ahlaktır. En küçük bir şeyle öfkelenen ve heyecanlanan, işittiği en küçük bir ses veya haberdan korkuya kapılan, hoş giden ufacak bir şeyden dolayı kahkaha ile gülen kimselerin durumu böyledir. Öbürü de alışkanlık ve eğitimle kazanılan ahlaktır. Başlangıçta bu düşünüp taşınma ile meydana gelir ve gittikçe bir alışkanlık ve huy haline gelir.”(İbn Miskeveyh, 1983: 36) Tabî ahlakın manevi eğitimle mükteseb ahlaka tebeddülünün mümkün olup olmadığı meselesi ise ehline tartışılması gereken başka bir meseledir. ¹⁴

Kınalızâde Ali Efendi, “Ahlâk-ı Alâî”de ahlakın faydasını şu şekilde izah eder: “Amelî hikmeti elde etmenin faydaları çoktur. İnsan ilk önce yukarıda belirttiğimiz gibi, nazarî hikmetle hak itikada sahip olur. Kendini uygun ilimlerle süsler, bâtil itikatlarla her türlü cehaletten sıyrıldıktan sonra amelî hikmeti de elde ederek, güzel ahlâk ile iyi huyları geniş ölçüde bilir. Âdi ve kötü huylardan sıyrılır, dünyada iyi ahlâk sahibi olup, dünya işlerini en güzel yollarla yapar. Âhirette de şerefli bir yere ulaşır, yüksek zatların arasına kavuşarak yüksek saadete ve engin sevaba nail olur.

...

Hâsılı, insan nefsinin saadeti iki şey ile hâsıl ve hakikî saadet bu iki dereceye vâsıl olmakla mümkün olur:

¹⁴Bu konu Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî'sinde tartışılmaktadır. Bkz. Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî, (haz. Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser, b.t.y, İstanbul.

1. Sahîh bir itikada sahip olmak için Hak ilminin tahsili. Bu, nazarî hikmet (Ahlâk ilmi) vasıtasıyla kazanılır.

2. Güzel ahlâk ve sâlih ameli elde edip, çirkin huyları atmak suretiyle elde edilendir. Bunu elde etmek de amelî hikmeti tahsil edip, sonra da ilmiyle amel etmek suretiyle mümkün olur.” (Kınalızâde, b.t.y : 34)

Ebû Hafs Şehâbeddîn Ömer Sühreverdî’ye göre de güzel ahlak ancak insanın nefisini kötü, beğenilmeyen davranışlardan tezkiye etmesinden sonra oluşur. Ona göre nefsin arınması da ancak dinin, şeriatin edep ve ahkâmına uymakla mümkün olur. (Sühreverdî, 2016: 294)

Mustafa Çağrııcı Türkiye Diyanet Vakfı’nın hazırladığı İslam Ansiklopedi’si için yazdığı “Ahlak” maddesinde nefis ve eğitimi ile ilgili şunları söyler:

“Hücvârî’nin de kaydettiği gibi tasavvufun ileri gelenlerine göre hem dinin hem de aklın reddettiği bütün kötü huyların ve çirkin davranışların kaynağı nefistir. Tasavvuf ahlâkında çoğunlukla insanın mânevî benliğinin yüksek tarafını temsil eden ruh meleşe, nefis ise Şeytana benzetilir. Bu yüzden ahlâkî fenalıklar ancak riyâzet ve mücâhedeye koyularak nefsin kötü eğilimlerini kırmak ve onu kötü huylardan arındırmak suretiyle önlenir.” (Çağrııcı, 1989: 8)

Büyük İslam ahlakçıları ve ahlak esaslarını inceleyen kaynakların çoğunun ortak tasnifine göre ahlak; faziletler ve reziletler olmak üzere ikiye ayrılır. Kişinin ahlaklı olması demek bir anlamda faziletlerin ve reziletlerin neler olduğunu bilmesi ve sonrasında kendini, nefisini faziletlerle tezyin etmesi, reziletlerden ise koruması demektir.

İnsanoğlunda dört temel güç, içgüdü, itki ya da motivasyon kaynağı vardır. Bunlardan ikisi kuvvet-i müdrike, ikisi kuvvet-i müteharrikdir. Kuvvet-i müdrike; nazarî güç ve amelî güçtür. Kuvvet-i müteharrike ise; şehvî güç ve gazabî güçtür. (Kınalızâde: b.t.y : 94) Ahlak denilen şeyi söz konusu eden şey bu güçlerin etkisiyle insan hayatında ortaya çıkan davranışlara ait faziletler ve reziletlerdir.

Yukarıda da söylendiği gibi insanoğluna düşen vazife ya da verilen emanet bu güçlerin etkisiyle ortaya çıkacak davranışlarda fazilet olanı seçmek/yapmak/kazanmak; rezilet olandan ise kaçınmak/uzak durmaktır. Faziletlerin temelinde dört temel erdem vardır. Bunlar: “Hikmet”, “İffet”, “Şecaat” ve “Adalet”tir. Bu faziletlerin ifrat ve tefridinde yani aşırı iki ucunda ya da yokluğunda ortaya çıkan hasletler ise reziletleri teşkil eder.

Mutasavvıf ya da hakîmlerin çoğunun ortak görüşüne göre “Eşyayı hakikatiyle, yani olması gerektiği veçhiyle bilmek” demek olan “hikmet” kuvvet-i müdrike’den nazari gücün orta düzeyde, itidal üzerine olması faziletine verilen isimdir. Bu nazari gücün aşırılığı durumunda ortaya kurnazlık rezileti, azlığı durumunda ahmaklık rezileti ortaya çıkar. Şehvet gücünün itidal üzere olması durumunda “iffet” fazileti; aşırılığında günahkârlık, azlığında da şehvet eksikliği reziletleri meydana gelir. Güçlü kuvvetli olmak suretiyle kendini ve kendine ait olanı muhafaza içgüdüsüne dayanan gazab kuvvetinin, olması gerektiği gibi olması durumunda “cesaret” fazileti; aşırılığında saldırganlık, eksik olması durumunda ise korkaklık rezileti meydana gelir. Son olarak kuvvet-i müdrikenin amelî gücü olan adalet fazileti diğer bütün güçlerde de var olması gereken bir fazilettir. Adalet faziletinin zıddı yoktur. Ancak olmaması durumu söz konusu olabilir. Adalet faziletinin olmadığı yerde de zulüm rezileti vardır.

Faziletler ya da erdemler tasnifi ahlakın temelde nazari boyutuyla ilgilidir ve yukarıda zikredilen konu ve başlıklar daha çok ahlak felesefesinin işlendiği kitaplarda yer alır. Fazilet ya da reziletlerin amele müteallik olan birçok alt başlığı vardır ve bu konular ise çoğunlukla manevi eğitimi esas alan tasavvuf kitaplarında yahut nasihatname tarzı eserlerde yer almaktadır. Örneğin İmdâdullah Tehânevî’nin “Ziyâu’l-Kulûb” isimli eserinin Mehmed Es’ad Dede tarafından yapılan tercümesinin “Kelîmât-ı Pend u Vasiyyet” isimli başlığında ahlakla ilgili olarak buraya kadar söylenenleri bir nevi ve bir nebze özetleyen şöyle bir pasaj bulunur

“Evvelâ salik-i Hakk’a mesâil-i zarûriyye-yi tahsil ve akâidini, akâid-i fırka-i nâciyye’ye göre tashih ve Kitâb ve Sünnet’e ve âsâr-ı sâlihîne ittiba’ ve ba’dehû tezkiye ve tahliye-i nefis lazımdır. Nitekim bir büyük zat buyurmuştur:

‘Kalbin istersen ola âyine	Kurb ister isen Hakk’a eğer zât-ı selim
Atsın on hasleti dilden sine	Et nefse dokuz şeyi tamamen ta’lim
Hırs, emel, öfke, yalan, gıybet, kin	Sabr u şükür ve kanaat ve ilim ve yakîn
Hased ve kibir, riyâ ve buhl kimin	Tefviz ü tevekkül ü rıza ü teslîm (Tehânevî, 2007: 158-159)

Ahlaki meselelerden Envârü’l-Âşıkîn ve Muhammediye’de bir şekilde temas edilen ya da işlenen, fazilet ya da reziletlerin herhangi birine dâhil olacak başlıklar da “beğenilen davranışlar” ve “beğenilmeyen davranışlar” alt başlıklarında incelenecektir.

6.3.1 Beğenilmeyen Davranışlar

6.3.1.1 Nefs, Nefs-i Emmare

Nefs, lügatlerde: “kişinin kendisi, maddi-manevi varlığı, bir şeyin zatı, içi, hakikati, ruh, can, akıl, insanın manevi gücü, bir şeyin özü, istek, dilek” gibi birçok anlama sahiptir. (Karaman vd., 2006: 522) Sözcüğün bu anlamlarından yola çıkılarak tanımı şu şekilde ihtisar edilebilir: Nefs sözcüğü, insanın hem maddi varlığını hem de kendisinde yerleşmiş olan fakat keyfiyeti ve mahiyeti tam olarak bilinemeyen, iyi ya da kötü olmak üzere insan davranışlarına etki eden manevi varlığını karşılayan bir sözcüktür.

Nefs kavramı, bir manevi eğitim metodu olan tasavvufi ıstılahta ise, insanda fitraten iptidai haliyle bulunan ve bu ilkel durumuyla insana kötüyü de iyiyi de yaptırabilecek, seçtirebilecek vaziyette olan, şayet bir manevi eğitim ve terbiye nezaretinden geçirilmezse kişinin ruhunu süfli âlemlere hapsetmeye, fakat tezkiye ve tahliye edilmesi hâlindeyse bu ruhu çok ulvi mertebelere çıkarmaya kabiliyeti bulunan latif bir varlıktır.

Nefs, istidaden son derece dinamik ve hareketli bir unsurdur. Kendisine ilham edilen “fücur ve takva”dan içinde bulunduğu durum ya da mertebesine uygun olanı kazanmak/elde etmek/gerçekleştirmek için ruhu sürekli olarak güdüler. Bu anlamda nefsin, aslında kendisinde ilerleme ve terakkiye de gerileme ve alçalmaya da kabiliyeti söz konusudur.

İnsanı iyi ya da kötü bir insan yahut iyi ahlak veya kötü ahlak sahibi yapma hususunda en büyük içsel kuvvet olan nefsin, pozisyonunu belirlerken takındığı tavra ya da içinde bulunduğu duruma göre, mertebeleri ortaya çıkar. Kendisiyle ilgili birçok tasnif yapılmış olmakla birlikte en çok bilinen iki tasnif şu şekildedir: Buna göre nefis, insana kötülüğü ilham eden en düşük seviyedeki nefis-i emmareden onu mükemmel kişilik haline dönüştüren nefis-i kâmileye kadar her biri bir öncekinden üstün ve beğenilen durumda olan yedi mertebeye ayrılır. Bu yedi mertebe, yedi tavrı tam olarak şunlardır: Nefs-i emmare, nefis-i levvame, nefis-i mülhime, nefis-i mutmainne, nefis-i raziye, nefis-i marziyye ve nefis-i kâmile. (Türer, 2003: 143)

Bazı kaynaklarda ise yine en aşağı derecesi nefis-i emmare olmak üzere son haddi nefis-i mutmainne olan dört mertebelik bir nefis tasnifi de söz konusudur. Örneğin Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye ile hemen hemen aynı yıllarda olmak üzere, Eşrefoğlu Rûmî tarafından kaleme alınan ve onlar kadar halk tarafından sevilip okunan tasavvufî mensur bir eser olan “Müzekkî'n- Nüfûs” isimli kitapta nefsin dört mertebeye ayrıldığı şöyle dile getirilir:

“Ammâ ba'dü, mâlûm ola ki bu âdemoğullarının nefisleri dört kısımdır. Bir kısmı nefis-i emmâredir ve ikincisi nefis-i levvâmedir ve üçüncüsü nefis-i mülhimedir ve dördüncüsü nefis-i mutmainnedir.” (Eşrefoğlu, 2015: 35)

Beğenilmeyen bütün davranışların kaynağında, nefsin en aşağı mertebesinde bulunan bu yüzden bu başlığın ilk maddesi olarak sayılan nefis-i emmare vardır. Nefs-i emmarenin tavrı, kötülüğü ilham etmektir. Nefs-i emmare kavramı dilimize Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf'un dilinden aktarılan şu âyet ile geçmiştir:

“Ben nefsimi temize çıkarmam çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder.” (Yusuf, 53)

“Emredici nefis” anlamına gelen nefis-i emmare, âyet-i kerîmede öğretildiği üzere Allah’ın rahmet ettiği hariç sürekli kötülüğü emreder. Beğenilmeyen davranışların, kötülüklerin, reziletlerin kaynağında o vardır. Yazıcıoğlu Mehmed, nefis-i emmareyi şöyle tavsif eder:

“Ki her şerre me’vâ durur nefis-i emmâre bil Fakîr olsa kakır ganî olıcak kibr eder
Ki hayra çekersen o şerre çekinir revâh Çü Şeytâna uyar nite bulırsadır necâh”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 238)

Envârü’l- Âşıkîn’de ise nefis-i emmare şöyle tanıtır:

“Nefis her kötülüğün yeridir. Sen onu tâata çekersin o seni kötülüğe çeker. Nefis tok olursa ‘âsi olur. Aç olunca da şikâyet eder. Derviş olsa feryad eder. Eğer zengin olsa azıp beni unuttur. Eğer emin olsa gafil olur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 440)

İki meşhur hadis olan ve bu çalışmada mahallinde birkaç kez zikredilmiş olan “küntü kenzen” ve “men arefe” hadislerinin bildirdiğinden çıkan sonuca göre, Allah’ı bilmek gayesiyle yaratılmış olan insanın, Rabbini bilmesi için önce kendini, kendi nefisini, özellikle nefis-i emmaresini bilmesi gerekir. Âyet-i kerîmede bildirildiğine göre ise kişinin kurtuluşu da ancak manevi bir eğitimle nefsin tezkiye edilmesi sonucu mümkün olacağından ¹⁵, bu bilgiye, nefse ait bilgiye ulaşmadan kişinin nefisini bilmeden onu eğitmesinin ve marifet nuruna kavuşturmasının yani felaha ermesinin – doğrusunu Allah bilir- mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Eşrefoğlu Rûmî’nin; nefis-i emmarenin tehlikesine dikkat çektiği, nefsi bilmenin ve onu terbiye etmenin gerekliliğini belirttiği şu satırlar maksadı ifade etmektedir:

¹⁵ Şems sûresi 91/7-10

“İdrâk olundukta cehd eyle nefsini dâr-ı dünyâda iken emmârelikten çıkarıp ve halâs edip levvâmeliğe ve andan mülhimeliğe ve andan mutmainneliğe eriştir, erkenden işini bitir ve kendini Allah’a ismarla. İbadet ve taat üzerine ol, tâ kim yarın gussa ve gam günlerinde ferah ve bî-gam olasın. Zira dünyada, hâl-i hayatında iken her kişiye nefsini bilmek ve terbiyetine meşgul olmak elbette lazımdır. Ve amelini dahi görüp ve bilip, yaramazını iyi amelle değiştirip nefs-i emmârenin âfetlerinden sakınmak elbette lâzımdır. Çünkü kişinin ameli dünyadan âhirete götürecektir metâdır. Öyle olunca bu metâı bunda görüp gözetip, yaramazını bırakıp iyisini alıp ol âleme götürmek gerek; ta ki yarın hazrete arzoldukta yüzüne vurulmaya. Zira kişi âhirete gider, amelleri Hak Teâlâ Hazretine arz olacağı ve terazide tartılacağı ve arsa-i arasatta ortaya geleceğın düşünüp tasavvur etmek gerek. Ve dahi onun kaydın kırmak gerek; yoksa sonu peşiman olmak vardır, amma peşimandanlıkta faide hâsıl olmaz. İllâ neda met ve hasret ve fazîhet hâsıl olur.” (Eşrefoğlu, 2015: 42-43)

6.3.1.2 Dünya Sevgisi

Nefs-i emmârenin ilham ettiği kötülüklerin başında dünya sevgisi gelir. Hadis-i şerif olarak rivâyet edilen “Dünya sevgisi bütün hataların başıdır.” kazıyyesi bu hakikati desteklemektedir. Bu hadis-i şerif Envârü’l- Âşıkîn’de de nakledilmektedir.¹⁶ Aynı hadis Muhammediye’de ise şu şekilde nazmedilmiştir:

“Buyurmuştur Rasûlüllah ki sevmek kişi dünyâyı

Başıdır hep hafîâtın ki mugrak bil ey âli-rây” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 636)

Eşrefoğlu, Müzekki’n-Nüfûs isimli eserinde nefs-i emmare ile dünya sevgisi arasındaki bağlantıya ilişkin şu tespiti yapmaktadır: “Bu nefs-i emmâre kim vardır, bir ejderhadır, yedi başı vardır. Ceht eylesen bir başını kessen, bir başı titrer. Velâkin bir büyük başı vardır kim, kalan baş ona bağlıdır, ol kesilicek, kalan başları kurur gider. İmdi bilgil kim ol nefs-i emmârenin büyük başı kim vardır, dünya sevmektir. Kaçan dünyanın sevgisi ve endişesi gönülden küllî kesile, gide; kalanın dahi ceht eylesen başarırısın, sehil zamanda nefsin emmâreliğinden kurtulur. Ammâ mademki

¹⁶Bkz. Ahmed Bicân, a.g.e., s.618

dünya muhabbeti gönlünde zerre denli ola, ömrünü bu yolda çürütürsen, nefsin bir sıfat-ı redîesini gidermeyesin. Kanda kaldı kim, hep kesile gide!” (Eşrefoğlu, 2015: 141-142)

Dünya sevgisi diğer kötülüklerin ilkidir. Dünya sevgisi yüzünden insanoğlu tûl-i emel talep eder. Ölümü unutan insan sanki hep bu hayatta kalacakmış gibi hep dünyası adına çalışır. Hâlbuki Peygamber Efendimiz sıcak çölde yolculuk eden bir adamın bir ağacın gölgesinde birazcık durup sonra menziline doğru yeniden hareket etmesinde olduğu gibi dünyayı yol üstündeki kısa bir süre dinlenilip sonra altından kalkılan ağaç gölgesine benzetir. İsa (a.s)’dan nakledilen bir rivayete göre de dünya üzerinden sadece geçip gidilmesi gereken bir köprü gibidir. Üzerini imar etmeye gerek yoktur.

Ebu’l- Hasen el-Mâverdî “Maddi ve Manevi Yüce Hedefler” ismiyle tercüme edilen kitabında şu nakilde bulunuyor: “ ‘Kelile ve Dimne’ isimli meşhur kitabın sahibi diyor ki: ‘Dünyayı sevenler deniz suyu içenler gibidir. İçtikçe susuzluğu artar. Ehl-i dünyanın da dünyalığı artıkça açgözlülük ve hırs ağzı açılarak –yok mu daha demeye başlar.’” (Mâverdî, 1997: 299)

Muhammediye’de aktarıldığına göre bir kul yer gök dolusu namaz kılsa oruç tutsa, yemek yemese, elbisesiz kalsa giyinmese bununla beraber zerre kadar dünya sevgisi olsa kalbinde o Allah’tan uzak olur.

“Dedi yâ Ahmed eğer kılsa kulum bî-intikâs
Cümle gökler yerler ehlince namâzı olsa hâs
Hem bu âlem halkının kadrince ederse sıyâm
Hem firîştehler gibi etse taamdan intikâs
Giymese asla libâsı olsa uryân dünyede
Bu sıfatlarla ederse türlü ilmi iktinâs
Görsem onun kalbinin içinde dünyâ hubbunu

Zerre miktârı da olsa etmese ondan menâs
Ya riyâset sevse yahut ziyet-i dünyâyı ol
Olmaya bana yakın ol bulmaya hiç ihtisâs
Çıkarım kalbinden onun sevgimi hiç koyma-
yam
Kalbine zulmet bırakam bulmaya ondan halâs
Hem muhabbetten halâvet kalbine tattırmayam
Çünkü dünyâ sevdi ol öyle gerek ona kısâs”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 243-244)

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân'ın bildirdiğine göre Allah ile kul arasında perdeler vardır ve kulun Allah'a kavuşması için bu perdelerin kaldırılması gerekir. Bu perdelerin en büyüğü gönlü öldürmek perdesidir. Gönlü öldürmek ise ancak dünyayı sevmemekle olur. (Ahmed Bîcân, 1973: 723)

Envârü'l Âşikin'de nakledilen kutsi hadise göre Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Kim dünya malı toplarsa onun akli yoktur. Kim dünya ile rahat bulursa onun anlayışı yoktur. Kim dünyanın arzuları peşinde koşarsa onun marifeti yoktur. Dünya sevgisini gönlünüzden atın. Dünya sevgisi ile benim sevgim bir yerde bulunmaz.” (Ahmed Bîcân, 1973: 724) Yine Envârü'l Âşikin'de nakledildiğine göre Allah Teâlâ Hz. Dâvûd (a.s.)'a dünya sevgisi ile ilgili şöyle vahyetmiştir: “ Ey Dâvûd! Eğer benim sevgimi istersen dünyayı gönlünden çıkar at. Benim sevgimle dünya sevgisi bir gönlüde beraber bulunmaz.” (Ahmed Bîcân, 1973: 285)

“Sözün özü Peygamber (a.s) şöyle buyurmuştur:

-Dünya fitne ve beladır. Her cemaatin bir fitnesi vardır. Benim ümmetimin fitnesi dünyayı sevmek ve mal yağmaktır.” (Ahmed Bîcân, 1973: 728)

6.3.1.3 Kibir-Ucb-Enaniyet

Kibir ve ucbun ikisi de nefis-i emmarenin sıfatlarındandır. İki kelime de anlam olarak içinde kendini beğenme kötü hasletini barındırır. Aralarındaki nüans şudur: Bu kendini beğenme eyleminin ma'kesi eğer kişinin kendisi ise yani kişi kendi amellerinin, maharetinin, sanatının, mal veya makamının sebebinin kendisi olduğunu kabul edip bu nimetleri kendisine verenin Allah olduğunu unutup kendisine mal etmek suretiyle kendini beğenirse buna “ucb” denir. Şayet kişi kendisinde bulunan maddi veya manevi özellikler sebebiyle kendisini diğer insanlara, başkalarına karşı üstün görür ise buna da “kibir” denmektedir. Yani kişi kendini kendine karşı beğenirse ucb, başkalarına karşı üstün vehmederse kibir göstermiş olur. Yazıcıoğlunun, insanoğluna, gören göze hikmet bakışı ışık tutarsa görülecek şeyin ne olacağını; bunun sonucunda da ucb ve kibirden sakınmasını tavsiye ettiği Muhammediye beyti şöyledir:

“Gözüne indikte hikmet budur evvel kim göre Göre kim toprağ imiş tâ sonra devlet iricek

Kendüzinin cismi altın mı gümüş mü ya nühâs Etmeye ucb u tekebbür fahr edip yevme'l- vitâs”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 117)

Kibir, ucb'tan kaynaklanır. Kibre sebep ucbtur. Ucb ise kendisinde bulunan hasletlerin hakiki kaynağını bilmemekten kaynaklanmaktadır. Kibir ile ucb arasındaki farkı İbn Miskeveyh şöyle dile getirir: “Kibirliliğe gelince bu, kendini beğenmeye (ucb) yakın bir durumdur. Aralarındaki fark ise, kendini beğenen kendisini aldatır. Hâlbuki kibirli başkasına karşı büyüklük taslar.” (İbn Miskeveyh, 1983:176) Enaniyet ise kibir ve ucb'un hem sebebi hem sonucu olarak düşkün nefsin kendini düşünmesi, bencillik etmesidir. Böyle olan nefis, sadece kendisiyle ilgilenir; her durumu her varlığı kendine musahhar addederek bencilliğine sarf eder. Diğerkâmlık veya îsâr gibi güzel hasletlerden mahrum olan bencil kişi Kur'ân-ı Kerîm'de veya hadis-i şeriflerde yahut ahlak kitaplarında kibirlenenler ve ucb sahipleri gibi yerilmiş ve kınanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde kendini büyük görmenin yerilecek, zemmedilecek kötü haslet olduğuna ve kötü sonuçlarına şöyle dikkat çekilmiştir: “Doğrusu Allah böbürlenerek küstahça davrananları sevmez.” (Nisâ Sûresi: 4/36)

“Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.” (Müslim, iman: 147-149)

İnsanoğlunun kendini büyük görmesi ve kibirlenmesi nefsin büyük hastalıklarındandır. Bu hastalık İblis'i şeytanlaştıracak kadar tehlikelidir. Şeytanın ibadet ve marifet kabiliyeti ve bunlara ilişkin davranış ve halleri, kibrin zıddı olan tevazu ile süslenince onu Allah katında makbul hale getirmişti. Fakat aynı kabiliyeti şeytan tevazu vesilesinden çıkarıp kibir ve ucb'un vesilesi haline getirince yaratılıştaki kendini Âdem'den üstün gördü ve bunun sonucunda da Allah Teâlâ'nın gazabına ve hışmına uğrayarak huzurdan kovuldu. Kur'ân-ı Kerîm'de birkaç yerde anlatılan bu hadiseye ve kibrin, ucun zararına Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye'de şu beyitlerle telmihte bulunmuştur:

“Geri emreyledi Allah melekler edeler secde

Pes od yigrek ola ondan ki nûru olar onun fâş

Cemî'i secde ettiler mehâfetten olup dehhâş	Çün ona secde kılmadı bilin kim nesne bilmedi
Tekebbür eyledi İblis sözünü sıdı Allah'ın	Ne zâhir bildi ne mazhar ne nakşı bildi ne nakkâş
Sücûd eylemedi ona ki yani etti istihâş	Çü bilmedi inâd etti lâin oldu fesâd etti
Beni oddan yarattın der yarattın onu topraktan	Enâniyette âd etti ebed dinmez gözünden yâş.”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 122)

Kibir ve ucb'un yakıştığı ya da ait olduğu kişinin tamamen ihtiyaçsızlık içinde bulunması, başka insan ya da şeylere karşı gereksinimi bulunmaması gerekir. Zira kendini beğenme, kişinin kendini gerçekte olduğundan üstün görmesinden kaynaklanır. Hâlbuki gerçek anlamda üstünlük sahibi olmak için Allah dışındaki tüm varlıkların diğer varlıklara ihtiyacı vardır. Gerçek anlamda üstünlüğe kavuşmanın en büyük şartlarında biri kişinin her hâlükârda Allah'a muhtaç olduğunu bilmesidir. Peygamber Efendimiz “Fakirlik benim övüncümdür.” derken Allah'a muhtaç olmak fakirliğinden bahsetmektedir. Kibrin, büyüklüğün, övgünün hakiki maliki Allah Teâlâ'dır. Müelifi tarafımızca meçhul bir şairin bir beytinde bu hakikat “Kibriya vu azamet Hakk'a yarar / Kul olanda bu sıfatlar ne arar!” şeklinde dile getirilmiştir.

Yine rivayet edilen bir kutsi hadise göre Allah Teâlâ azameti dış elbisesine kibriyayı da iç elbisesine teşbih etmiştir. Bu kutsi hadisi Yazıcıoğlu Mehmed şöyle dile getirir:

“Dedi hamddir sena bana ridâdır kibriya bana

‘İzarımdır benim ‘izzet kulumdur cümle-i eşhâş”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 127)

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân da kibir edip ucba kapılanların amellerinin Allah'a ulaşmadan, görevli melekler tarafından o kişilerin yüzüne çarpılacağını rivâyet eder. (Ahmed Bîcân, 1973: 560)

6.3.1.4 Hırs-Haset-Kin-Buğz-Adavet

Hırs ve haset, bir kulun enaniyetinin beslediği, nefsin sırf kendisini düşünmesinden kaynaklanan, kötü hasletlerden, beğenilmeyen tavır ve çirkin davranışlardan-

dır. Nefsin, başkasında bulunan iyi ve güzel şeyleri kendisi sahiplenmek istemesi bencilliğinde bulunması ve bunun için olağanüstü çaba sarf etmesi sonucu ortaya hırs ve haset çıkmaktadır. Kişinin dünya ve ahiret hayatı için gerekli ve yeterli olmak üzere adalet seviyesinde ve orta yol üzere hırsa sahip olması mümin için övülmüş olmakla birlikte bunun fazlası ve fazlası için nefsin kendini helak etmesi hoş görülmemiştir.

Sözlükte “bir şeyi şiddetle arzu etme, bir şeye aşırı derecede tutkun olma, aşırı istek, tama’kârlık ve aç gözlülük” gibi anlamlara gelen hırs sözcüğü terim olarak ise nefsin belirli bir hususta belirli bir şeye erişme konusunda yoğun bir emel ve tutku beslemesi anlamına gelir. (Karaman, 2006: 255)

Benliğinin ve nefsinin esiri olmuş bir kul, onların aşırı derecedeki istek ve emellerine cevap vermek, hırs ettiği şeye kavuşmak için hem bireysel olarak kendi sınırlarını hiç gerekmediği halde zorlayarak kendine zulmedecek hem de sosyal anlamda ya başka bir insanın ya dinin ya da devletin hukukuna girmesine sebep olmak suretiyle topluma zulmedecektir. Hırsın insanın gözünü kör ettiği bilinen bir gerçektir.

Terbiye edilmemiş nefsin, nefs-i emmarenin elinde hırs, hasede de sebep olmaktadır. Zira hırsın arzu ettiği şeyler şayet başkasının elindeyse kişi o şeylerin onun elinden çıkmasını isteyebilir. Haset, kişinin; başkalarının sahip olduğu birtakım maddi ya da manevi kıymeti bulunan şeylerin onların elinden çıkmasını ya da o kıymetlerin kendisine geçmesini istemesi anlamına gelir. Kendi nefsinin başkasından üstün gören kibirli nefs-i emmarenin başkalarının elde ettiği nimeti sahip oluğu makamı, mevkiyi malı, mülkü çekememesi o kişileri şiddetle kıskanması durumudur.

İnsanın fitratında yer alan bencillik duygusunun başkasının kendisinden maddi veya manevi daha iyi durumda olmasını kabullenememesinden kaynaklanan haset duygusu hem bireysel hem toplumsal zararları bulunan, ilk başta da hasetçinin kendisine zarar veren bir hastalıktır. Terbiye edilmiş, din ve ahlak kurallarına muvafık davranan nefsin emel ve isteklerine ait hırsın orta yolda olması gerekir ki bu hale gıpta denilir. Gıpta, başkasında olan bir hâl veya malın ondan alınmasını istemeden

kendisinde de bulunmasını istemektir. Bu hal dince yasaklanmamıştır. Fakat haset böyle değildir.

Haset hiçbir toplumun, hiçbir ahlak sınıfının, hiçbir dinin beğenmediği bir davranıştır. İslam dininde de bu eylem haram kılınmış, gerek âyet gerek hadisler ile bu davranışın çirkinliğine ve kötü sonucuna işaret edilmiştir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette Peygamber Efendimize “haset ettiği zaman hasetçinin hasedinden kendisine sığınmasını” (Felak, 113/5) salık vermiştir. Bir hadis-i şerifte de Peygamber Efendimiz: “Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri yok eder.” buyurmuştur. (Ebu Davud, Edeb: 44)

Mevcudat ve mahlûkat arasında haset eden ilk varlık şeytan'dır. Allah Teâlâ Âdem'i yarattığında şeytan'a, Âdem'e secde etmesini emretti fakat o kibir ve hasedinden ona secde etmedi. Şeytan haset ve kibir ettiğinden huzurdan kovuldu. Envârü'l-Âşıkîn'de İblis'in ağzından şöyle nakledilir:

“Bütün insanları o iki şeyle helak ederim. Biri hased, diğeri de hırstır. Ben Âdem (a.s)'a hased ettiğim için hasedle lanete uğradım. Hırs ile de Âdem cennetten çıktı.” (Ahmed Bîcân: 1973: 124)

Hasetçinin firavun'dan da şeytan'dan da kötü olduğu rivâyeti yine Envârü'l-Âşıkîn'de firavun'la İblis'in diyalogunda şöyle aktarılmaktadır:

“Firavun: Acaba benden ve senden kötü kimse var mıdır, dedi. İblis: Evet, hasetçi vardır. O kötülükte benden ve senden üstündür. Zira işte ben bu hased ile mihnete düştüm, dedi.” (Ahmed Bîcân: 1973: 203)

Yeryüzünde işlenen ilk günah olan Kâbil'in Hâbil'i öldürmesine sebep olan şey de hasetti. Bu bilgi de Muhammediye'de şöyle geçmektedir:

“Ulu oğlu adı Kâbil ikincisi adı Hâbil
Birer kız ile doğdular biri çirkin birisi ağ
Buyurdu Hak ki Kâbil'in ala kız kardeşin Hâbil
Onun kız kardeşin Kâbil bu hükmü edeler
isbağ

Hased kıldı ona Kâbil dedi ben tutmazam hükmün
Şoluk dem kâfir oldu ol muânid müfsid ü demmağ
Vurup Hâbil'i öldürdü bi-ğayri hak akıttı kan
Pes acı oldu deryâlar zelâzil oldu sahra dağ”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 160)

Ne İslam dini ve İslam ahlak kaidelerinde ne de başka bir ahlak anlayışında aynı anlayışta olan iki kişi arasında kin, buğz ve adavete yer vardır. Başka birine buğz edip ona kin gütmek ve düşmanlık beslemek İslam ahlakında eleştirilen, beğenilmeyen hasletlerdendir.

Buğz, şiddetli öfke demektir. Şiddetli ve aşırı öfke kişiyi akıl melekesinden yoksun bırakabileceğinden¹⁷ kişinin buna dayalı eylemlerini de son derece tehlikeli hale getirir. Zira insan öfkesinin şiddetiyle hareket ettiğinde Müslüman kardeşiyle arasında ortaya çıkabilecek bir adavete düşmanlığa sebebiyet verebilir. Yahut buğz, nefreti doğurur nefret de sevgi ve dostluğu yok eder.

Şayet kişi öfkelendiğinde bunu davranış haline dönüştürmez içinde biriktirirse bu sefer de içinde biriken öfkeler onda kin oluşmasına sebep olacak bu kin de bir şekilde adavete düşmanlığa dönecektir. Hâlbuki hem Allah (c.c) hem de Peygamberimiz Müslümanların düşman değil kardeş olmasını emretmektedir.

“Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin.” (Hucurat, 10)

“Birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olunuz...” (Buhari, 2013: 400)

Kin, buğz, nefret ve adavet gibi huylar başlı başına birer rezilet olmakla beraber başka günah ya da kötü huyların kaynağı da olabilirler. Örneğin birine karşı buğzdan kaynaklanan kin güden bir kişi gücünün yetmesi durumunda karşısındaki kişiye zulmedebilir. Ya da az önce yukarıda anlatıldığı gibi kin ve düşmanlık sebebiyle bir kişi başka birine karşı haset edebilir. Fiziksel anlamda gücünün yetmemesi durumunda ya da başka sebeplerle kişi kin beslediği kişinin arkasından konuşabilecek, gıybet günahını işleyebilecektir. Bütün bu durumlardan halas olmak için kişinin nefsinin eğitmesi, onu; kin, buğz, adavet gibi kötü hasletlerden arındırması gerekir.

¹⁷ Öfke başa geldi mi akıl baştan gider. (Atasözü)

Eşrefoğlu Rûmî, Müzekkî'n-Nüfûs'ta öfke ve buğz kelimesine karşılık olan “kakımak” fiiliyle ve bu fiiliyatın terbiyetiyle ilgili şunları söyler:

“Ey aziz karındaş! Bu kakımak müşkil iştir. Biraz vakit sabretmeyip gazabına uyarırsa kakıdığı kimseyi helak eder, ya kendi kâfir olur veyahut bir müşkil işe uğrar. Uslu olan kişiler kakımayalar. Amma bu denli var ki, kakıdığı vaktin sabrede, gazabın yine kendine sınıra, kimseye ziyanı olmaya.”

...

Öyle olunca gazap edip kakıyan kişiler Şeytan'ın maskarası olurmuş. Uslu kişiler kakıyıp kızarmak, delirmek olmaz. Amma öyle gerektir kim, kakımak vaktinde, ya gazap geldikte, tez hilm talep ede; yani kakıyan kişi biraz vakit sabrede, tınmaya, tahammül ede. Öyle ede ede, vara vara kakımaz olur. Zira kakıyan kişiler karşı kakıdığıncı böyle ettikte, halim olur, andan sonra gazabını basar olur, kakıyamaz olur, öyle iki, öyle üç, öyle gazap mağlup olur ve hilmi galip olur.” (Eşrefoğlu, 2015: 267-269)

Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye'de Peygamberimizin ahlakını anlattığı bölümde; kin, buğz ve adavetin Peygamber Efendimizin gönlünde yer etmediğini söylüyor:

“Cümleden Allah'ı yigrek bilüben korkar idi

Ger gazap kılsa kıldardı Hak rızasıyçün onu

Kendi nefsiyçün kakıyıp olmaz idi hiç 'adû

Kibr ü kin buğz u adâvetten idi gönlü aru”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 205)

Envârü'l- Âşıkîn'de bildirildiğine göre kalbin fesada açılan, yani kalbin kendisiyle fesada uğradığı on beş kapısı vardır ve hırs kapısı, hased kapısı ve gazap, öfke kapısı bu kapılardandır.¹⁸

¹⁸ Diğer on iki kapı ise en azından isim olarak zikredilmelidir. Onlar da şu şekildedir: Ucb- kibir kapısı, şehvet kapısı, mal sevgisi kapısı, mal yığma kapısı, taassup kapısı, cimrilik kapısı, fisk-isyan kapısı, cehl, bilgisizlik kapısı, acele kapısı, istek kapısı, tokluk kapısı, aşırı sevgi ile ilgi kapısı.Bkz. Ahmed Bîcân a.g.e, s.720.

6.3.1.5 Zulüm

İslam ahlak felsefesinde bulunan dört temel faziletten üçü; hikmet, cesaret ve iffet faziletleridir. Hikmet, cesaret ve iffet faziletlerinin aşırı fazlalığı ve aşırı eksikliği olmak üzere iki-şer ucu bulunmaktadır. İfrat ve tefrit noktasındaki bu aşırı uçlar reziletleri ortaya çıkarır. İslam ahlak nazariyesine göre en önemli fazilet bu dört faziletten dördüncüsü olan adalet faziletidir. İbn Miskeveyh'e göre adalet, aşırı uçların ortasında bir yer alıp eksik veya fazlayı orta yola getirmeyi sağlayan bir yatkınlık olduğuna göre faziletlerin en mükemmelidir. (İbn Miskeveyh, 1983: 102)

Adalet faziletinin ifrat veya tefrit noktası, aşırı ucu yoktur. Adaletin fazlası ya da eksigi söz konusu olamaz. Ancak adalet faziletinin yokluğu söz konusu olabilir adaletin yokluğu durumunda da ortaya zulüm rezileti çıkar.

Diğer faziletler de fazilet olabilmek için adalet faziletine ihtiyaç duyarlar zira aşırı iki uç noktasına eşit uzaklıkta olmak adil olmanın anlamlarından biridir ki bir şeyi fazilet yapan da budur yani ölçülü olmaktır. Dolayısıyla zulüm adaletin yokluğu demek ise ölçülü olmayan ve takdir edildiği şekilde gerçekleşmeyen, bir şeyi olması gerektiği yere koymayan her şey zulümdür.

Bir kişinin korkak ya da saldırgan olması, kurnaz ya da ahmak olması, daha geniş anlamda söylenecek olursa kulun Allah'ın kendisinden olmasını istediği gibi olmaması yapılması ya da yapılmaması gereken davranışlara uymaması gibi her husus günahdır, Hakk'ı yerine koymamaktır, adaletli olmamaktır, dolayısıyla zulümdür. Ayrıca zulüm, başka reziletlerle birlikte bulunabilir ya da başka reziletlerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Mesela gerçekleştirilen her zulüm birilerini haksızlık ve öfkeye maruz bırakabilir. Bazen bu öç alma arzusuyla birlikte bulunabilir. Bu da başka kötü sonuçlara, beğenilmeyen davranışlara sebep olabilir. (İbn Miskeveyh, 1983: 177)

Zulüm, adaletin yok edilmesi yani eşitliğin bozulmasıdır. Zalim kimse de bu durumda eşitliği bozan kişidir. İbn Miskeveyh'in aktardığına göre zalimler üçe ayrılır: Zalimlerin bir kısmı hukuk kurallarına uymadığı ve bunlara boyun eğmediği için

zalimdir. Bir kısmı genel olarak fiillerinde ve davranışlarında adil hâkimin hükmüne uymayan zalimlerdir. Üçüncü zalim grubu ise genel olarak hakkı olmayanı ya da kendisine düşenden fazlasını alan ya da vermesi gerektiğinde eksik veren zalim kişilerden oluşur. (İbn Miskeveyh, 1983: 106)

Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye’de zulüm kavramı yukarıda zikredilen geniş anlamlarda çok sık işlenmemiş, zulüm konusundan, dar anlamıyla, daha çok idareci ve hâkimlerin hukuka uymaması, adil olmaması sonucu ortaya çıkan ve azabı gerektiren kötü bir davranış olarak bahsedilmiştir. Muhammediye’de kıyamette gerçekleşecek haller anlatılırken, dünyada iken bey ya da yönetici olan kişinin huzura, elleri zincirlenmiş olarak geleceği, kıyamet işleri bitinceye kadar ayakta bekletileceği, adil ise kurtulup cennete, zalim ise cehenneme gideceği nakledilmekte, kadıların, hâkimlerin de bu konuda yöneticilerle aynı muameleye uğrayacağı rivayeti aktarılmaktadır:

“Husûsâ sahîh nakl ile sâbit olmuş durur
Ki kankı kişî kim beg olsa ederse
dimâ’a
Getireler onu eli bağılı zencîr ile
Dura tâ kıyamet işinden olunca ferâğ

Eğer âdil olursa kurtula cennet bula
Ve ger zâlim ise cehennem ola od ocâğ
Rivâyet ederler ki zulm eyleyen kadı-
lar
Bular beg ile bile kopar olmaz irâğ”

6.3.1.6 Riyakârlık

Arapçada “görmek” anlamına gelen “ra-â” fiilinden türeyen “riya” sözcüğü sözlükte, “göstermek, gösteriş yapmak” anlamına gelir. Dini bir terim olarak riya sözcüğü, bir insanın iyi eylem ya da davranışlarını, amellerini, samimiyetle ve ihlasla ya da öyle olması gerektiği için değil başkalarının görmesi için yapması ya da birisinin yanında bu yaptığı ameli anlatması, duyurmasıdır. (Karaman vd., 2006: 560) Bir kimsenin, hiç kimsenin olmadığı yerde namaz kılması, ya da toplum içindeyken namazı sırf Allah rızası için kılması başka; bunu ya imanının zayıflığından ya da herhangi bir menfaat umduğundan insanlar içinde ve onlar görsün diye yapması başkadır. Riya için yapılan en güzel tanımlardan biri de şudur: Ahiret amelini dünya için yapmak.

Riya sözcüğünün tanımından ve genel olarak bilinen anlamından çıkan sonuca göre bu beğenilmeyen davranışın sebebi de bütün kötülüklerin başı olan dünya sevgisidir. Ahiret inancı tam olan, imanı kuvvetli olan ve dünya sevgisine karşı nefsinin eğiterek onu nefs-i emmarelikten kurtaran ruh, yaptığı bütün iyi ve güzel davranışları, amelleri ve vazifelerini sırf Allah rızası için yerine getirir. Zira o Peygamber Efendimizden nakledilen sahih hadislerden; rıyanın tüm amelleri heba ettiğini ve onun bir çeşit gizli şirk olduğunu bilir. Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n- Nüfûs'ta rıyayı ve sebebi ve sonucunu şöyle açıklar:

“İşit imdi riya nedir, ihlâs nedir; evvel bunları bil, hatta amelini riyâdan sakınasın kim riya şirktir. ... İmdi kişinin amelini hiç edip, ahirete mağbûn eden riyâdır. Amma bu riyâyâ dâhi sebep dünyâdır ve dünyâyı sevmektir ve kibirdir ve dünyânın şöhretin ve izzetin ve hürmetin sevmektir.” (Eşrefoğlu Rûmî, 2015: 359-360)

Muhammediye'de anlatıldığına göre riyakârlar mahşerde tam cennete girecekken, onlara cennet gösterilmişken Allah tarafından gelen bir emirle melekler tarafından burunları çevirecek, içlerinde gördükleri cennetin hasretiyle mahşerde rezil rüsvay olacaklardır. Sonrası da şöyle aktarılır:

“Rucû' ede bular ondan şu hasretle nedâmetle	Ki yalnız kalcak siz ederdiniz delâl idlâl
Ki hiç mahşerde bunların gibi olmaya bed-minvâl	Kaçan kim görseniz halkı ameller gösterirdiniz
Diyeler Rabbenâ bizi nolaydı görmedin bunu	İçinizde nifâk idi ederdiniz riya â'mâl
Buyuraydın zebâniler edeydi odlara idhâl	Bugün ben de 'azâb edem sevâbdan eyleyem mahrum
Cevâbında diye Allah onunçün etmişem böyle	Ne assı eyleye görem size ol halk u ol emval”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 574)

Yine Muhammediye'de bildirildiğine göre Allah Teâlâ, insanlar kendisine “bahadırdı, cesur er idi” desinler diye savaştan ve o yolda ölen şehit bilinenleri, âlim desinler diye okuyup ilim öğreneni ya da cömertti desinler diye infak edeni hep bu riyakârlıkları yüzünden cehenneme atacaktır. İbadetlerini gösteriş için yapanların ahirette karşılaşacakları durumlardan biri ise şöyle zikredilir:

“Bu kez ol riyaçıya sora ayân	Diye dinle yâ sâhibe'l- kibriyâ
Ki izzim celâlümçün eyle beyân	İçim bu idi kim kılardım riya

İbâdette maksâdunu söylegil

Diye fâide eylemez ol sana

Niçindi bu dem onu şerh eylegil

Alın bunu da gidin oddan yana”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 541)

Envârü'l- Âşıkîn'de riya ile ilgili olarak şu hadis-i şerifler aktarılır:

“Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu:

-Riyâ bütün amelleri bozar, alt üst eder.

Gene resûl (s.a.v):

-Riyâ yetmiş bölümdür. En aşağısı şirkdir. Küçük şirkten de korkun, buyurmuştur.

-Ey Allah'ın Rasûlü! Küçük şirk nedir, diye sordular. Rasûl (a.s):

-Riyâdır. Bir kimse halk için amelde bulunsa şirkdir. Halk için de ameli terk etse riyâdır, buyurdu.

Böylece riyâ her türlü hâli bozan ve amelleri yok eden bir durumdur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 613-614)

Riyanın zıddı ihlastır. Gösterişin zıddının samimiyet olduğu gibi. Böylece anlaşılmalı olur ki ihlas samimiyettir. Kaynaklarda bildirildiğine göre riyadan kurtulmanın yolu da kulun ortaya koyduğu davranışlarda samimi olmak ya da yaptığı amellerde ihlaslı olmaktır.

İhlas sözcüğünün kelime anlamı; bir şeyi özel kılmak, halis olmaktır. Dini ıstılahta ise; itikat, ibadet ve ahlaka ait fikir-inanış, eylem-amel ya da tavır ve tutumlarında Allah'ın dışında bir görücü veya gözetleyici görmeden, beklemeden; sırf Allah için yapmaktır. (Karaman vd., 2006: 299) Kur'ân-ı Kerîm'de ihlusa işaret eden âyet ve sûreler vardır. Onlardan biri şu âyet-i kerîmedir:

“De ki: "Kuşkusuz ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek (ihlaslı bir şekilde) Allah'a ibadet etmekle yükümlü kıldım.” (Zümer, 11)

Eşrefoğlu da insanı riyadan halas eden ihlası şöyle tavsiye eder: “Riyâdan kişi ol vakit kurtulur ki, ameli ihlâs birle ola. Ettiği amel kişinin ol vakit ihlâsla olur kim, ol işlediği amelden murâdı ancak Hak ola, halk için olmaya; halk için bir nefes alıp vermeye.” (Eşrefoğlu Rûmî, 2015: 369)

6.3.1.7 Cimrilik-Müsriflik

Bir malın yaratılış maksadına uygun olarak harcanmasına cömertlik denir. Harcanması gereken yere harcanmayıp ya da çok az harcanıp malın elde tutulmasına cimrilik, harcanmaması gereken yere sarf edilmesine de müsriflik denir.

Cömertlik, beğenilen davranışlardan olup Allah ve Rasûlünün övdüğü hasletlerdendir. Fakat cömertlik hassasının ifrat ve tefridi olan cimrilik ve müsriflik, yıkıcı etkileri olan, kaçınılması gerektiği hususunda haklarında nassi hükümler bulunan, Allah ve Rasûlünün sakındırdığı beğenilmeyen davranışlardandır. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de israfı ve cimriliği şöyle yasaklar:

“Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takın. Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.” (A’raf, 7/31)

“Allah’ın lutfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (Âl-i İmran, 3/180)

Cimri kelimesi Farsça bir sözcük olup “pintilik, hasislik, nekeslik” sözcükleri ile aynı anlamı karşılar. Arapçada en sık kullanılan karşılıkları “buhl ve şuh” sözcükleridir. Buhl ve şuh arasında şöyle bir anlam ya da cimrilik derecesi farkı vardır: Buhl sözcüğü, harcanması gereken ya da verilmesi gereken bir malın azını verip çoğunu saklamayı karşılar. Şuh sözcüğü ise verilmesi gereken hiçbir şeyi vermeyip malın hepsini tutmak, eli aşırı sıkı olmak hatta iyiliğin her türlüşünden kaçınmak anlamlarına gelir. Şuh, nefsin sadece kendisini düşünmesidir. Buhl ve şuh sözcüklerinin ikisi de Kur’ânî kavramlardır. Yüce Allah bir âyet-i kerîmede nefislerin şuhha

meyilli olduklarını bildirir. ¹⁹ Bu âyetten anlaşıldığına göre cimrilik, insan nefsinin tabi sıfatlarından biridir. Bu anlamda cimrilik duygusunun insanın içinde bulunması yerilen, zemmedilen bir durum değildir. Sühreverdî bu konuda şu açıklamayı yapar: “Nefsin tabiatında bulunan cimrilik sıfatı o haliyle kötü görülmemiştir. Çünkü cimrilik, nefsin yaratıldığı toprağın aslından elde ettiği fitrî ve zarurî bir huydur. Toprakta tutma ve sıkma özelliği vardır. Ondaki bir özelliğin insanda bulunmasına şaşılmaz. Rasûlüllah hadis-i şerifte cimrilik huyunun insanda bulunmasını helâke götürücü bir sıfat olarak saymadı; ona tabi olduğunda kişiyi helâke götüreceğini haber verdi.” (Sühreverdî, 2016: 272) Başka bir âyette ise kurtuluşa erecek olanların; nefsinin bencilliğinden, şuhtan korunmayı başaranlar olacakları tebliğ edilmiştir.²⁰ Peygamber Efendimizin de en kötü huylardan birinin cimrilik olduğunu, cimrilik ile imanın bir arada bulunamayacağını, kendisinin de cimrilikten Allah’a sığınmış olduğunu bildirdiği hadis-i şerifleri vardır.

Cömertlik beğenilen davranışlardan olup bu sözcüğün Arapça karşılıkları her birinin derecesi diğerinden farklı olmak üzere “isar”, “sehavet” ve “cud” kavramlarıdır. Cud, malın çoğunu verip bir kısmını saklamaktır. Sehavet ise içinde hiçbir sıkıntı duymaksızın karşılıksız ihsan etmektir. İsar, cömertliğin en yüksek mertebesi olup, kişinin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile elindeki imkânı başkaları için kullanması, başkalarını kendi nefesine tercih etmesi demektir. Kişinin kendisinin başkalarına el açmaması ya da el açmasına sebep olmaması şartıyla elindekini başkalarına vermesi takdir edilen davranışlardandır. Peygamber Efendimiz, Cennet sahîlerin evidir, buyurmuştur.

Cimrilik ve cömertlikle ilgili birkaç hadisi ve bunların nefisle ilişkisini Eşrefoğlu Rûmî Müzekkî'n-Nüfûs'ta şöyle bildirir: “...Rasûl hazretinden, aleyhi ve sellem buyurdu: ‘Cömertlik bir ağaçtır, uçmakta bitmiştir. Budakları dünyaya sarkmıştır, dünyada her kim onun budaklarından birine yapışa onu uçmağa çeker. Ve nekes-

¹⁹ Nisâ, 128

²⁰ Haşr, 9

lik bir ağaçtır. Cehennemde bitmiştir. Onun budakları dünyaya sarkmıştır. Her kim onun budaklarından birine yapışa, onu cehenneme çeker.

...

Onun için kim bu nekeslik nefs-i emmârenin sıfat-ı redîesindedir. Ve cömertlik, nefs-i mutmainnenin sıfatlarındandır, şöyle bir sıfatı hamîdedir, Allah Teâlâ katında sevgilidir.” (Eşrefoğlu Rûmî, 2015: 122-123)

Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye’de de cimrilik, müsriflik ve cömertlik konuları değişik yerlerde birkaç defa olmak üzere işlenmiş; müsriflik ve cimrilik yerilmiş cömertlik de övülmüştür. Cimrilerin ve müsriflerin ahirette karşılaşacakları itâbı Yazıcıoğlu Mehmed şöyle beyan eder:

“Buyura getirin bana imdi verdiklerin	‘Abes yerlere nâzenîn malları çüridesiz
Benim yoluma göreyin n’itdiler istinâ’	Riyâyâ fesâda viresiz diyâr u bikâ’
Getire bular pâre ekmek bakır akçalar	Çü Hak yoluna az verenin bu ola işi
Ya bir pul veyâ eski donlar yamalı rikâ’	Cigânın (cimrinin) nite ola haline kıl
Firiştehler ayda revâ mıdı kim Tan- rı’çün	Veya şol kim isrâf ede malını yok yere
Bunun gibi hor nesneleri idesiz zirâ’	Ne Hak râzı ola ne kendi ede intifâ’”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 538)

Envârü'l- Âşıkîn’de ise cimrilik ve cömertlikle ilgili birtakım nakiller, hadis-i şerifler rivayet edilir. Bazıları da şunlardır:

“Hâris-i Eşârî Peygamber Efendimizden şöyle nakletmiştir:

-Peygamber (a.s) buyurur: ‘Bir gün Yahyâ (a.s) Şeytan ile buluştu. Yahyâ (a.s):

-Ey İblis! Bana haber ver, söyle. Senin en çok sevdiğin kimdir, dedi. Şeytan:

-Benim en çok sevdiğim kimse mümin olduğu hâlde cimri olandır. En büyük düşmanım da fâsık olduğu hâlde cömert olan kimsedir, dedi. Yahyâ (a.s):

-Yani nasıl, dedi. Şeytan:

-Mümin ki cimridir. Onun cimriliği bana yeter, dedi. Fasık ki cömerttir, korkarım bir gün tövbe eder de Hak Teâlâ Hazretleri onu kabul eder ve veliliğe yükseltebilir. Eğer sen bunu sormamış olsaydın bu haberi kimseye söylemezdim, dedi.” (Ahmed Bîcân, 1973: 346)

“Mûsâ (a.s):

-Ey Rabbim! Gazâb ettiğin kimsenin nişânı nedir, dedi. Hak Teâlâ:

-Gönlü kibirli ve dili ağır sözlü olur. Gözü şerre, kötülüğe bakar ve eli cimri olur, buyurdu.” (Ahmed Bîcân, 1973: 218)

“Ebû Tâlib-i Mekkî şöyle der:

Her gün dört melek dört taraftan dört türlü sesle seslenirler:

-Ey hayır işleyen kimse! Çok hayır yap, az şer işle.

Biri der: İlahî! Yiyecek veren kimseye sen gene ver. Vermeyen kimsenin malını telef et!

Biri de şöyle der: Dünyada kalacağınızı sanıp yersiniz, içersiniz. Sonu ölümdür. Yaptığınız bu binaların sonu haraptır.

Diğeri de: Yiyin ve için! Sonu hesaptır, der.” (Ahmed Bîcân, 1973: 557)

6.3.1.8 Gıybet

Arapça bir sözcük olan ve “gizli olmak, gizli kalmak” anlamlarına gelen gayb sözcüğünden türeyen gıybet kelimesi, bir kimseyi; gıyabında, duysa hoşlanmayacağı şeylerle anmak, kişinin arkasından kötü konuşmak demektir. (Karaman vd., 2006: 202)

İslam dininde gıybet kesin olarak yasaklanmıştır. Beğenilmeyen davranışlardan biri olan gıybeti nefis, diğer kötü huylardan olan kin, buğz, haset gibi başka birtakım saiklerle emrederek ruhu süflileştirir, alçaklaştırır.

Allah Teâlâ gıybet etmeyi ulvi bir hikmete binaen, bir Müslüman'ın ölü kardeşinin etini yemesine benzetmiştir. Bu eylemin çirkinliğine ve iğrençliğine dikkat çekilen ve müminlerin gıybetle beraber zan ve tecessüsten de sakındırıldığı âyet, Kur'ân-ı Kerîm'de mealen şöyle dile getirilmektedir:

“Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.” (Hucurat, 49/9)

İmam Buhârî'nin “el-Edebü'l- Müfred”de aktardığına göre Abdullah b. Mesud şöyle demiştir:

“Hiç kimse, bir mümini gıybet etmekten daha kötü bir lokma yutmuş olamaz. Eğer müminin arkasından bildiği bir olumsuzluğu söylese o mümini gıybet etmiş olur. Eğer bilmediği bir şeyi söylese iftira ermiş olur.” (Buhari, 2009: 734)

Envârü'l- Âşıkîn'de Ahmed Bîcân gıybet ile ilgili olarak şu rivayetleri nakletmiştir:

“Nakledildiğine göre Hak Teâlâ Hazretleri şöyle buyurmuştur:

-Ey Mûsâ! Kim gıybet ederse ve tevbe olursa cennete herkesten sonra girer. Eğer gıybet edip tevbesiz ölecek olursa, cehenneme ilk giren o olur, buyurmuştur. (Ahmed Bîcân, 1973: 221)

Ey Mûsâ üç şeyi sakla ki sana üç şey vereyim: Dilini yalandan ve gıybetten sakla, sana cenneti vereyim. Yaramaz yoldaştan kesil, sana iyi kimseleri yoldaş edeyim. Karnını haram ve şüpheli şeylerden sakla, sana hikmet vereyim. (Ahmed Bîcân, 1973: 225)

Hak Teâlâ buyurdu: Gıybeti, başkalarını çekiştirmeyi terk eden, Allah sevgisini elde eder.” (Ahmed Bîcân, 1973: 246)

Muhammediye’de aktarıldığına göre kıyamette her birinde kendisine uğrayanlara soruların sorulacağı mevkıflar, duraklar olacaktır. Ehl-i İman’ın her biri buralarda durdurulacak, sorulan sorulara cevap verebilirse ilerleyecek cevap veremezse cevap veremediği her durakta bin sene bekletilecektir. Bu duraklardan birinde, dördüncüsünde, kişiye gıybet edip etmediğinden sorulacak şayet gıybet etmediyse hızlıca ve mutlu bir şekilde o duraktan ayrılacaktır.

6.3.1.9 Büyük Günahlar- Kebair

Kurâ’n-ı Kerîm’de günah anlamına gelen birçok kelime kullanılmıştır. “ism²¹ , zenb²² , seyyie²³ , vizr²⁴ , masiyet, fuhş veya fahşâ²⁵” bunlardan bazılarıdır. Dilimize Farsça’dan geçen günah sözcüğü, Arapça’da ve Kur’ân’da da geçen “cünâh” sözcüğünden evrilmiştir. Büyük günah ise Allah Teâlâ’nın yapılmasını kesinlikle yasak ettiği iş, Kur’ân’da yapılmaması gerektiği beyan edilen her fiil, şayet işlenmesi durumunda da tevbe edilmez ya da Allah tarafından affedilmezse kesinlikle cezalandırılması söz konusu olan eylemlerdir.

Büyük günahlara “kebâir” ya da “kebîre” de denir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu kavram “kebâir” sözcüğüyle mealen şöyle karşılanmaktadır:

“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.” (Nisa,4/31)

Büyük günah küçük günah kavramları Envârü’l- Âşıkîn’de rivayet edilen bir hadis-i şerif’te de şöyle gemektedir:

²¹Bkz. Bakara, 206

²²Bkz. Yusuf, 97

²³Bkz. Hud, 78

²⁴Bkz. En’am, 164

²⁵Bkz. Nisa, 15

“Resûlüllah (s.a.v) buyurur: Büyük günahlara tevbe etmekle, bir cumadan bir cumaya ve ramazandan ramazana varıncaya kadar, bu aralıkta beş vakit namaz kılmak, küçük günahlara kefâret ve karşılık olur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 614)

Büyük günahlar kaçınılması gereken davranışlardır. Bir Müslümanın ahlakının kemal ve salahiyeti, faziletleri sahip olup reziletleri uzak olmanın yanında tekrar eden davranış haline dönüşmediğinde ahlaki karakter hüviyetine bürünmeyen fakat tek bir defa bile yapılmasının cezayı müstehak olduğu büyük günahlardan da kaçınmayı gerektirir.

Büyük günah işleyen kişilerin durumu, din dairesi içindeki konumu, mezhepler ve yorumlara göre farklılık göstermektedir. Örneğin “Hâricîler” büyük günah işleyenlerin dinden çıktığını kabul ederler. Mutezilîlere göre büyük günah işleyen kişi tevbe edene kadar ne mümindir ne kâfirdir. Tevbe etmeden ölürse cehennemde kalacaktır. Ehlisünnet itikadına göre ise bir mümin, inkâra varmayan herhangi bir büyük günah işlediğinden dinden çıkmaz. Kâfir ya da münafık olmaz. Tevbe etmesi gerekir. Tevbe etmeden vefat ederse Allah diler ise azab eder dilerse mağfiret eder.

Büyük günahların sayısını ya da neler olduğunu açıklayan bir nass bulunmamaktadır. Bu konuda değişik âlimlerden değişik tasnifler gelmektedir. Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye’sinde, Hz. Ali’nin büyük günah tasnifini nazma çekmiştir:

“Pes öyle olsa vâciptir kebâyirden rüçü’ etmek	Sekizinci ana ata müsülmân olsalar bunlar
Velî kaçtır onu bilgil ne denlüdür gel imdi say	Bulara ‘âsî olmaktır eger yoksul ola ger bây
Alî dedi on ikidir birisi Hakk’a şirk etmek	Dokuzuncu fesâd etmek Harem’de Mekke içinde
İkinci adam öldürmek yakın varma ona hey hây	Niçin ilhâd ola anda çün ona benzemez hiç cây
Üçüncü parsa hâturn zinâ etti diyü sögmek	Onuncusu ribâdır kim yemektir akça assısın
Budur dördüncüsü onun zinâ etmek durur hâşây	Çü dünyâdan sunup yersin helâlinden a şekker-hây
Beşincisi durur kaçmak başa baş cengde kâfirden	Onun on birisi hâşâ uğurluk eylemeklidir
Budur altıncı sihr etmek o yola basmayalar pây	On ikincisi hamr içmek içenler diyiserler vây
Yedincisi budur onun yetim mâlını yemektir	Bu sözden ma’lûm oldu kim kebâyir bu ola ancak
Yiyenin karnı dolar od eger habbede olsa pây	Kalanı hep sagâyirdir ne denlü olsa ey turgây”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 635)

Büyük günahları tasnif etmekteki farklılıkları ortaya koymak ve Envârü'l-Âşıkîn ile Muhammediye'nin bu konudaki eğitici rolüne dikkat çekmek adına son olarak Envârü'l-Âşıkîn'de yer alan Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Kûtu'l- Kulûb isimli eserinden aktarılan tasnif, çalışmaya dercedilecektir:

“Ebû Tâlib-i Mekkî, Kûtu'l- Kulûb isimli eserinde şöyle demiştir: Büyük günah on yedidir.

Dördü gönüldedir: 1. Allah'a şirk koşturmak. 2. Ma'siyet, isyan üzerinde bulunmaktır. 3. Allah'tan ümidini kesmektir. 4. Allah'ın azabından emin olmaktır.

Dördü dildedir: 1. Yalan tanıklık etmektir. 2. Namuslu kadınlara dil uzatmak, sövmektir. 3. Yalan yere and içmek, yalan söylemektir. 4. Sihir ve büyü yapmaktır.

Üçü karındadır: 1. İçki içmektir. 2. Yetim malı yemektir. 3. Ribâ, faiz yemektir.

İkisi fercde, tenâsül uzvundadır: 1. Zina etmektir. 2. Livata, ters yakınlaşma yapmaktır.

İkisi de ellerdedir: 1. Haksız yere insan öldürmektir. 2. Hırsızlık yapmaktır.

İkisi de ayaklardadır: 1. Bir kimsenin bir veya iki kâfirden kaçmasıdır. 2. Anababaya asi olmaktır.” (Ahmed Bîcân, 1973: 617-618)

Hadis kitaplarından, kaynaklardan öğrenildiğine göre bir daha yapmamaya azim göstermek ve kararlı olmakla küçük günahlar affedilir. Tevbe ve istiğfar ile af dilemek ile de büyük günahlar affedilir.

6.3.2 Beğenilen Davranışlar

6.3.2.1 Tevbe

Nasıl ki dünya sevgisi beğenilmeyen davranışların, bütün hataların başı ve birçok kötülüğün temel kaynağı ise; tevbe de beğenilen davranışların başı ve birçok iyi hasleti kazanmaya başlamanın ilk adıdır. Tevbe kelimesinin birçok sözlük anlamı vardır. En çok kullanılan anlamına göre tevbe, pişmanlık ve dönmek demektir. Yani

bir kişinin kötü ve günah işlere pişman olup Hakk'a yönelmesi demektir. (Uludağ, 2001: 356) Nedamet duygusuyla kişinin yaptığı hatalardan veya içinde bulunduğu durumlardan onları bir daha dönmek üzere terk etmesi; iyiye, güzele ve Allah'a dönmesi, onun emirlerine uyarak, yasaklarından kaçınması, yani "rücû'-ilellah" davranışıdır.

İnsanın içinde bulunduğu kötü durumu fark etmesiyle başlayıp Allaha varmayı gaye edindiği yolculuğunun yani sülûkun ilk adımı tevbe etmektir. Tevbe, seyr u sülûkun ilk durağıdır. Bütün tarikatlerde cemaatlerde ya da samimi oluşumlarda talip, salik ya da müridden ilk istenen şey kişinin cümle hatalarından, günahlarından ve gafletinden tevbe etmesidir. Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye'de tevbenin keyfiyetini, evveliyetini ve ehemmiyetini şöyle ifade eder:

"Gerektir imdi şol kim ola sâlik	Ki ta döndüğü ola âşikâra
Ki ta âsân ola ona mesâlik	Nice bir sa'y ede kesbe şikâra
En evvel zârı kıla açâ baş ol	Hesab ede pes andan kalbini ol
Döke yaşı yüreği ola baş ol	Yuya nefsinden andan kalbini ol
Döğüne göğsünü yırtâ yakayı	Ki ta nûr-ı ilâhî ede işrâk
Yola azm eyleye tuta yakayı	Ecel günü yakıncaktır iş irâk
Ede tevbe ana ol her günahı	Gerekmez tevbeden gaflet dem-â-dem
Yana acıya ede her gün âhı	Ki başına ne gelir bilmez Âdem"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 781)

İlk olarak Kübreviyye tarikatının piri Necmeddin Kübrâ'nın, kendi müridlerinin manevi eğitimi için kaleme aldığı ve daha sonra birçok tarikatten önemli kişilerin de şerh ettiği ve seyr u sülûk izlemede gelenek haline dönüşmüş olan "usûlü'l- aşere" adı verilen²⁶, yani Allah'a yolculukta on menzil, on makam ya da on durak olarak anlaşılabilir olan "on esas"ın ilki tevbe etmektir.

²⁶ Necmeddin Kübrâ, Tasavvufta On Esas- Usûlü'l-Aşere Şerhleri-, (Hazırlayan: Süleyman Gökbulut), 2010, İnsan Yayınları, İstanbul.

Hem ilk makam olması hem de bütün makamlarda kendisine ihtiyaç duyulması²⁷ sebebiyle tevbe son derece önemlidir. Tevbe ilk şarttır. Bunu insan ancak kendi irade ve ihtiyarıyla yapar. Tevbede kul ile Allah arasında mütekabiliyet vardır. Samimi olarak ve isteyerek tevbe eden, Allah'a yönelen kula Allah da tevbe eder. O'nun bu tevbesi o kula olan gazabının rahmete dönmesi şeklindedir. Yoksa herhangi bir sebep ile cebren edilen tevbenin Allah indinde bir hükmü ve mütekabiliyeti söz konusu değildir.

Bütün insanlar hata yapar. Kitaplarda bildirildiğine göre şayet bir toplum ya da hiç kimse günah işlemeseydi ve bunun sonucunda tevbe etmeseydi Allah o toplumu helak eder onların yerine günah işleyen ve tevbe eden başka bir toplum getirirdi. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân bu konuya şu hadis-i şerifi delil getirir:

“Nefsim kudret elinde olan Allah hakkı için, eğer siz günah işlemesiniz ve dolayısıyla tevbe etmese idiniz Hak Teâlâ bir kavim yaratır onlar günah işler ve tekrar tevbe ederlerdi. Hak Teâlâ da onları yarlıgayıp rahmet ederdi.” (Akt: Ahmed Bîcân, 1973: 735)

Yine Envârü'l Âşikin'de bildirildiğine göre Allah şöyle buyurmuştur:

“Kim günah işlese ve dönüp istiğfar etse ben onu yarlıgarım.” (Ahmed Bîcân, 1973: 97)

İlk olarak günah işleyen ve ilk tevbe eden Hz. Âdem (a.s)'dir. Hata işlemek insanın fitratında vardır. Hata kuldandır, merhamet Allah'tandır. Muhammediye'de bu minvalde zikredilen iki beyit şu şekildedir:

“Gel imdi günâh etme ettinse tîz tevbe kıl

Beşer suç edicidir Allah bağışlayıcı

Niçin suç edesin çekesin niçin ihtiyât

Vesile Muhammed'dir olursa çün ihtiyât”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 530)

²⁷Salik, içinde bulunduğu makamdan bir üst makama urûc ettiğinde, yükseldiğinde, bir önceki makamda derece olarak aşağıda bulunduğundan dolayı bunu hata addeder ve bu duruma tevbe eder ve bu her makam ve mertebeye kat' etmede gerçekleşir, gerçekleşmelidir.

Her fırsatta kullarına merhamet etmek isteyen Allah'ın kullarından beklediği tek şey kendisine dönmeleri Ona tevbe etmeleridir. Eğer tevbe ederse Allah onu affedecektir. Muhammediye'de şöyle gelir:

“Ben eyle eylemişem onu maktûr

Ki her kim tevbe kılsa ola mağfûr” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 148)

Bu beyitten çıkan anlama göre kulun şaşırması hata yapması günah işlemesi Allah tarafından takdir edilmiş ya da öngörülmüş olabilir. İnsanda fitraten bulunan kötülüğe meyil ve nefis-i emmare onu hataya zorlayabilir. Fakat önemli olan tevbe etmektir ve tevbe etmekle kul bağışlanır. Envârü'l- Âşıkîn'de insanın fitraten kötülüğe meyli ilgili şu bilgi zikredilmektedir:

“Bilmek gerektir ki insan bir yönden dört kötü sıfattan meydana gelmiştir:

1. Behîmî, süflî sıfatlardır, şerler ve şehvetler ondan doğar.
2. Seb'iyye'dir. Ondan kin, hased ve düşmanlık doğar.
3. Şeytaniyâttır. Ondan hile ve düzenbazlık doğar.

4. Rubûbiyettir. Bundan da kibir ve kendini beğenme duygusu doğar. Tevbesi olmayan kimsenin nefsi tam olmaz. Zalim olur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 737-738)

Bütün bunlara rağmen kuldan beklenen Allah'a yönelmek, tevbe etmektir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette tevbe ve istiğfar emrolunmuş, tevbe etmeyenlerin zalimlerin ta kendileri olduğu bildirilmiştir. ²⁸

Tevbe etmek için günah işlemek gerekmez. Zira hiç günah işlemediği hâlde Peygamber Efendimiz (s.a.v), Allah'a, günde, bir rivayete göre yetmiş bir rivayete göre yüz defa tevbe etmiştir. Peygamber Efendimiz her insanın hata yapabileceğini ancak hata yapanların en hayırlılarının da tevbe edenler olduğunu beyan etmiştir. Ya

²⁸ Bkz. Hucurat, 11

da bir başka hadisi şeriften öğrenildiğine göre Peygamberimiz günahından, hatasından tevbe eden kimsenin hiç günah işlememiş kimse gibi olacağını müjdelemiştir.

Bütün insanlar tevbe eder. Kâfirin tevbesi imana dönmesi, Müslüman fasık birinin tevbesi günahattan dönmesi, ebrârın, salih kulların tevbesi kötü ahlaktan iyi ahlaka dönmesi, evliya ve enbiyanın tevbesi ise masivadan vec hullaha dönmesidir. (Ulu- dağ, 2001: 356)

Hatasını anlamak için insana yakaza hâlinin Allah tarafından lutfedilmesi gerekir. Kişiye uyanıklık nasip olursa o, hatasını anlar ve yüzünü Allah'a döner. En samimi şekilde pişmanlığını ifade edip Allah'tan bağışlanma diler. Hz. Âdem'in tevbesi ve tevbesindeki samimiyeti Muhammediye'de şöyle hissettirilmiştir:

“Dedi Âdem ki yâ Rabbi unuttum	Esirge rahmet eyle bana ya Rab
Yanıldım yolu yanlış yola gittim	Kim olmayam mukarrebken mu'azzeb
Bilim aciz senin hikmetlerinden	Onun hakkı için kim kıldın ekrem
Dilim kâsır senin ni'metlerinden	Kamulardan onu â'lâ ve a'zam
Velî ben ma'siyet kim ettim onu	Benim bu suçumu afv et ilâhî
Senin ilmin içindeydi nihâm	Ki sensin padişahlar padişahı (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 135-136)
Benem kulun ki kıldım ma'siyet uş	Ben ol kulam ki isyân eyledimdi
Elindedir ne kılsan nâsiyet uş	Yanıldım sehv ü nisyân eyledimdi
Nice kim diler isen dönderirsin	Zalemtü nefsi fağfırlı dedi pes
Ne yola ister isen gönderirsin	Günahın bildi ikrar eyledi pes” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 149)

Bu anlamda dönüş yolculuğu olan sülûk ilellah'ta samimiyetle tevbe eden salık aynı samimiyetle tevbenin bütün şartlarını yerine getirerek türlü hasenatın kapısını açar. Envârü'l- Âşıkîn'de de tevbenin sadece ağız ile söylenmemesi, yapılmaması, samimiyet taşınması ve birtakım başka şartlara uyulması gerektiğini anlatan rivayetler zikredilmektedir. Bu rivayetlerden birinde nakledildiğine göre Hz. Ali bir gün mes-citte iken bir bedevi sahâbi geldi ve dil ile “estağfirullah” dedi. İstiğfar etti. Hz. Ali sahâbiye dil ile istiğfarın yalancılardan tevbesi olduğunu söyledi. Sahâbi efendimiz ona gerçek tevbenin ne olduğunu sorduğunda Hz. Ali gerçek tevbenin şu hususları taşınması gerektiğini söyledi: Geçmiş günaha tevbe etmek, şimdi o günahı işlememek,

gelecekte günah işlememeye niyet etmek, halkın üzerindeki hakkı ödemek, dünya tat ve lezzetlerini tattırdığı nefesine ibadet acısını ve meşakkatini tattırmak, haram mal ile semiren etini ve kanını Allah yolunda eritmek ve harcamak. (Ahmed Bîcân, 1973: 737)

Kur'ân-ı Kerîm'de samimi tevbe anlatmak için "nasûh tevbesi" tabiri kullanılır. Nasuh tevbesi, bir daha eski duruma dönmek azmiyle ciddi ve samimi olarak tevbe etmektir. (Uludağ,2001: 356)

Tahrîm sûresinin sekizinci âyetinde şöyle buyrulur: "Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tevbe edin." Tevbe kapısının anlatıldığı Muhammediye bölümünde "nasûh tevbesi"ni Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye'de şöyle anlatır:

"Ger Nasûh tevbesin ederse kesi	Dedi oldur kim günâh etse kişi
Ol kapıdan girer onun tevbesi	Yalvaruban ol gün âh etse kişi
Pes suâl etti Mu'âz ister beyân	Ol günâhı etmese ömrünce ol
Dedi Nasûh tevbesini kıl ayân	Ol kişinin tevbesi olur kabûl"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 457)

Buharî'de, Şeddad bin Evs (r.a.)'dan nakledildiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) "seyyidü'l- istiğfâr" adı verilen duayı şöyle bildirmiştir: "İstiğfârın en değerlisi şu duadır: Allah'ım sen benim Rabbimsin. Senden başka ilah yoktur. Beni sen yarattın. Ben de senin kulunum. Zatına verdiğim sözde gücüm yettiği kadar durmaya çalışıyorum. Yaptığım günahların şerrinden sana sığınıyorum. Üzerime olan nimetlerini itiraf ediyorum ve günahlarımı da itiraf ediyorum. Beni bağışla zira senden başka günahları bağışlayan yoktur." (Buhari, 2013: 411)

6.3.2.2 Tezkiye-Tasfiye-Tahalli-Tehalli

Tezkiye, tasfiye ve tahalli, üçü de birbirine manaca çok yakın olan ve genel olarak nefsi kötü huylardan arındırıp onu dünya ve nefs-i emmare kirlerinden temizleyerek aslında bulunan saflığa, temizliğe ulaştırmak anlamlarına gelen kelimelerdir. Uyanıklık ya da Allah'ın hidâyet etmesi sonucu tevbe ile dönüş yoluna giren salık ilk

olarak kalbini ve nefsinin kötü hasletlerden temizlemeli ve sonra onu iyi hasletlerle donatmalıdır.

Tezkiye sözcüğü lügatlerde, “temizlemek, arıtmak” anlamlarına gelir. Sufilerin dilinde ise nefsi kötü huylardan arındırarak onu nefsi-i emmâreden nefsi-i kâmile mertebesine ulaştırmak anlamı kazanır. Süleyman uludağ tezkiyenin tasavvuf ıstılahındaki manasını şöyle açıklar: “Nefsi, ona bulaşan kir ve pastan temizleyerek onu nefsi emmâre mertebesinde nefsi-i mtmeinne mertebesine çıkarmak, ruhu manevi kirlere arındırmak.” (Uludağ, 2001: 360)

Muhammediye şarihi İsmail Hakkı Bursevî, Ferâhu’r- Rûh’ta insan nefsinin tezkiye olunmadıkça gazaptan kurtulamayacağını, gerçek manada tezkiyenin ise ancak fena ve beka mertebelerine kavuşmakla gerçekleşeceğini beyan etmektedir. (Bursevî, 2000: 203)

Nefsini kötü hasletlerden ve çirkin huylardan arındıran kişinin dışını ve davranışlarını değiştirmesinin, güzelleştirmesinin dışı dönük ve toplumsal etkilerinin söz konusu olmasıyla birlikte, asıl olarak tezkiye, bireysel ve içsel bir arınma sürecidir. Kur’ân-ı Kerîm’de bazıları doğrudan bazıları da dolaylı olmak üzere birçok âyet insanı nefsinin arındırmaya, kötü huylardan arındırıp iyi huylarla bezemeye davet eder. Nefsini tezkiye edenin, arındırmanın kurtulacağı ve kendi iyiliğini oluşturacağı, tezkiye sözcüğünün değişik sığalarının kullanıldığı âyetlerde şöyle dile getirilir:

“Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah’adır.” (Fatır, 35/18)

“Kim onu (nefsini) tezkiye etmişse felâha (kurtuluşa) ermiştir. Ve kim, onun (nefsinin) kusurlarını örtmeye çalıştıysa (nefsini tezkiye etmemiş ise) hüsrana uğramıştır.” (Şems, 91/9-10)

“İçinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri! İşte arınanların mükâfatı budur.” (Tâhâ, 20/76)

Eşrefoğlu Rûmî XV. yüzyılda kaleme aldığı, müridlerini ve müminleri terbiye etmeyi hedeflediği mensur eserine “nefisleri arıtan, tezkiye eden” anlamına “Mü-zekkî'n- Nüfûs” adını vererek bu eserde, insanoğlunun dünyada iken hayat hâlinde iken nefisini bilmesi ve onun terbiyesine meşgul olması, böylece kötü amellerini iyi amellere çevirmesi gerektiğini söyler. (Eşrefoğlu, 2015: 42-43)

Tasfiye, saflaştırma, arındırma, pak ve temiz hale getirme, şeriat ve marifet esaslarına dayalı olarak kalbi temizleme demektir. (Uludağ, 2001: 345) İnsan ruhunda bulunan Yüce Allah'ın nefhası onu özü itibarıyla son derece temiz bir yaratılışa büründürmüştür. Ancak insanoğlu dünyanın fitnesinden, Şeytan'ın iğvasından nefisini kirletmiştir. İnsanoğlu kalbini cilalayarak, saflaştırarak onu Yüce Allah'ın manevi tecellilerine nazargâh hale getirir. İşte bu işleme tasfiye denir. Tecliye gibidir. Bu tasfiye enasında kötü hasletleri, çirkin huyları kalpten söküp atmaya, kalbi manevi kirlilerden boşaltmaya, tahliye etmeye de “tahalli” denir. Tasfiye ve tahliye olmuş kalbe güzel ahlak vasıfları, beğenilen huylar kazandırılarak kalp süslenir. Buna da “tehalli” denir. Tahhali ve tehalli Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde şöyle açıklanır: “Kötü huylardan arınma, kötü vasıfları boşaltmaya ‘tahalli’, iyi huylar edinme, güzel vasıflarla bezenmeye ‘tehalli’ denir.” (Uludağ, 2001: 341) Nefsi tezkiye ve tasfiye etmenin salike kazandıracaklarını Yazıcıoğlu Mehmed şöyle dile getirir:

“Dediler nefsi-sâlik olsa ezkâ	Hem olur nefsi onun Hakk'a tâlib
Gönül âyinesi olsa musaffâ	Be-küllü keşf olur ona metâlib
Doğar gönlünde envârî inâyet	Görür kim ni'metullah bî-nihâyet
Înâyetir kılan feyz-i vilâyet	Görür eltâfına yok hadd ü gâyet”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 338-339)

Nefsi tezkiye, tasfiye ve tahliye edenler bunu, Allah'a ulaşmak, onu bilmek ve ona tazim etmek için yaparlar. Çünkü bilirler ki bir gün yine Allah'ın huzuruna dönelecektir. Yazıcıoğlu Mehmed'e göre âkıl, fâzıl ve kâmil kişiler Allah'ın varlığını ve onun ayetlerini düşünürler, nefislerini eriterek, arıtarak onu kemâle erdirirler. Nâzım Yazıcıoğlu, nefsin nasıl arıtılacağına, terbiye, tasfiye ve tahliyenin nasıl yapılacağına ipuçlarını da Muhammediye'de şöyle dile getirir:

“Onunçün ellerin yudu bular cismâni âlemden
Onunçün kodular halkı ne nefsiyyât ne hadsiyyât
Onunçün fâriğ oldular bu sevdâdan bu kavgâdan
Onunçün buldular zevki ne cefriyyât ne kudsiyyât
Onun için tahliye etti bular nefsi avâyıktan
Onunçün oldular şevki ne külliyyât ne cüz’iyyât

Onunçün tahliye etti bular kalbi ma’rifetle
Onunçün buldular aşkı ne zevkıyyât ne şevkıyyât
Onunçün tecliye etti bular rûhu hakâyıkla
Onunçün perde götürdü cemâlınden hakikat zât
Onunçün tasfiye etti bular zatı merâtıbden
Onunçün cilve urdu ayn gözükütü nûr-ı Hak bizzât”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 699-700)

6.3.2.3 Mücahede - Riyazet -Zühd

Mücahede, riyazet ve zühd anlam bakımından birbirine yakın ya da birbiriyle alakalı fakat son tahlilde birbirinden farklı kavramlardır. Cihad kökünden türeyen “mücahede”, kelime anlamıyla “savaşmak, mücadele etmek” demektir. Tasavvuf ve manevi eğitim ıstılahında mücahede; tevbe ederek sülûka başlayan salikin nefsinin tezkiye ettikten ve onu süsledikten sonra bir daha nefsi emmareye karşı yenilmemesi için sürekli mücadele etmesi, onun, kötülüğü emreden nefisle sürekli olarak savaşması demektir. Bu mücahede ile salik nefsi emmareyi öldürmeye, onu boyunduruk altına almaya gayret eder. Zira kurtuluş ancak onun ölümü ile olur. Peygamber Efendimizin “Ölmeden önce ölünüz.” hadisi şerifinde işaret ettiği irâdî ölüm, insanın nefsinin öldürmesidir. Gerçek yaşamı isteyen, kendisine sürekli kötülüğü emreden nefsinin öldürmekle işe başlamalıdır. Allah’ın varlığının kalbe yansması ancak nefsin yokluğuyla mümkündür. Yazıcıoğlu, Muhammediye’de şöyle bildiriyor:

“Ayân ister isen onu nihân ol

Nihân ister isen onu ayân ol” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 403)

Ahmed Bîcan da Envârü’l- Âşıkîn’de mücahedeye şu şekilde dikkat çekmektedir: “...Mücahedeler makamında çalışmak gerekir. Cismi ibadet yerinde terk etmek gerekir. Nefsi dilekler meydanında öldürmek gerektir.” (Ahmed Bîcân, 1973: 589)

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah (c.c) kendisi için mücahede edenleri kendi yoluna eriştireceğini bütün Müslümanlara şu şekilde müjdeler: “Bizim uğrumuzda elinden

gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.” (Ankebût, 29/69)

Tevbe ile Allah’a yönelen kalp, tezkiye, tasfiye ve tahalli ile kalbi kötü huylardan arındırır, tehalli ile de onu süsler. Böylece temiz ve pak olan kalp salık tarafından öyle kalmaya mecbur bırakılmalıdır. Temizlenmiş ve süslenmiş kalp ancak riyazet ve mücahede ile öyle kalmaya devam edebilir.

Allah’a yönelmiş bir kalp için en büyük düşman onun eğitilmemiş, boyunduruk altına alınmamış nefsidir. Peygamber Efendimiz cihadların, savaşların en büyüğünün nefisle yapılan savaş olduğunu, bunun cihad-ı ekber olduğunu dile getirmiştir. Envârü’l- Âşîkîn’de bu rivayet şöyle aktarılır: “ Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu: Gazaların en üstünü nefsi ile olanıdır.” (Ahmed Bîcân, 1973: 673)

Nefisle girilen mücahede salikin en büyük silahlarından biri riyazettir. Riyazet, nefsin terbiye edilmesi, boyunduruk altına alınmasıdır. Onu istediği, beğendiği ve elde etmeye çalıştığı zararlı şeylerden men etmeye, nefse zor gelen şeylerle onu ıslah etmeye çalışmaktır. Ruhun dünya ile bağlantısı cesettir ve ceset, yaratıldığı top-rağa olan meyli ile ondan yaratılmış şeylere aşırı istek duyar. Bu istekler genellikle yemek, içmek, cinsellik gibi şehevî arzulardır. Fizyolojik, biyolojik veya psikolojik arzular gerekli olduğu ölçüde karşılanmalı fakat her zaman daha fazlasını isteyen nefse inat, fazlasından kaçınılmalıdır. Yani riyazet aslında salikin onu dünyaya bağ-layan bedenî veya zihnî ihtiyaçlarını asgari seviyede karşılaması, dolayısıyla hep daha fazlasını isteyen nefse karşı onu baskı ve boyunduruk altına almak suretiyle dizginlemesi, ıslah etmesi bu vesileyle de hakiki kurtuluşa ermesidir.

Ebû Hafs Şihâbüddin Sühreverdî Avârifü’l- Maârif’te çirkin ahlakın güzel bir riyazet ve terbiye ile giderilmesini ve yerine iyilerinin getirilmesini salık vermektedir. Ona göre bu sayede yani riyazet ve terbiye ile kötü fiiller kalpten temizlenir ve çirkin ahlak yerine güzelleri gelir. (Sühreverdî, 2016: 572) Yine Avârifü’l- Maârif’te İbrahim Havvâs’a nisbet edilerek zikredilen ve onun riyazete dair tecrübesini aktaran şu beyitler dikkati çekmektedir:

“Sabrettim bazı ezaya, korkarak hepisinden İçirdim sıkıntıları sonunda tam alıştı
Nefsi korudum nefisten; nasiplendi izzetten Şâyet dert içirmesem vazgeçmez muhalefetten” (Sühreverdî,
2016: 618)

Riyazet bir mücahededir. Nefse, nefs-i emmareye savaş açmaktır. Bu savaşta salık, açık olan haramlardan zaten kaçınacak, haramlara kapı açması ihtimali bulunan yemek-içmek gibi helal işlerin fazlaca yapılmasına ya da şüpheli şeylerin hepsine karşı da dikkatlice mesafeli olacaktır. Salık, nefs-i emmarenin kendisine telkin ettiği bütün isteklere karşı onunla zıtlaşmak, bununla beraber onun istemediği şeyleri yapmakla da nefisle cihad etmelidir.

Tasavvufi bilgilerin ve sufilerin manevi eğitim tecrübelerinin aktarıldığı eserlerde de sık sık belirtildiği üzere en çok başvurulan riyazet yöntemleri; inzivaya çekilmek, erbain çıkarmak, çile çekmek, farklı mahiyetlerde olmak üzere yolculuklara çıkmak, az yemek, az uyumak, az konuşmak gibi yöntemlerdir.

Envârü’l- Âşıkîn ve Muhammediye’de riyazeti tavsiye eden, özellikle de nefsi aç bırakmak yöntemi başta olmak üzere az konuşmak, inzivaya çekilmek, erbain çıkarmak gibi birtakım riyazetlerle nefsi ıslah etmek gerektiğine dikkat çeken dize ya da cümleler vardır. Yazıcıoğlu Mehmed’in meşâyihî; “Maşrıkîler ve Mağribîler” olmak üzere iki nev’e ayırdığı bölümde, bazı görüşlere göre saliki, riyazetin yüksek mertebelere çıkaracağı, bazı görüşlere göre de erbain gibi yöntemlerin mertebe kat etmede daha etkili olacağı zikredilmiştir.

“Meşâyih iki türlüdür birisi maşrıkîlerdir Ki tâ tâlib sülûk ede riyâzetle bula pervâ
Birisi mağribîlerdir bulardır ilm ile binâ Dediler mağribîler kim riyâzet yolu güç yoldur
Bular kim maşrıkîlerdir gerektir der riyâzet kim Gerektir erba’ınler kim yenile menn ile selva”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 802)

Az yemek ve az konuşmak hasletleriyle beraber nefsin eğitilmesiyle kişiye kazandırılacak nimet ve lütufların zikredilmesi, riyazete teşvik mahiyetinde Muhammediye’de şöyle dile getirilmiştir:

“Dedi yâ Ahmed dilersen bulasın îmân tadın Saklar ise dilini ger söylemezse ille âz

Nefsi aç et sumta lâzım ol kim oldur ihtizâz
Nefse ilzâm eyle haşyet tâ ki benden korka ol
Ger bu resme eder isen ola sana keşf-i râz
Dedi yâ Ahmed eger kulum kıla karnımı aç

Ona bir hikmet verem kim nûr ile burhân ola
Hem şifâ' ve rahmet ola eyleye bana niyâz
Nesneler bildirem ona kim onu bilmez idi
Nesneler gösterem ona k'itmemişti intihâz"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 241)

Envârü'l- Âşıkîn'de aktarıldığına göre Hak Teâlâ Hazretleri Peygamber Efendimize açlık, halvet ve susma gibi riyazetlerle bütün kemalatı bulabileceğini bildirmiştir. (Ahmed Bîcân, 1973: 439) Yüce Allah'ın Dâvûd (a.s)'a bildirdiğine göre; bir insanın dört saat ömrü kalsa o dört saatten birini nefsini ıslah etmekle meşgul olmaya harcaması gerekir. (Ahmed Bîcân, 1973: 289) Nefsin açlıkla terbiye edilebileceği hususunda Ahmed Bîcân şu rivâyeti aktarır:

“Nakledildiğine göre Hak Teâlâ insanın ruhunu yarattığı zaman:

-Ben kimim, diye sualde bulundu. Ruh da:

-Ya ben kimim, diye karşılık verdi.

Ondan sonra Hak Teâlâ meleklerle emretti. Onlar da bin sene ruhu aç bıraktılar.

Allah Teâlâ:

-Ben kimim, diye buyurdu. Ruh:

-Sen, kendisinden başka hak mabud olmayan Yüce Allah'sın, dedi.

Nefis, Hak Teâlânın birliğini, yüceliğini ve her şeyin hâkimi olduğunu ancak açlık ile kabul etti.” (Ahmed Bîcân, 1973: 74)

Yine Envârü'l- Âşıkîn'de az yemek, az konuşmak ve insanlardan uzak kalmak şeklinde gerçekleştirilecek riyazete şöyle dikkat çekilmiştir: “Şanım hakkı için âbidlerin, ibadet edenlerin ibadeti ve tevbesi açlıktır ve susmaktır. Halktan kesilmektir. İbadet edenlerin ilk günahı karnı tok olmak ve dilleri ile olur olmaz şeyleri söylemektir. Halka karışmaktır.” (Ahmed Bîcân, 1973: 447)

Zühd, isteksiz olmak, ilgisiz bulunmak, soğuk davranmaktır. Rağbetin zıddıdır. Rağbet göstermemek, değer vermemek, yüz çevirmektir. Bir anlayışa göre ahirete ulaşmak için dünya ve içindekilere rağbet etmemek; bir anlayışa göre de Hakk'a ulaşmak için hem dünya ve içindekilere hem de ahirete rağbet etmemektir. (Uludağ, 2001:397) Bu son anlayışta olanların en büyük delili Peygamber Efendimizin “Dünyayı isteyene ahiret, ahireti isteyene dünya, Allah'ı isteyene ise hem dünya hem ahiret haramdır” mealindeki hadisi şerifidir.

Bazı sufilere göre zühd, elinde hiçbir mal, mülk veya müştehâ bulundurmamaktır. (Sühreverdî,2016: 613) Bazılarına göre de mal ve mülk sahibi olunabilir, önemli olan onlara rağbet etmemektir. (Gökbulut, 2010: 97) Bütün bu görüşlerden burada aktarılmayan görüş, hadis ve âyetlerden çıkan asgari müşterek şudur ki dünya değersizdir. Ona verilmesi gerektiğinden fazla değer verilmemelidir. Asıl zühd, dünyaya rağbeti, mal, mülk, makam ve dünyalık sevgisini terk etmektir. Muhammedîye'deki şu beyit zühdü tanımlamaktadır:

“Ki her kim azm ede bize gerek kim dünyeden beze

Yana aşk oduna sıza bi-nârin beyne nûreyni” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 268)

İnsan ne de olsa bu fani dünyadan ayrılınca onu ve içindekileri gayriiradi olarak terk edecektir. Zühdde önemli olan bu ayrılığı dünyada iken gönüllü olarak ihtiyar etmektir. Zira kişi dünyada iken dünyadan dünyalık olarak ümidini keserse nefisini terbiye etmesi ve onunla mücahede etmesi de kolaylaşır. Salik zahid olmakla elini güçlendirir. Zühd vesilesiyle kişi, tamahkâr olmaktan, bencil davranmaktan, hırstan, hasedden ve daha birçok çirkin huy ve beğenilmeyen davranıştan kurtulur. Zahid olan salik kalbine mal, mülk veya dünyalık sevgisi yerine Allah sevgisini yerleştirir. Kalbinde Allah muhabbeti olan kişi dünyaya fazla değer vermez. Ahiretini kazanmasına vesile kılacak kadar dünya, kâfidir ona.

Zühd kelimesi “az değer vermek” anlamında Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf'un kıssasında geçer. Kardeşleri Hz. Yusuf'u az bir para karşılığı köle olarak satmalarını hadisesinin anlatıldığı bölümde bu az değer biçicilik “zahid” kelimesiyle karşılanır.

“Onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.” (Yusuf, 12/20)

Envârü'l- Âşıkîn'de zühdün ne olduğu şu rivâyetle bildirilir: “ Rasûlullah (s.a.v.)

-Ey Rabbim! Dünyada zahid olmak nedir? Ahirete rağbet nasıldır, dedi. Hak Teâlâ:

-Dünya nimetlerinden az al. Zahîre (geçim-azık) toplama. Daima beni zikret, buyurdu.” (Ahmed Bîcân, 1973: 438)

Peygamberler arasında zühde en çok sarılan olmakla maruf Hz. İsa (a.s) Envârü'l- Âşıkîn'de nakledildiğine göre şöyle buyurmuştur:

“Ey dünya malını toplayıp yığanlar! O malınızla iyilik edin. Ondan daha iyi iyilik ise dünyayı terk etmenizdir.” (Ahmed Bîcân, 1973: 370)

Avârifü'l- Maârif'te aktarıldığına göre Sehl b. Abdullah Tüsterî “Aklın bin tane ismi vardır. Onun her isminden kaynaklanan bin isim daha vardır. Onun bütün isimlerinin evveli, dünyayı terktir.” (Sühreverdî, 2016: 613)

Muhammediye'de, zühde ve zahidlere, bu kelimelere yüklenen birkaç değişik anlam ile birlikte birçok yerde temas edilmiştir. Muhammediye'de zühde ve zahide yüklenen anlamlardan biri şu beyitlerden çıkarılmaktadır:

“Dedi zâhid oldur ki yoktur onun hiç evi
Ki tâ kim harâb olıcak eyleye el-'iyâz
Dahî yoktur evlâdı kim ölseler gam yiye
Dahî mâlı yok kim gidicek diye el-'iyâz
Onu kimse bilmez ki meşgûl ola haline
(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 239-240)

Ki tâ tarafetü'l-'ayn kadar ede benden nefâz
Dahî yok ta'âmı kim ondan dileye kişi
Dahî yok nefis donu kim giyicek ola şâz
Ne havf-ı cehennem ederler ne şevk-i cinân
Bakuban göge yere benden dilerler liyâz”

6.3.2.4 Teveccüh ve Tevekkül

Salik, nefis-i emmarenin kötü sıfatlarını benliğinde yok edip nefisini güzel hasletlerle donattıktan sonra bütün hataların başı olduğunu bildiği dünyaya karşı zühd ile yüzünü dünyadan çevirir, ona olan rağbetini keser.

Zahid salik, dünyadan çevirdiği yüzünü bu defa bütün güzelliklerin kaynağı ve sırf iyilik olan Allah'a çevirerek teveccüh makamına ve bütün işlerinde ona dayanmak üzere de tevekkül makamına geçer.

Teveccüh, kelime anlamı itibarıyla; yönelme, alaka gösterme gibi anlamlara gelir. Tasavvuf geleneğinde ise teveccüh, müridin yüzünün, gönlünün, gözünün, sürekli olarak mürşid-i kâmile, mürşid-i kâmilin de aynı şekilde tüm uzuv ve görüşleriyle Hakk'a yönelmiş olması dolayısıyla müridin Hakk'a yönelmesi ve gönlünü ona bağlamasıdır. Necmeddin Kübrâ, Usûlü'l- 'Aşere risalesinde teveccühü; kişinin, Hakk'ın dışında bir varlığa çağırın her şeyden yüz çevirerek, tıpkı bir ölü gibi, bütün benliğiyle Allah'a yönelmesi şeklinde tanımlar. (Gökbulut, 2010: 57) Salik bu halde iken kendisi ile Allah arasına giren her şeyden, masivadan uzak kalarak tüm rağbetini Hak yönünde tasarruf eder.

Envârü'l- Âşıkîn'de teveccühe terğiben şu cümlelere rastlanır: "Hakkı sevmeye gayret et ve Hakk'a yönel. Böylece kemale eresin. Mutlu ve iyilerden olasın ve yok olacak kötülerden olmayasın." (Ahmed Bîcân, 1973: 588)

Kimlerin teveccühte bulunduğunu ya da bulunacağını Muhammediye nâzımı şu şekilde belirtmektedir:

"Ki ârifler katında hiç onu görmekten evlâ yok
Husûsâ kim fenâ-fi'llah erip ede bekâ ibdâ'
Teveccüh kıldı bunlar da ibâdetde edip iblağ

Kamu eşyâyı gözlerden gönülden ettiler ırâğ
Tahalluk ettiler onun kemâl-i hulkuna göre
Pes ol da saçtı nûrunu bulara eyledi ifrâğ"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 749)

Tevekkül; sözlük anlamıyla güvenmek, dayanmak, vekil kılmak gibi anlamlara gelir. Sufilerin dilinde tevekkülün ne anlama geldiğini Şihâbüddîn Sühreverdî Avâri-fü'l- Maârif'te, konuya farklı anlamlar katacak ve onu zenginleştirecek şekilde, şöyle aktarır:

“Serî-i Sakatî demiştir ki: Tevekkül, kulun bütün güç ve kuvvetten sıyrılarak, her hususta Cenab-ı Hakk'ın kâdir-i mutlak olduğunu bilmesidir.

Cüneyd-i Bağdâdî de, 'Tevekkül, senin Allah Teâlâ'ya karşı, daha yaratmadan önceki hâlin gibi teslimiyet içinde olman; Allah Teâlâ'nın da ezeldeki gibi senin her şeyine sahip olduğunu bilmendir.' demiştir.

Zünnûn-ı Mısrî demiştir ki: 'Tevekkül; nefsin tedbirini terk ederek bütün güç ve kuvvetten sıyrılmaktır.' (Sühreverdî, 2016: 625-626)

Tevekkül inancı; benlik, bencillik, hırs, hased, menfaat, dünyaya bağlanmak, kin, düşmanlık, tûl-i emel gibi bütün kötü hasletleri öldürmeyi gerektirir ve bu vesileyle aslında başlı başına bir nefis terbiyesi vazifesi görebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de de birçok âyette müminlerden Allah'a tevekkül etmeleri istenmiş, kendisine tevekkül edenlere Allah'ın yeteceği müjdelenmiş ve Allah'ın mütevekkilleri sevdiği bildirilmiştir:

“Eğer mü'minler iseniz yalnızca Allah'a tevekkül edin.” (Maide, 5/23)

“Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter” (Talak, 65/3)

“Doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” (Âl-i İmran, 3/159)

Envârü'l- Âşıkîn'de anlatıldığına göre Nemrud'un Hz. İbrahim'i ateşe atacağı sırada su hazinedarı Hz. İbrahim'e isterse ateşi söndürebileceğini, yel hazinedarı da isterse ateşi havaya dağıtabileceğini söylemiştir. İbrahim (a.s) cevaben: “ Benim size ihtiyacım yok. Allah bana yeter. O ne güzel koruyucudur!” demiştir. (Ahmed Bîcân, 1973 138)

Yine Envârü'l- Âşıkîn'de bildirildiğine göre Hak Teâlâ Hazretleri Peygamber Efendimize şöyle buyurmuştur:

“Ey Ahmed! Benim katımda tevekkülden (Allah’a dayanıp güvenmekten) üstün amel yoktur.” (Ahmed Bîcân, 1973 438)

Mevlana Celaleddin de Mesnevi’sinde tevekkül ile teslimiyeti aynileştirir ve bu hali şöyle över:

“Tevekkülden daha güzel kazanç yoktur/ Zira teslimiyet gönüllerin sevgilisidir.” (Mevlana, 2007: 68)

6.3.2.5 Kanaat

Kanaat sözcüğü Arapça olup “kâni” ve “ikna” sözcükleriyle aynı köktendir. Bu sözcükler dilimizde “ol-” yardımcı fiiliyle birlikte “kâni ol-” “ikna ol-” şeklinde kullanılır ve bu haliyle daha çok “kabullenmek, inanmak” anlamlarına gelir. Kanaat sözcüğü ise isimdir ve “tok gözlülük, yetinme ve tutumluluk, kanma, kanış, inanç, düşünce” anlamlarındadır. “Et-” “eyle-” yardımcı fiiliyle beraber kullanıldığında “yetinmek, razı olmak, tutumlu olmak” gibi davranışları ifade eder. Beğenilmeyen davranışlardan olan tamahkârlığın, aç gözlülüğün ve aşırı hırslı olmanın zıddır.

Dinî bir kavram olarak ise kanaat, kulun rızık olarak elinde bulunanla yetinmesi demektir. Peygamber Efendimiz kanaati, bitip tükenmek bilmeyen bir hazineye benzetir ve birçok hadis-i şerifinde bu erdemli davranışı över. Kanaat eden kişiye kanaatkâr denir. Ve kanaatkârlık İslam ahlakında övülen, beğenilen davranışlardır.

Tasavvufî literatürde ise kanaat, nefsin aşırı isteklerine karşı durarak kişinin ihtiyacı olduğu kadarıyla yetinmesi demek olup en güzel manasını genel olarak tasavvufun zühd, kanaat ve rıza anlayışını yansıtan “bir lokma bir hırka” ifadesinde bulmuştur. Yazıcıoğlu Mehmed bu tutumu Muhammediye’sinde salıklar için şöyle salık verir:

“Gönül vermeye dünyenin câhına Yeter lokma hırka bir içim şarâb
Ki zira düşer sonucu çâhına Kalanı durur zirâ onun serâb”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 537)

Salık için kanaat, Allah’ın rızık kapısından kendisi için indirdiğine rıza göstermesi, onunla yetinmesi ve daha fazlası için hırs etmemesidir. Zira salık hem zühdün hem de tevekkülünün ortak sonucu olarak kanaati kendine şiar edinmelidir. Salık, doyumsuz olan ve kendisinden sürekli onu dünyaya bağlayacak şeyler isteyen nefesine karşı kanaat silahını kullanmazsa ele geçirdiği zühd ve tevekkül kalelerini ve diğer bütün güzel hasletleri kaybedecektir. Peygamber Efendimizden rivayet edilen bir hadise göre “Az olup yeten mal, çok olup insanı Hak’tan alıkoyan maldan daha hayırlıdır.” (Akt: Sühreverdî, 2016: 336)

Gerçek zenginlik kanaattedir. Yine Peygamber Efendimizin bir hadisinden öğrenildiğine göre; zenginlik malın çok olması değildir. Asıl zenginlik, gönül zenginliğidir. Kerîm Hakîkî’nin “Manevi İlerlemenin Merhaleleri” isimli eserinin dördüncü cildinde aktardığına göre Yüce Allah beş yere beş sıfat yerleştirmiştir: Allah Teâlâ ibadet ve kullukta izzet, günahta zillet, gece kıyamında heybet, boş midede hikmet ve kanaatte zenginlik var etmiştir. (Hakîkî, 2010: 63)

Osman Nuri Küçük, Mevlana Celaleddin’in kanaat ile ilgili kanaatini onun:

“Ey Oğul, bağını kes, kurtul, gümüşe, altına esaretin ne vakte kadar?

Testiyi denize daldırsan bir günlük rızıktan fazlası kısmet olmaz.

Harîsin göz testisi dolar mı? Kanaatsiz, sedefte inci olmaz.” (M. Celaleddin, 2007: 43)

beyitlerindeki sedef ve inci istiarelerinden yola çıkarak şöyle dile getiriyor:

“Mevlana, kanaati, istiridye kabuğunun yağmur tanesini aldıktan sonra denizin diğer nimetlerinden soyutlayarak kapanmasına benzetir. Bu tecrid, inci teşekkülü için gereklidir. Bunun gibi salık de kendi derûnundaki can incisi üzerine kapanarak ilâhî

esrara vâkıf olabilmek için kendini başka şeylere muhtaç görmek yerine kendine yeter görerek kanaat etmelidir.” (Küçük, 2009:555)

Avârifü'l Maârif'te de Sühreverdî, sufilerin az bir dünya malına kanaat etmelerini onların güzel ahlaklarından addedip sufilerin büyüklerinin kanaatla ilgili şu tanım ve tavsiyelerini aktarır:

“Zünnûn-ı Mısırî demiştir ki: Kanaat eden kimse zamanın insanlarından rahat eder, fitnelerinden korunur, yakınları yanında şeref sahibi olur.

Bişr b. Hâris de, “Kanaatte izzet ve şereften başka hiçbir şey bulunmasaydı bile sahibine yine yeterdi.

Bunnân el- Hammâl da nazım halinde şöyle demiştir:

“Tamah ettikçe hür kimse köle olur

Kanaat ettikçe köle hürriyet bulur” (Sühreverdî, 2016: 335)

Ahmed Bîcân Envârü'l- Âşıkîn'in birkaç yerinde kanaati, hasedin ve dünyaya düşkünlüğün karşısında sayar ve faydalarını da dile getirmek suretiyle kanaati okura tavsiye eder:

“Hak Teâlâ kutsi hadisinde şöyle buyuruyor: ‘Ey Âdemoğlu! Kanaat et zengin ol.

...

Kim az şeye kanaat ederse muhakkak Hak Teâlâ Hazretlerinin ahbine inanmış olur. Kim dünya için kaygılansa Hak Teâlâ'dan irak olur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 723)

Yine Ahmed Bîcân, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin Kûtu'l- Kulûb isimli eserinden şu rivâyeti nakleder:

“Hak Teâlâ Hazretleri buyurdu ki ‘Ey İsâ! Muhammed ümmetinin âlimleri benim yanımda peygamberler gibidir. Zira onlar az şeye razı olurlar, ben de onların az bilgisine razı olurum ve onları cennete koyarım. Ey İsâ! Bir kulumun gönlünde bir şey bulmazsam ben onun gönlünü kendi sevgimle doldururum.” (Ahmed Bîcân, 1973: 363) Buradakine yakın manayı Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye’de nazmen şöyle dile getirmiştir:

“Şu kim ilmi vardır onun olmadı ol fakîr

Rıza bulmadı ol kim az nesneye etmedi iftihâr” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 241)

Allah’ın kendisi için muhabbet besleyenleri anlattığı bölümde onların özelliklerinden birinin de insanlardan bir şey istemediklerini, helalden de yeteri kadarını aldıkları yani kanaat ettikleri şöyle bildirilir Muhammediye’de:

“Bular hâcetin halka ‘arz etmeyeler varıp

Helalden kifâyet kadar edeler iktifâ bu sikât” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 235)

6.3.2.6 Zikir

Sözlükte, “anmak, hatırlamak, yâd etmek” anlamlarına gelen zikir sözcüğü ıstılahta, Allah’ı anmayı, hatırlamayı, O’nu unutmamayı ve O’ndan gaflet halinde olmamayı, “Allah” kelimesini, kelime-i tevhidi, tehlil, tekbir, tesbih ve tahmid ifadelerini; ya yalnız ya da bir toplulukla beraber ya cehrî ya hafi şekilde özel zamanlarda, tayin edilmiş belirli zamanlarda ya da her zaman olmak üzere söylemeyi ve tekrar etmeyi ifade eder. (Karaman vd., 2006: 715)

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyet zikri telkin etmektedir.

“Rabbini çokça zikret ve akşam sabah O’nu tesbih et.” (Âl-i İmran, 3/41)

“Rabbini, sabah akşam, yüksek olmayan bir sesle, kendi kendine, ürpertiyle, yalvara yalvara ve için için zikret. Gaflete kapılanlardan olma.” (A’raf, 7/205)

“Bunlar, iman edenler ve kalpleri Allah’ın zikriyle mutmain olanlardır. Haberiniz olsun; kalpler yalnızca Allah’ın zikriyle mutmain olur.” (Ra’d Sûresi, 13/28)

“Unuttuğun zaman Rabbini zikret.” (Kehf Sûresi, 18/24)

“Rabbinin ismini zikret ve her şeyden kendini çekerek yalnızca O'na yönel!”
(Müzzemmil Suresi, 73/8)

Zikir, insanın kendini bilmek, Rabbini tanımak için yapabileceği en kıymetli eylemlerdendir. Zira kişi sevdiğini akıldan çıkarmaz ve bu durumu sevgilisine izhar etmek ister. Birbirini seven iki kalbin birbirini anmasından doğal bir şey yoktur ya da başka bir şekilde söylenecek olursa birbirini seven iki kalbin birbirini anması, zikretmesi gerekir. Bu bağlamda Allah'a kavuşmak arzusuyla yola çıkan salık O'na doğru her adım attığında Allah'ın da kendisine geleceğini “Beni anın, ben de sizi anayım”²⁹ âyetinden bilerek bu sevdasını izhar etmeye başlamalıdır.

Zikir, saliki, seyr u sülûkunun başlangıç seviyesinde temizleyen, yolun ortasında pişiren, sonunda da yakan bir ateştir. Zikrin temizleyiciliğini, saliki manevi kirlere arıtacağını, zikredince salikin gönlündeki üzüntü ve kederlerin zail olacağını Mevlana Celaleddin Rûmî şöyle dile getirir:

“Hakkın adı temizdir. Temizlik gelince pislik mahvolur. İki zıddın bir araya gelmesi mümkün değildir. Aydınlık olunca gecenin karanlığı yok olur. Ağız hakkı anınca şüphesiz üzüntüler, kederler gider.” (Mevlana, 2007: 276)

Zikrin yakıcılığından da Envârü'l- Âşıkîn'de Cüneyd-i Bağdâdî'den nakledilen şu cümleyle bahsedilmektedir: “Allah'ın ismi yakıcıdır. Bir kimse üç gün kapalı bir yerde Allah'ı zikir ile meşgul olsa ona evliya kerametlerinden kerametler hâsıl olur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 688)

Zikrin amacı sürekli olarak Allah'ın adını anmak, onu hatırlamak ve onun yüceliğini akıldan çıkarmamakla marifet nurunun evi olan gönlü saflaştırmaya, manevi bir yetkinliğe, kalp inceliğine ve O'nun muhabbetine ulaşmaya çalışmaktır. Ahmed Bîcân'ın aktardığına göre bir kutsi hadiste Yüce Allah şöyle buyurdu: “Kim benim rızamı isterse dili ile zikretsin. Beni dilinden bırakmasın.” (Ahmed Bîcân, 1973: 217)

²⁹ Bkz. Bakara, 152

Zikirle ilgili sağlanması gereken ilk şart belki de samimiyettir. Envârü'l-Âşıkîn'de zikirde olması gereken samimiyete şöyle dikkat çekilmiştir:

“Ey Musâ! Eğer beni zikredersen ben de seni anarım. Beni zikrettiğin zaman gönlünden zikreyle. Benim huzurumda hakir ve düşkün bir kul gibi dur. Bana âşık gönül ve sadık dil ile yakarıшта bulun. Ta ki dileğini kabul edeyim.” (Ahmed Bîcân, 1973: 217)

Zikrin; nerde, ne zaman, ne şekilde yapılacağı üzerine çok değişik görüşler serdedilmiştir. Zikir konusu üzerine birçok kaynakta ansiklopedik bilgiler verilmiş, risalelerde de büyük eserlerde de zikir üzerine bölümler veya müstakil eserler yazılmıştır. Bu çalışmanın sınırlılığı bahsedilen konulara girmeyi imkânsız hâle getirmektedir. Bu konu üzerinde Envârü'l-Âşıkîn ve Muhammediye'de de çok durulmuş, Envârü'l-Âşıkîn'de hem diğer bölümlerin içinde bahsedilerek hem de zikir ile ilgili müstakil bir bölüm açılarak orada konuyla ilgili birçok doyurucu ve teşvik edici bilgi verilmiştir. Bazıları şunlardır:

“Ey Musâ! Ben bir kulumu seversem onun himmeti beni zikretmesidir. Ben de yerlerde ve göklerde onu anarım. Onu musibetten saklarım ve azabımı ona haram ederim. Ey Musâ! Ne zaman bir kuluma gazab edersem beni zikretmesini ona unutturum.” (Ahmed Bîcân, 1973: 218)

“Allah'ı zikretmek yedi kısımdır:

1. Biri göz zikridir ki ağlamakla olur. 2. Kulak zikridir, Allah'ın hükümlerini işitmekle olur. 3. Dil zikridir, Allah'ı hamd ve senâ etmekle olur. 4. El zikridir, vermekle, cömertlikle olur. 5. Ayak zikridir, Allah yolunda yürümek, koşmakla olur. 6. Gönül zikridir, korku ve ümitle olur. 7. Can zikridir, teslim ve rıza ile olur.”

Bazılarına göre zikir dört türdür: 1. Dil zikridir. 2. Gönül zikridir. 3. Ruh zikridir. 4. Sır zikridir. Ruh zikrinin afeti sırrın ondan haberdar olmasıdır. Sır zikrinin afeti gönlün onu bilmesidir. Gönül zikrinin afeti nefsin ondan haberdar olmasıdır. Nefis zikrinin afeti kendini görmektir. (Ahmed Bîcân, 1973: 691)

“Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî şöyle demiştir:

-Zikrin hakikati Hak Teâlâ Hazretlerinin mütekellim, söz söyleyen adı ile tecelli etmesinden ibarettir.” (Ahmed Bîcân, 1973: 692)

Allah Teâlâ Hz. Âdem ile Hz. Havva’yı cennette tezvic ettikten sonra Hz. Âdem’den mehir olarak kendisini tesbih ve tehlil etmesini, devamlı kendisini zikretmesini istemiştir. Ancak bu şekilde kendisine has kul olunacağını beyan eder.

“Bilin kim yâ firîştehler karavaşum Havvâyı Sadâkı bu durur onun ki tesbîh eyleye tehlîl
Kulum Âdem’le çift ettim kim oldur hikmetimde hâs Beni zikreyeleye dâ’im çün oldur hazretimde hâs”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 127)

Muhammediye’den öğrenildiğine göre Allah Teâlâ ilk insan olan Hz. Âdem’i işlediği hata sonucu cennetten çıkarıp dünyaya gönderdikten ve Hz. Âdem’in tevbe-leri sonucu affettikten sonra ona neleri yapması, neleri yapmaması gerektiğini tasarruf buyurduğu yerde zikri de şöyle emretmiştir:

“Benim zikrim ola dilde şi’ârın

Benim tesbîhim ola hem disârın” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 137)

Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.)’in ahlakının anlatıldığı bölümde onun zikriyle ilgili de şu beyitler dikkate sunulmuştur:

“Dursa zikrullâh idi otursa zikrullâh idi Var mıdı bir lahzâ kim anmayadı sultânını
Kimseye vermezdi gönlün cânını illâ ki hû Ancılayın kim sever sultânını illâ ki hû”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 208)

6.3.2.7 Tevazu

Arapçada “koyma, aşağı indirme” anlamına gelen “va-za-’a” sözcüğünden türemiş olan tevazu; “alçak gönüllü olma” anlamına gelir. İçtimai ahlak söz konusu olduğunda insanlara karşı kibirlenmemek, büyülenmemek; halka merhametle davranmak anlamlarına gelen tevazu kelimesi, bireysel ahlak planında ve tasavvufta hem

içtimai ahlak anlamını muhafaza eder hem de kişinin kendisinin, nefsinin acziyet ve zafiyetinin farkında olarak Allah'a kul olduğunun bilincinde olmasını ifade ederek ucbun karşısında durur.

Beğenilen davranış, güzel huylardan olan tevazu davranışı, beğenilmeyen davranış, çirkin huylardan olan kibir, ucb ve enaniyet davranışlarının zıddıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde kibrin yerildiği açık bir şekilde görülürken "Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir." (Furkan, 25/63) âyetinde olduğu gibi bazı ayetlerde de tevazunun açık bir şekilde övüldüğü görülmektedir. Peygamber Efendimiz de Allah için tevazu gösterenlerin, alçak gönüllü davrananların Allah tarafından derecelerinin yükseltileceğini bildirir. (Tirmizî, Birr: 82)

Şeyh Sâdi-i Şirâzî, "Bostan" isimli eserinin tevazu bölümünde: "Yücelik istersen tevâzu ihtiyar et. Çünkü yücelik damına çıkmak için tevâzudan başka merdiven yoktur." (Şirâzî, 2007: 124)

İnsanı insan yapan hususlardan belki de ilki ve en önemlisi tevazudur. Mesela ilk insan olan Hz. Âdem'in Allah'ın huzurunda iken şeytan'ın kibri seçip yoldan çıkmasının karşısında tevazuyu seçerek rahmete nail olması bunun ilk ve en güzel örneklerindendir. Toprakten yaratılmış olan insanın mayasında tevazu özelliği vardır. Hz. Âdem'in alçak olan, alçakta olan toprak ile yaratılmış olması ile şeytan'ın yükselmeye istidatlı ateşten yaratılmış olmasının bu olaydaki hikmetini ancak ve ancak Allah bilir. Mevlana Celaleddin'in buyurduğu gibi: "Kılıç, boynu olanın boynunu keser; gölge, yerlere döşenmiştir; o hiç yaralanmaz." (Mevlana, 2007: 492)

Yazıcıoğlu Mehmed insan- toprak- tevazu ilişkisini ve içindeki Rabbani sırrı insanın alçak gönüllü olarak saklaması gerektiği tavsiyesini Muhammediye'de şöyle dile getirir:

"Çünkü topraktır kişinin aslı pes alçak gerek

Yer gibi alçak ola gök gibi ola gönlü gîn

Sırrı varsa kıla ihfâ çınramaya hemçü tas

Kalmaya tâ zulmet içre öncedir çün nûr-i nâs"

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 117)

Bu beyitleri İsmail Hakkı Bursevî Ferâhu'r- Rûh'ta şöyle şerh eder: “Yani insan şekilce topraktan yaratılmış olduğuna bakıp toprak gibi alçak ve tevâzu ehli ola. Eğer ruhaniyeti ve sırrı itibariyle övünülecek bir tarafı varsa halini gizlemeli ve kendini halka duyurmamalı. Farsça beyit:

‘Bir gevhere hamile olmak, sedef olup başını tevâzu ile eğerek saklamayı gerektirir.’

Yani Hz. Âdem (a.s)’ın cesedi topraktan yaratıldığı için zâhirde güzel ahlakla, yani tevâzu ile yerle bir ola.” (Bursevî, 2000: 236)

Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kimse için örnekligi âyet-i kerîme ile tespit edilmiş olan Peygamber Efendimizin en önemli ahlaki özelliklerinden birisi tevazu sahibi olması idi. Avârifü'l- Maârif’te nakledildiğine göre: “Resûlüllah (s.a.v), ‘De ki; eğer Allah’ı seviyorsanız hemen bana tâbî olunuz ki Allah da sizi sevsin.’ (Âl-i İmran, 3/188) âyet-i kerîmesi hakkında, ‘Bana iyilik, takva, Allah’tan korkma ve nefsi zelil etme hususunda uyunuz.’ buyurmuştur.” (Sühreverdî, 2016: 305) Muhammedîye’de Peygamberimizin ahlakının anlatıldığı bölümde şöyle geçmektedir:

“Halka ederdi tevâzu’ ger şerif u ger vazî’

Nefsi toprak gibi alçak gönüllü su gibi duru” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 205)

Envârü'l- Âşıkîn’de aktarılan bir habere göre Allah Teâlâ Hz. Süleyman’a padişahlık mı yoksa âlimlik mi istediğini sorduğunda Hz. Süleyman “yüzünü yere koyarak” secde eder ve ilmi ister. Bunun üzerine Yüce Allah: “Ey Süleyman! Alçak gönüllülük ettin. Padişahlık istemedin. Ben alçak gönüllü olanı çok severim. Ben de ilmi, padişahlığı, aklı ve güzel ahlakı sana verdim. Senden kibri ve kendini beğenmeyi giderdim.” (Ahmed Bîcân, 1973: 293)

6.3.2.8 İnfak-Sadaka-Cömertlik

“Na-fa-ka” sülalesinin if’âl kalıbının mastarı olan “infak” sözcüğü sözlüklerde “bir şeyi bitirmek, yok etmek” ya da “malı yahut parayı elden çıkarmak, harcamak, karşılıksız yardım etmek” anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak infak kavramı ise;

Allah rızasını kazanmak maksadıyla kişinin elinde bulunan varlığından harcaması, fakirlere ayni veya nakdi yardımda bulunması anlamına gelir. Bu yönüyle infak, hem farz olan zekâtı hem de gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içerir. (Karaman vd., 2006: 317)

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde infakın teşvik edildiği ya da müminlerin özelliklerinden bahsedilirken onlardan birinin de “infak etmek” olduğunu bildiren birçok âyet-i kerîme ve hadis-i şerif vardır. Bazıları şunlardır:

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda infak etmedikçe iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne infak ederseniz Allah onu bilir.” (Âl-i İmran, 3/92)

“Onlar ki, gayba iman edip namazı dürüst kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler.” (Bakara, 2/3)

“Mallarımı Allah yolunda infak edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (Bakara, 2/261)

“Kulun sabaha çıktığı her gün mutlaka iki melek iner iksinden birisi: ‘Allah’ım infak edip veren kiseye yenisini gönder.’ der. Diğeri ise: ‘Allah’ım tutup sıkı olan kimseye telefini ver.’ der.” (Buhari, Zekât, 27)

“Veren el alan elden hayırlıdır. Yardım etmeye, geçimini üstlendiğin kimselerden başla! Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir. Kim insanlardan bir şey istemezse Allah onu kimseye muhtaç etmez. Kim de tok gözlü olursa Allah onu zengin kılar.” (Buhârî, Zekât, 20)

Bu bölümde infak kapsamında; cömertlik fazileti, sadaka ibadeti ve misafire, muhtaçlara yemek yedirme ile ilgili bilgilere yer verilecek ve infakın, cömertliğin ve ikramın teşvik edildiği Envârü’l- Âşıkîn ve Muhammediye bölümleri aktarılacaktır.

Seyr u sülûk halindeki salık kötü hasletlerden temizlenip güzel huylarla süslenmeye devam edince kazandığı tevekkül ve kanaat inancının, ahlakının sonucu

olarak; günlük rızkının kendisine yetecek kadar kısmından sonrasını ihtiyaç sahibi insanlara infak edecektir. Zira hakiki sufiler her günün rızkının kendisine o gün geleceğini bilir ve elinde fazladan kalanı Allah'ın kendisine infak etsin diye verdiğinin farkındadır.

Muhammediye'de anlatıldığına göre kıyamette herkese kitabı verilecek ve kişi küçük-büyük, gizli-saklı ne varsa hepsinin yazılmış olduğunu gördüğü kitabını alacaktır. Orada kitabını sağından alanların defterlerinde infaklarının karşısına çıkacağı yukarıda zikredilen âyetlerin ilkinde, hadislerin ikincisine telmihte bulunarak şu şekilde dile getirilmiştir:

“Onunçün dirîğ eylemezler nesi vâr ise Bilirler ki mâlı sebep verdi Hak hayr için
Kamu mâlını başını cismi cânı havâs Hoş anladılar hem vereni alanı havâs”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 511)

Cömertlik sözcüğünün Arapçası sehavettir ve kaynaklarda daha çok bu kelimeyle karşılaşılır. Cömertlik ile ilgili olarak bu çalışmanın “beğenilmeyen davranışlar” başlığının “cimrilik-müsriflik” bölümünde birtakım bilgiler ve bunlara ilişkin referanslar zikredilmişti. Muhammediye'de bildirildiğine göre cömertlik, güzel ahlakla beraber mizanda ilk tartılacak şeydir:

“Pes evvel ki tartıla dedi rasûl

Sehâvet ola hüsn-i hulk ile ol” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 526)

Envârü'l- Âşıkîn'de rivâyet edilen bir hadis-i şerifte anlatıldığına göre Şeytan ile Yahya (a.s.) karşılaşır ve aralarında konusu cimrilik ve cömertlik olan şu mükâleme vukû bulur:

“Yahyâ (a.s.):

-Ey İblis! Bana haber ver, söyle. Senin en çok sevdiğin kimdir, dedi. Şeytan:

-Benim en çok sevdiğim kimse mümin olduğu halde cimri olandır. En büyük düşmanım da fasık olduğu halde cömert olan kimsedir, dedi. Yahyâ (a.s.):

-Yani nasıl, dedi. Şeytan:

-Mümin ki cimridir. Onun cimriliği bana yeter, dedi. Fasık ki cömerttir, korkarım bir gün tövbe eder de Hak Teâlâ Hazretleri onu kabul eder ve veliliğe yükseltebilir. Eğer sen bunu sormamış olsaydın bu haberikimseye söylemezdim, dedi.” (Ahmed Bîcân, 1973: 346)

Yine Envârü'l- Âşıkîn'de; Hz. İbrahim'in "Halîl" edinilmesinin sebeplerinden birinin fakirlere ve konuklara yemek yedirmesi olduğu (Ahmed Bîcân, 1973: 148), Hz. Eyyûb'un dört kapılı bir sarayı olduğu ve bu kapılardan her birinden; öksüzlere, gariplere, fakirlere ve dul kadınlara yemek verdiği, (Ahmed Bîcân, 1973: 182), bir kimsenin evine bir misafir gelse ve o kişi misafirine yemek yedirirse misafirin yiyeceği her lokma için ev sahibine bir hac sevabı ve cennette altından bir şehir verileceği, misafire ikram edenin altmış peygambere ikram etmiş gibi sevap alacağı bildirilir. (Ahmed Bîcân, 1973: 474)

Sadaka, infakın türlerinden biri olup karşılığını Allah'tan beklemek üzere ihtiyaç sahibi kişilere yardım etmektir. Envârü'l- Âşıkîn'de müstakil bir başlık altında incelenmiştir. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân bu bölümde sadaka ile ilgili olarak, okurları sadaka vermeye teşvik eden bir âyet-i kerîme meali ile yedi tane hadis-i şerif rivâyetine yer vermiştir. Bu bölümde nakledilen hadis-i şeriflerden birinde Peygamber Efendimiz sadaka vermenin; üçü dünyada, üçü de ahirette olmak üzere altı karşılığı olduğunu bildirir. Dünyada olan karşılıklar şunlardır: 1. Sadaka veren kimsenin Allah Teâlâ rızkını bol kılar ve ömrüne bereket verir. 2. Hak Teâlâ malına bereket verir 3. Sadaka veren kimselerin evleri onarılır. Ahirette karşılaşacağı ihsanlar ise şunlardır: 1. Kıyamet gününde çıplak kalmayacaktır. 2. Başının üstünde sürekli onu takip eden bir gölge bulunur. 3. Cehennemle arasında perde bulunur. (Ahmed Bîcân, 1973: 696-697)

6.3.2.9 Helal Lokma

Helal lokma kazanıp yemek, diğer beğenilen davranışların huy ve tabiata dönüşmesinde son derece etkili olan güzel bir davranıştır. Bir mümin, istediği kadar

güzel davranış sergilesin, taat ve ibadette bulunsun; yediği yemek, edindiği kazanç helal değilse taat ve ibadetin, ya da gösterdiği davranışların kendisini ulaştırmasını beklediği hâllerden ya da rıza makamından oldukça uzakta olacaktır.

İslam ahlakı açısından en önemli alt yapı meselelerinden birisi helal kazanç ve helal lokma teminidir. Yapılan her güzel işin helal kazanç temelinde olması ve sonrasında o işi helal lokmanın takip etmesi gerekir. Zira helal lokmanın hem ibadetlerin temeli hem de insanı Rabbi katında değerli yapan hususlardan biri olan dua eyleminin kabul olmasının sebebidir.

Yüce Allah Kurân-ı Kerîm'de birçok âyette helal kazanmayı ve helal yemeyi emretmiş, hırsızlık, yetim malı, faiz gibi haram kazancı ve haram yemeyi yasaklamıştır. ³⁰

Peygamber Efendimiz de hadis-i şeriflerinde helal-haram hususunda Müslümanları uyarmış, onları haram olanlardan uzaklaştırıp helal olana çağırmıştır. Hatta bir hadis-i şerifinde kişinin dinini ve ırzını korumasını bırakın helal-haram konusundaki tutumuna, şüpheli olanlardan bile kaçınmasına bağlamıştır. (Buhari, İman: 39)

Kaynak eserlerimizde de helal lokmanın ibadetlerin temelindeki rolü ve hikmet ve duanın kabulü arasındaki ilişkisine birkaç yerde dikkat çekilmiştir. Örneğin Envârü'l- Âşıkîn'de Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya karnını haram ve şüpheli şeylerden saklarsa ona hikmet vereceğini bildirmiştir. Bir başka yerde ise yine helal lokma ile ilgili olarak Peygamberimize Yüce Allah, ibadetin on bölük olduğunu, bunun dokuzunun helal lokma yemek olduğunu bildirmiştir. (Ahmed Bîcân, 1973: 225, 445)

Helal lokma ve duanın kabulü ilişkisi üzerine Envârü'l- Âşıkîn'de birkaç rivayet yer almakta olup bunlardan birisinin bildirdiğine göre Peygamber Efendimiz Allah Teâlâ'dan dualarının kabul olmasını niyaz etmiş Yüce Allah da duanın kabulünün şartının helal yemek olduğunu bildirmiştir. (Ahmed Bîcân, 1973: 462)

³⁰Bkz. Bakara-168, Bakara-172, Bakara-267, Nisa-10

6.3.2.10 Ana- Babaya İtaat ve İhsan Etmek

Ana-babaya ihsan etmek, şirki emretmeleri dışında olmak üzere tüm buyruklarına itaat etmek, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de birkaç âyet-i kerîmede kullarına tavsiye ettiği bir husustur. Kişinin ana-babası onu varlık sahasına getiren, uzun bir zaman onu koruyan, kollayan büyüten ve yetiştiren insanlardır. Allah Teâlâ insana, ana ve babasına itaat ve ihsan etmeyi, onlara güzel ve yumuşak konuşarak öf bile dememeyi, onlara saygı göstermeyi emretmiştir.

Allah (c.c) İsrâ Sûresinin 23 ve 24. âyetlerinde mealen şöyle buyurmuştur: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlamak! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülikle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et.” (İsrâ, 17/23-24)

Envârü'l- Âşıkîn'de ana-babaya itaati emreden Tevrat nakillerine, onlara ihsanı emreden ve karşı gelmekten sakındıran hadis rivâyetlerine yer verilmiştir. Örneğin Envârü'l- Âşıkîn'de, Hz. Mûsâ'ya verilen levhalarda yazılı bulunan “on emir”den biri olan ve aynı mana ile Lokman sûresinin 14. âyetinde de bulunan “Bana, ana ve babana şükret” ibaresi nakledilmektedir. (Ahmed Bîcân, 1973: 210)

Yine Envârü'l- Âşıkîn'de nakledildiğine göre Ulu Allah, Hz. Musa'ya ana ve babasına itaatkâr olup iyilik eden bununla beraber kendisine isyan edenleri tövbe-kârlardan yazacağını; kendisine itaat edip iyilik yapsalar bile ana-babasına karşı gelenleri asilerden yazacağını buyurmuştur. (Ahmed Bîcân, 1973: 221)

Ana-babaya itaat ve isyan noktasında en dikkat çekici rivayetlerden olan ve benzer ibarelerini hadis-i şeriflerde de gördüğümüz terğib ve terhib içerikli şu Envârü'l- Âşıkîn nakline göre son sözünde Rabbinden tavsiye isteyen Hz. Musa'ya Allah Teâlâ “Ana-babana muti' ol” vasiyetinde bulunmuş ve sonrasında şöyle buyurmuştur:

“Ey Mûsâ! Benim söylediğim hakkın kendisidir. Eğer bir kimse babasına ve anasına iyilik ederse onun adını dünyada veliler arasına yazarım. Kabirde ona yakın olurum. Mahşerde ona merhamet ederim. Sırat üzerinde ona kılavuz olurum ve cennette onunla vasıtasız konuşurum. Ey Mûsâ! Onların rızası benim rızamdır. Onların gazabı benim azabımdır. Eğer bir kimse peygamberin ameli gibi iyi harekette bulunsa sonra dönüp ana ve babasına asi olsa onun ibadetini kabul etmem. Bilakis onu cehenneme atarım.” (Ahmed Bîcân, 1973: 238-239)

6.3.2.11 İlim- İlim Talep Etmek- Âlim olmak

“İlim” sözlükte, “bilmek, bir şeyin zihinde bilinç seviyesinde ortaya çıkması, hakikati kavramak” gibi anlamlara gelir. Dinimiz İslamda ve bütün İslam tarihi geleceğinde ilme ve ilim sahibi olmaya çok büyük önem ve değer verilmiştir.

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’inde bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını vurgulayarak, (Zümer, 39/39) kendisine ilim verilenlerin derecelerinin yükseltileceğini bildirerek, (Mücadele, 58/11) kendisinden gerçek manada ancak ilim sahibi âlimlerin korkacağını söyleyerek, (Fatır, 35/28) ilme ve ilim sahibi olmanın önemine dikkat çekmiştir.

“Kadın olsun, erkek olsun; Müslüman olan her kişiye, ilim talep etmek farzdır.” Bu, başta olmak üzere, Peygamber Efendimizin “Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz.” “Çin’de de olsa gidip ilmi alınız.” “İlim (hikmet) müminin yitik malıdır. Onu nerede bulursa alır.” gibi; ilmi, ilim talep etmeyi teşvik ettiği birçok hadis-i şerifi mevcuttur. (Buhari, 2013:) İlk hadis-i şerifte ifade edilen farz ilimleri Ahmed Bîcân; tefsir ilmi, hadis ilmi ve fıkıh ilmi olarak açıklamaktadır. Bu açıklamaya Mevlana Celaleddin’in Mesnevi’sinde de rastlanmakta olup şöyle geçmektedir: “Din ilimleri fıkıh, tefsir ve hadis/ Bunlar dışındakiler kirli ve pis” (Mevlana, 2007: 448)

İlmin zâhirî ve batını, maddi ve manevi, dinî ve dünyevi birçok çeşidi vardır. Envârü’l- Âşıkîn’de nakledildiğine göre Peygamber Efendimiz ilimleri “ebdân ilimleri” ve “edyân ilimleri” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ebdân (bedenler) ilminden

maksat kişinin kendisini bilmesi, edyân ilminden maksat ise kişinin Rabbini bilmesidir. (Ahmed Bîcân, 1973: 702)

Yine Envârü'l- Âşıkîn'de rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz ilmi yağmura benzetmiş; yere yağsa ot bitireceğini, denize yağsa sedefler olduracağını söylemiştir. Peygamber Efendimiz tarafında “İlmin kapısı” olarak tavsif edilen Hz. Ali'ye atfedilen bir söz de şöyledir: “Kim dünya ve ahireti isterse ilim öğrensin.” (Ahmed Bîcân, 1973: 702) Mevlana Celaleddin ise Mesnevi'sinde ilme şu kıymeti biçer: “Süleyman mülkünün mührü ilimdir/ Zâhir ve bâtın âleminin anahtarı da ilimdir.” (Mevlana, 2007: 102)

İnsana dinî veya dünyevi yaşantısında faydası olan, güzel ahlaka ve amele tahvil edilebilmiş, en yüce manasıyla kendisiyle Allah'a ulaşılan her ilim muteber sayılmıştır. Ahmed Bîcân da Hakk'a uygun her sözü bilmek gerektiğini ifade etmektedir. (Ahmed Bîcân, 1973: 702) Cehalet ya da bilgisizlik ne kadar beğenilmeyen ve zararlı bir davranış ise faydalı ilim talep etmek ve bilmek, o kadar erdemli ve beğenilen bir davranıştır. Yazıcıoğlu Mehmed, ilmi diğer beğenilen davranışların birçoğundan üstün tutar ve en güzel hâle ilim ile vasıl olunacağını şöyle dile getirir:

“Ki ilm eşref durur zirâ amelden zühd ü takvâdan

Ki zirâ ilm ile buldu bulanlar ahsen-i ahvâl” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 750)

Yazıcıoğlu Ahmed ise, Hak Teâlâ Hazretlerine gitmenin yolunun ilimle bilineceğini, insanın Allah'a ilimle yaklaşacağını bildirir ve ilimsiz amelin olamayacağını dile getirerek ilmin önemine dikkat çeker. (Ahmed Bîcân, 1973: 594)

Buraya kadar olan tüm başlıklarda olduğu gibi bu başlıkla ilgili olarak da kaynak eserler tarandığında, Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye'de ilim talep etmenin önemine ayrıca dikkat çekildiği ve nakledilen rivayetler ya da serd edilen görüşlerde ilim talep etmenin, ilim peşinde koşmanın teşvik edildiği tespit edilmiştir.

Envârü'l- Âşıkîn'de rivâyet edildiğine göre Yüce Allah, İncil'de ilim istemekle ilgili şöyle buyurmuştur: “İlim istemeyen kimseye yazıklar olsun! O kimse cehen-

nemde cahillerle beraberdir. İلمي isteyin ve öğrenin. Zira ilim sizi mesud etmezse bedbaht da etmez. Eğer sizi yüceltmezse ayaklar altına da bırakmaz. Eğer sizi zengin etmezse yoksul da etmez. Eğer size fayda vermezse zarar da vermez. Sakın, ilim öğrenmekten korkarız zira amel edemeyiz, demeyin. Bilakis; ilmi bilelim ve onunla amel edelim, deyin.” (Ahmed Bîcân, 1973: 365)

Yazıcızade Muhammed de ilim talep etmenin önemine şu beyitlerle dikkat çekerek ilim tahsilini teşvik eder:

“Gel ey tâlib taleb kılsan taleb kıl dünyede ilmi	Onunla minnet ederdi ona Allâh-ı erselnâk
Ki ilm bir nûr idi îsâr ediptir mâh-ı erselnâk	Nice medh etmeyem ilmi ki ilmi medh eder Allâh
Eger bundan dahi yigrek ‘atâ olsaydı âlemde	Onunla oldıdı â’lâ kamudan şâh-ı erselnâk”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 563)

İslam ilim, bilim ve kültür tarihinde, Şam gibi, Bağdat gibi, Mekke, Medine gibi, Rey, Semerkant, Buhara gibi, İskenderiyye, İşbiliyye ve İstanbul gibi bilim merkezi şehirlere hep bu teşvikler neticesinde “talebü’l- ilm” seferleri gerçekleşmiş ve bu seyahatler ve eğitimler sonucunda dünya bilim tarihinde önemli yeri olan birçok Müslüman ilim ve bilim adamı ortaya çıkmış ve bu âlim ve hakîmler arkalarında paha biçilmez çalışmalar ve eserler bırakmışlardır.

Envârü’l- Âşıkîn ve Muhammediye’de âlimlerin üstünlüğü, fazileti üzerine birçok şey söylenmiştir. Örneğin Envârü’l- Âşıkîn’de nakledildiğine göre Peygamber Efendimize abid- sofu ile âlim arasında hangisinin üstün olduğu sorulduğunda Peygamber Efendimiz: “Âlimin abid üzerine üstünlüğü benim sizin üzerinize üstünlüğüm gibidir.” diyerek cevap vermiştir. (Ahmed Bîcân, 1973: 705) Âlimlerin faziletine Muhammediye’den örnek olarak şu beyitler zikredilebilir:

“Dedi İsâ’ya İncil’de ki kıl âlimleri ta’zîm	Mufaddal kılmışam zirâ buları cümle âlemden
Bularun kadrini bilgil müdekkak eylegil idrâk	Nebîlerden geçicek bil önet bak eylegil idrâk”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 564)

İlmiyle amel etmeyen, söylediklerini kendisi yapmayan, dünya zevk ve eğlencesine, şatafat ve gösterişe düşkün olan âlimler ise hem hadis-i şeriflerde hem de kaynak kitaplarda zemmedilmiş bu gibi âlimlerden uzak durulması tavsiye edilmiştir. Envârü'l- Âşıkîn'de Peygamber Efendimizden şu hadis nakledilmektedir: “ Resmî âlimlerin ve akıldanelerin sözleri sizi aldatmasın. Kötü ve zararlı âlimler İran şahı ve Bizans imparatoru gibi saraylarda oturan, güzel elbiseler giyip lezzetli yemekler yiyenlerdir. Onlara benzeyen âlimlerle oturmayınız. (Ahmed Bîcân, 1973: 595)

Ahmed Bîcân, ilim talep edenlerin; güzel yüzlü, güzel huylu, güzel sözlü, fen bilgilerinden haberdar, dindar ve sır saklayan âlimleri bulmasını ve kalan ömrünü onunla geçirmesini salık verir, hayâsız olan, aslı olmayan kimseleri âlim kabul etmemeyi, ilmi ile amel eden âlimlerin peşine düşmeyi tavsiye eder. (Ahmed Bîcân, 1973: 711) Yazıcıoğlu Mehmed de kötü âlimler konusunda peygamberimizin miraç hadisesindeki bir sahneye telmihte bulunarak şöyle der:

“Sakin zinhâr eyâ âlim şu âlimlerden olma kim	Dedi yâ Cebrâ'il kimdir bular ol mersad-i eflâk
Ki mi'râc gecesi gökte giderken maksad-ı levlâk	Dedi onlar dururlar kim nasihat ederler halka
Görür mıkraz ile nice dudakları keserlerdi	Okurlar kendiler tutmaz Huda'ya Mâlîke'l-emlâk”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 565)

6.3.2.12 Takva

Takva sözcüğü Arapçada “korumak, sakınmak, korkmak, endişelenmek, kaygılanmak, dikkatli ve özenli davranmak” gibi sözlük anlamlarına sahiptir. (Karaman vd., 2006: 347) Sözcüğün din sahasında kazandığı anlamlar ise; öncelikli olarak Allah'a iman edip onun emir ve yasaklarına uyarak ona karşı gelmekten sakınmak, ahirette sual ve cezaya sebep olacak her türlü işten, günahattan sakınmak, her an Allah'ı tesbih, takdis ve tazim etmek ve O'na saygı duymak suretiyle O'ndan korkmak, şeklinde tespit edilebilir. Bu tanımlardan çıkartılabilecek sonuca göre takva sahibi olmanın üç mertebesi olduğu söylenebilir: 1. Şirk ve küfürden sakınarak Allah'a iman etmek suretiyle takva sahibi olmak ki ebedi cehennemden korur, 2. Günahlardan korunmak ve ibadetleri ifa etmek suretiyle takva sahibi olmak ki ahirette ikab ve itabdan korur, 3. Gönlün, Allah'ın dışındaki şeylere, masivaya meyil ve muhabbetinden

Gâyet-i takvâ budur kim ikilik kılmayalar

Etmeye tâ etmeye kalbin kûsûf'

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 348)

Takvaya sarılmamayı büyük bir gaflet sayan merhum Yazıcızade Mehmed Allah'tan korkmak gerektiğini muhtelif yerlerdeki beyitlerde şöyle dile getirir:

“Niçin korkmaya Hak'tan ehl-i imân

“Aceb var mı yürekte yâren senin

Ki Hak'tan korkmayan olmaz Müslümân

Aceb var mı gökte sitâren senin

Çü bilinmez niçin dehşet gerekmez

Niçin korku gelmez senin kalbine

Çü haşyet yok niçin haşyet gerekmez

Sanırsın ki bakmayalar kalbına

İlâhî bizde yoktur bize dermân

Ki tallâhi kıl kıl hesab idiser

Sen ihsan et ki sensin geri mihsân”

Kakırsa sonucu azab idiser”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 143)

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 547)

Ahmed Bîcân Envârü'l- Âşıkîn'de hem Peygamber Efendimizden hem de ariflerin büyüklerinden çeşitli takva tanımları aktarmıştır. Yine bu eserde müellif takvanın dört türü olduğunu nakletmiştir. Buna göre takvanın türleri şunlardır:

1. Dinin men ettiği şeylerden sakınmak
2. Kendini Hak'tan başkasına nisbet etmekten sakınmak
3. Hakikat sıfatını Hak'tan başkasına nisbet etmekten sakınmak
4. Gerçek vücudu Hak'tan başkasına nisbet etmekten sakınmaktır.

Müellifin yorumuna göre takvanın son türünü ancak Allah'ın sadık kulları, peygamberler ve Allah dostları gibi ilâhî keşfe erenler ve sırra mazhar olan kullar bilirler. Zira onlar kemal derecesinde takva sahibi olan üstün kişilerdir. (Ahmed Bîcân, 1973: 740)

6.3.2.13 İyiliği Tavsiye etmek- Kötülükten Men Etmek

“Emr-i bi'l- marûf Nehy-i ani'l- münker” yani iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak, men etmek nassi delillerle farz kılınmış bir ibadettir denilebilir. Bu ibadetin farziyyetinin aynî mi kifâî mi olduğu tartışılmış olmakla beraber beğenilen ve

toplum davranış ve ahlak yapısını olumlu anlamda derinden etkileyen bir davranış ve güzel huy olduğu konusunda hiçbir şüpheye yer yoktur.

“Marûf” kelimesi Arapça “bilmek, tanımak” anlamına gelen “a-re-fe” fiilin ism-i mef’ûlu olarak, “bilinen, tanınan, güzel davranış, iyilik, ihsan” anlamlarına gelir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de de geçtiği üzere (Bakara, 2/263) ‘kavl’ sözcüğüyle beraber “tatlı dil, güzel söz” anlamlarına da gelir. “Emr-i bi’l marûf” terkinde “marûf” sözcüğüyle ıstılahi manada kastedilen şey, şeriatın emirleri gereğince yapılması gereken söz yahut fiillerle beraber dinin hoş karşıladığı her türlü amel, söz ve davranıştır. “Emr” sözcüğü de emretmek işidir. Dolayısıyla “Emr-i bi’l marûf” terkihi “Her türlü güzel amel, söz ve davranışın emir veya tavsiye edilmesi” anlamına gelir.

Lügatte, “bilmemek, tanımamak” gibi anlamlara gelen “n-k-r” kökünden türeyen ve “kötü, çirkin, beğenilmeyen şey” anlamlarına gelen “münker” sözcüğü, ıstılahi; dinin hoş karşılamadığı, kötü, çirkin, kabih ve günah saydığı, Allah’ın razı olmadığı ve haram kıldığı amel, söz ve davranışlar olup “marûf” kelimesinin zıddı manadadır. Nehy ise “yasaklamak, mani olmak” anlamındadır. “nehy-i ani’l münker” ifadesi de her türlü kötü söz, amel ve davranışı yasaklamak, engellemek, böyle bir şeye mani olmak anlamına gelir.

Kutsal kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyet-i kerîmede emr-i bi’l- marûf nehy-i ani’l- münker, yani marûfun, iyiliğin emredilmesi; münkerin, kötülüğün yasaklanması inananlara emredilmiştir. “Sizden iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan men eden bir topluluk olsun...” (Âl-i İmran, 3/104) “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir; iyiyi emreder kötülükten alıkoşurlar...” (Tevbe, 9/71) “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a inanırsınız.” (Âl-i İmran, 3/110)

Peygamber Efendimiz de çok meşhur bir hadis-i şerifinde “Sizden her kim bir münker, kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, şâyet buna güç yetiremezse diliyle değiştirsin. Yine gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir.” buyurmuştur.

Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye, emr-i bi'l- marûf nehy-i ani'l münker konusunda da Müslümanlara terğib ve teşvikte bulunmuşlar, bu güzel ve beğenilen davranışın uzun yıllar boyunca ve uzak coğrafyalarda insanların inanç, ahlak ve amel sistemine dâhil olmasına katkıda bulunmuşlardır.

Envârü'l- Âşıkîn'de bu mevzuyla ilgili müstakil bir başlık açılmış ve bu konunun izahı için bu çalışmanın az önceki satırlarında geçen nassi deliller ve konuya derinlik katan farklı ilmî ve naklî delillere yer verilmiştir. Örneğin az önce meali verilmiş olan Âl-i İmran sûresinin 104'üncü âyeti açıklanırken emr-i bi'l- marûf nehy-i ani'l münker'in farziyeti ile alakalı olarak Ahmed Bîcân şu malumatı aktarmıştır:

“Âyette geçen ‘minküm’deki ‘min’ edatı ‘teb’iz’ içindir demişlerdir. Yani Müslümanların hepsini değil bir kısmını ifade eder. Onun için insanları iyi yola sevk etmek farz-ı kifayedir, insanların bir kısmının vazifesidir. Zira insanları iyi yola sevk etmek ilimle olur. Cahil kendini bilmez. Halkı nasıl doğru yola çağırabilir? Bazıları da: insanları iyiliğe sevk etmek ve kötü yoldan alıkoymak bütün Müslümanların vazifesidir, demişlerdir.” (Ahmed Bîcân, 1973: 712-713)

Envârü'l- Âşıkîn'in başka bir yerinde anlatıldığına göre Allah Teâlâ, Cebrail (a.s)'a içinde dört bin kişinin ibadet ettiği bir köyü helak etmesini emreder. Cebrail (a.s) da o köyde kendisine ibadet edenlerin bulunduğunu söylediğinde onların ibadetine bakmamasını, onların iyiliği tavsiye etmeyip birbirlerini kötülükten men etmemekle azaba dûcâr olduklarını bildirmiştir. (Ahmed Bîcân, 1973: 541-542) Söz konusu eserde konuyla alakalı daha birçok rivayet ve anlatılar yer almakta olup çalışmaya bu kadarının derç edilmesiyle iktifa edilmiştir.

Bu konu başlığında son olarak cennetteki hurilerin verileceği kişilerin özelliklerinin aktarıldığı beyitler içinden emr-i bi'l- marûf nehy-i ani'l münker'i teşvik eden ve onun metotlarından biri olan ilim ve irşad faaliyetine dikkat çeken Muhammediye beyitlerine yer verilecektir:

“Dahî buyurdu cennette yarattı bir hür-i în Allah

Karavaşlar perî-veşler gönüldeşler heme hem-zâd

Yürüse salınp anda hırâmân lutf ile dilşâd
Yürürler iki yanında tamâmet yetmişer bin hûb
(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 656)

Bu hûri onu aydur kim ben ol şahsa nasîbem kim
Ederdi halka emr ü nehy kılarıdı ilm ile irşâd”

6.3.2.14 Sabır

Sabır; dayanma, dayanıklılık demektir. Çok mühim ve elzem bir haslettir. Sabır, hem kendi başına bir ahlak, erdem ve fazilettir hem de diğer faziletlerin kazanılmasında, nefsin terbiye edilmesi ve ruhun yüceltilmesi hususiyetlerinde kilit rol oynayan unsurlardan biridir. Sabır, bütün kötülüklerin kaynağı olan nefs-i emmareyi terbiye etmede veya terbiye yöntemlerinin uygulanmasında muhakkak başvurulacak önemli bir unsurdur. Nefsi, kurtuluşa erdirmek için; az yemeye, az uyumaya, az konuşmaya, çok zikir ve ibadet etmeye, günahlardan her daim kaçınmaya alıştırmada salikin en büyük yardımcılarından biri sabır silahıdır. Tasavvufta makamlardan biri de sabır makamıdır ve yine sabretmek her makamda kendi içinde bulunan ve makamı, dereceyi değiştiren, geliştiren bir makamdır.

Kur’ân’da birçok âyette sabır teşvik ve tavsiye edilmiş, sabredenlerden övgüyle bahsedilmiş ve sabredenlere büyük mükâfatlar verileceği vaad edilmiştir. Gerek sabretmek, gerek ise sabrı tavsiye etmek iman edenlerin özelliklerinden addedilmiştir. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, başına gelen belalara sabrettiği için Hz. Eyyûb (a.s)’ı övmüş (Sâd, 38/44) ve onu başına bela geldiğinde sabredenlere önder kılmıştır. Hz. Musa İsrailoğullarına (A’raf, 7/128), Hz. Lokman oğluna başına geleceklere sabretmeyi tavsiye etmiştir. (Lokman, 31/17) Allah Teâlâ bir âyette namaz kılma (Ta-ha, 20/132) bir âyette de ibadet etme hususunda Müslümana sabrı emretmiştir. (Meryem, 19/65)

Buraya kadar söylenenlerden de çıkarılabileceği üzere ve kaynaklarda belirtildiğine göre sabrın üç çeşidi, mertebesi vardır. Sabrın bir çeşidi bela ve musibetlere sabırdır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu çeşit bela ve musibetlerin bazıları sayılmış ve bunlara sabredenler müjdelenmiştir: “ Muhakkak ki biz sizi, biraz korku ve açlık; mallardan ve canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fikirlik, hastalık ve ölüm) ile imtihan ede-

riz. Sabredenleri müjdele.” (Bakara, 2/155) Bir diğer sabır çeşidi ibadet ve taat ve bunun çeşitli zahmetleri üzerine sabretmektir. Bu sabır çeşidi de Kur’ân’da zikredilmiştir: “ (Allah) Göklerin ve yerin ve ikisi arasındaki şeylerin Rabbidir. Şu halde O’na ibadet et ve O’na ibadet etmek için sabırlı ol.” (Meryem, 19/65) Başka bir sabır çeşidi de günah işlemeye sabretmek, yani günah olacak davranışı sabredip işlememektir. (Eşrefoğlu Rûmî, 2015: 242)

Bu sabır çeşitlerinin dışında sufilerin büyükleri Allah Teâlâ’nın gazabına karşı sabretmeyi, Allah’tan ayrı kalmaya sabretmeyi, sabırda sabretmeyi ve daha başkalarını da sabır çeşitleri arasında saymaktadırlar. (Sühreverdî, 2016: 615-618) Avârifü’l-Maârif’te aktarıldığına göre “sabır ehli üç gruptur: 1. Mütesabbır (kendini sabra zorlayanlar) 2. Sâbır (tabii haliyle sabredenler) 3. Sabbâr (çok sabırlı olanlar) Mütesabbır, Allah’ın kaza ve belasına sabreden kimsedir. O bazen sabreder, bazen feryad eder. Sâbır, Allah’ın hüküm ve tecellilerine Allah için sabreder. Sabbâr ise Allah’ın hükümlerine, Allah için Allah ile sabreder.” (Sühreverdî, 2016: 617) Sabır ehlinin mükâfatını Muhammediye nâzımı Yazıcıoğlu Mehmed ahiret ahvalinin anlatıldığı bölümde şöyle dile getirir:

“ Bir nidâ ola dahî kim kanı gelsin ehl-i sabr	Tâ’atullah üzerine olurduk pehlivân
Bir bölük kavm tiz Sırât’a yürüye hemçün hicân	Ma’siyete sabrederdik etmez idik hiç günâh
Pes melekler soralar kim siz ne halksız yâ kavm	Ömrümüz şöyle geçirdik dünyede biz câvidân
Aydalar sabrın kuşağın kuşanıptık ez-miyân	Aydalar kim varın imdi ni’me ecrü’l-âmilin
Aydalar kim sabrımız ne aydalar kim sabrımız	Yıldırım gibi bular da isre buluna heman”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 598-599)

Kaynaklarda belirtildiğine göre her şeyin bir cevheri vardır; insanın cevheri akıl, aklın cevheri ise sabırdır. (Sühreverdî, 2016: 617) Bu hakikat Muhammediye’de şöyle aktarılır:

“Buyurmuştur Rasûlullah rivâyet eyledi ashâb	Senin ile olam ma’rûf senin ile mahmûd
Ki evvel aklı yarattı pes ona gel dedi deryâb	Senin ile olam ma’bûd ibâdet eyleye ahzâb
Dedi ‘izzim celâlimçin yaratmadım senin gibi	Sabırdan yeğ velî nesne sana hiç vermedim ni’met
Mahabbetli kerâmetli dahî bir kimse fi’l-ahbâb	Buna nâtik durur âyât bilir onu ulü’l- elbâb”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 61-62)

Envârü'l- Âşıkîn'de açılmış olan sabır başlığında yukarıda söylenenlere muvafık olanlardan başka sabırla ilgili şu cümleler zikredilmiştir: “Güzel hayat sabırdadır. Sabır, halkın içinde nefsanî arzulara sabretmektir. Âşıkların yanında sabır şudur: Eğer bütün belalar onun üzerine gelse ‘ah!’ demeyen; vefadan, cefadan, acıdan, zenginlikten, günah işlemekten ve her türlü nimetten dolayı değişmeyen ve mağrur olmayan, bunların hepsini aynı gören kimse sabırlıdır. Bilakis o, kendini bela mancınığına bırakır ve kaza denizine atar. Hiç sonundan endişe etmez. Canından üşenmeyen kimse her an sevgiliye yol bulur.” (Ahmed Bîcân, 1973: 695)

6.3.2.15 Rıza

Rıza, sözlükte; “razı olma, hoşnut olma, memnun olma, kabul etme” gibi anlamlara gelir. Tasavvuf literatüründe rıza, kaderin acı tecellileri karşısında kalbin huzur ve sükûn halinde bulunması demektir. Genelde rıza, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder. (Karaman v.d, 2006: 553) Rızanın, yönü Allah’tan kula ve kuldan Allah’a olmak üzere, iki boyutu vardır. Allah’ın kulundan razı olması onun amel, davranış ve sözlerini kabul ederek onu yarlıgaması ve cennetine koyması; kulun Allah’tan razı olması ise O’nun emir ve yasaklarına kulak vererek bunlara uyması, ondan gelen her şeyi hoş karşılamasıdır. Rıza, belaya sabır göstermek, kazaya muti olmaktır. Rıza, Allah’ın işlerine karşı koymamaktır.

Envârü'l- Âşıkîn'de aktarıldığına göre Musa (a.s) Allah’tan kendisini, işlediğinde razı olacağı bir işe kılavuzlamasını istemiş bunun üzerine Yüce Allah da “Ey Mûsâ! Benim rızam senin rızandır. Yani benim hükmüme razı olursan ben de senden razı olurum.” buyurmuştur. (Ahmed Bîcân, 1973: 223)

Yine Envârü'l- Âşıkîn'de aktarıldığına göre Allah katında rızadan yeğ amel yoktur. (Ahmed Bîcân, 1973: 223) Bu mana ile Muhammediye’deki şu dizelerde de karşılaşıyor:

“Tevekkülden efdal rızâdan ‘azîz

Katımda benim yok bulardan yigi müstecâb” (Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 235)

Rabiatü'l Adeviyye, kendisine sorulan “Kul ne zaman Allah Teâlâ’dan razı olur?” sorusuna “Musibet anında, nimete kavuştuğu zamanki gibi sevinç ve huzur içinde olunca.” cevabını verir. (Sühreverdî, 2016: 627) “Allah onlardan razı oldu. Onlar da Allah’tan...” (Beyyine, 8) Razı olan nefse nefs-i raziye, razı olunan nefse de nefs-i marziyye denir. Şu âyette geçmektedir: “Ey nefs-i mutmainne! Razı olmuş ve razı olunmuş olarak dön rabbine...”(Fecr, 89/27-28)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuştur: “Rab olarak Allah’a razı olan iman-
nın tadını tatmıştır. (Müslim, iman: 56) Yine Rasûlüllah “Allah Teâlâ hikmetiyle, gönül hoşluğu ile süruru rıza ve yakinde; hüznle kederi de şüphe ve ilâhî takdire kızmada yapmıştır.” buyurmuştur.

Mümin bir kulun en büyük gayesi Allah’ın rızasını kazanmak olmalıdır. Bütün gaye ve gayretler Allah’ın rızasını kazanmak içindir. Allah’ın rızasını kazanmak için yapılacak şeyler bellidir. O’nun rızasını kazanmak, kişinin; iman, ibadet ve ahlak ödevlerini yerine getirmesi, dinin övdüğü ve emrettiği, Allah Teâlânın da beğendiği şekilde bir hayat sürmesiyle mümkündür. Bunu gerçekleştiren kişi son gaye ve ahirette Rabbinden göreceği son nimet olarak O’nun rızasına kavuşacaktır. Allah’ın rızasının cennette verilecek son ve en mükemmel nimet olduğu şu Muhammediye beyitlerinde dile getirilmektedir:

“Diyeler Rabbenâ ettin ‘atâlar	Bu hep verdiklerimden ekmeli var
Bağışladın keremlerden hatâlar	Diyeler bundan efdal nola yâ Rab
Bize şol nesnelere i’tâ edipsin	Bu verdiğinden ekmel nola yâ Rab
Ki âlem halkı görmedi birisin	Diye Hak kim rızâm efdaldir ondan
Diye katımda bundan efdali var	Ki size tâ ebed hışm etmeyem ben”

(Yazıcıoğlu Mehmed, 1975: 632)

SONUÇ

Siyasi, dinî ve edebî anlamda çalkantılı gelişmelerin yaşandığının çeşitli tarihi kaynaklarda görülüp okunabildiği XV. yüzyılda hayatlarını idrak etmiş olan ve önemli eserler telif eden Yazıcızade biraderler, tarikatler ve mezhepler tarihi açısın-

dan oldukça karmaşık ve netameli dinî gelişmelerin yaşandığı o zamanlardan bugünlere kadar, bu toprakların hâkim ideolojisi olan ehlisünnet itikadının Anadolu sahasındaki en erken ve en meşhur örneklerinden olan Envârü'l- Âşıkîn ve Muhammediye eserlerini telif ederek Türk- İslam edebiyat ve tefekkür hayatının temeline çok mühim katkılarda bulunmuşlardır.

Birisi dilinin ağır ve süslü bölümleri olduğu kadar sade ve anlaşılır bölümleri de bulunan ve nazmen kaleme alınan, diğeri de oldukça sade ve anlaşılır dil ve ansiklopedik içerik ile mensur olarak yazılan bu iki eser, çok uzun yıllar okunup dinlenmek suretiyle Osmanlı halkının inanç ve düşünce yapısının şekillenmesinde oldukça büyük pay sahibi olmuşlardır.

Bilgi ve bilgiye ulaşma araçları ile sosyal faaliyet imkânının, bugünkü çeşitliliğiyle karşılaştırıldığında kıyas dahi götürmeyecek derecede az türde olduğu dönemlerde; başta Anadolu sahası olmak üzere Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Kuzey Afrika şehirlerinin birçoğunda Envârü'l- Âşıkîn ya da Muhammediye kutsal kitap olarak kabul edilmiş ve bu eserler, Müslümanlar açısından dinlerini öğrenme noktasında hem sahîh bilgi kaynağı olarak hem de okumak ve okunanı dinlemek üzere bir araya gelerek sosyalleşme faaliyetlerinde bulunan insanların istifade ettiği eserlerin en meşhurlarından olarak kabul edilmişlerdir.

İnsanı, iç dinamikler, inanç dinamikleri, bu dinamiklerin pratiksel ve edimsel kesbi ve hem nazari hem de ameli olmak üzere ahlak prensiplerinin temini noktasında şekillendirmeyi ve geliştirmeyi hedefleyen manevi eğitim, hem bireyin yaşadığı hayatı anlamlı kılma noktasında hem de anlamlı bir hayat yaşayan bireylerden müteşekkil erdemli bir toplumun tesisi noktasında son derece büyük bir öneme sahip eğitim metodudur.

Tek başına manevi bir eğitimin birey ve toplum planında her şeyi, her müşkülü çözebilecek yegâne sistem ya da metot olduğu iddia edilmemekte aksine tabiat ilimlerinden, müspet bilimlerden müstağni kalınarak bir manevi eğitim sisteminin inşa edilemeyeceği bile bilinmekte ya da öngörülmektedir. Bununla beraber manevi eğitimden soyutlanmış ve uzaklaşmış bir eğitim sisteminin de birey ve toplum, hatta

toplumlar nezdinde faydadan çok zarara yol açacağı hem tahmin edilebilmekte hem de müşahede edilebilmektedir.

Yazıcıoğlu Mehmed ve Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân kardeşlerin Muhammediye ve Envârü'l- Âşîkîn isimli eserleri en az beş yüz yıl boyunca dünyanın birçok bölgesinde ve sayısız insan tarafından sevilerek okunmuş, dinlenmiş ve el üstünde tutulmuş; onları itikadi ve ahlaki anlamda terbiye etmiş manevi eğitim eserleridir. Bu eserlerin, yazıldığı dönemin bilimsel şartları ve o zamanlarda Avrupa'da Orta Çağ'ın karanlık dünyasının hüküm sürdüğü realitesi unutulmadan, eklettik yapıya sahip olan bugünün bilim dünyasının maneviyat dünyasını ötelemeyen ve örselemeyen projeksiyonlarıyla, yine, yeniden sevilmesi, okunması ve son tahlilde bu eserlerin manevi eğitim kazanımlarının bireysel ve toplumsal hayata tatbik edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed Bîcân (1975). Âşıkların Nurları- Envâru'l- Âşıkîn I-II-III. (Hazırlayan: Ahmet Kahraman). İstanbul: Tercüman Yayınları.

Akkuş, Ahmet (2010). Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

Arpaguş, Sâfi (2015). Mevlevîlikte Mânevî Eğitim (2. Baskı). İstanbul: İfav- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Arpaguş, Hatice K. (2015). Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları (3.Baskı). İstanbul: İfav- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Arslan, Mehmet (2011). Şeref Hanım Dîvânı (2.

Arslan, Mustafa (2009). Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru- Muhammediye Örneği-. Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 6 (1), 194-219

Banarlı, Nihad Sâmi (2001). Resimli Türk edebiyatı Tarihi I-II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Buhârî, (2013). Sahîh-i Buhârî- Muhatasar-ı Tecrîd-i Sarîh I-II. (Çeviren: Abdullah Feyzi Kocaer). İstanbul: Sabah Yayınları.

Bursevî, İsmail Hakkı (2000). Ferâhu'r- Rûh- Muhammediye şerhi I. (Hazırlayan Mustafa Utku). İstanbul: Uludağ Yayınları.

Bursevî, İsmail Hakkı (1997). Sohbetü's-Sâlikîn. (Çeviren: Mustafa Utku). Bursa: İsmail Hakkı Bursevî Yayınları.

Cihan, Ahmet (2014). Osmanlı'da Eğitim. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Çağrı, Mustafa (1989). Ahlâk, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2, 1-9, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çelebioğlu, Âmil (1989). Ahmed Bîcân, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2, 49-51, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirli, Ekrem (2009). İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Destgayb, Hüseyin (2011). Nefs-i Mutmainne (5. Baskı). (Çevirenler: Aziz Çınar ve Şefik Onar). İstanbul: İnsan Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (2006). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (23. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Doğan, D. Mehmet (2008). Büyük Türkçe Sözlük (4. Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları.

Ebu'l-Hasan El-Mâverdî (1997). Maddî ve Manevî Yüce Hedefler (2. Baskı). (Çeviren: Bergamalı Cevdet Efendi). İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.

Ebû Hafs Şehâbeddîn Ömer Sühreverdî (2016). Gerçek Tasavvuf- Avârifü'l- Maârif (11. Baskı). (Çeviren: Dilâver Selvi). İstanbul: Semerkand Yayınları.

Ekerim, Esmâ Sayın (2006). Namaz ve Karakter Gelişimi (3. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.

Eşrefoğlu Rûmî (2015). Müzekkî'n- Nüfûs (6. Baskı). (Hazırlayan: Abdullah Uçman). İstanbul: İnsan Yayınları.

Evliya Çelebi (2005). Seyahatname. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eyice, Semavi (1989). Ahmed Bîcân Türbesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2, 52, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Frager, Prof. Dr. Robert (2003). Kalp, Nefs ve Ruh. (Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Gelenek Yayınları

Görgün, Prof. Dr. Tahsin (Editör) (2016). İslâm Ahlâk Esasları (11. Baskı) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Guénon, René (2016). İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış (3. Baskı). (Çeviren: Mahmut Kanık). İstanbul: İnsan Yayınları.

Günay, Prof. Dr. Ünver (2003). XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14, 21-48.

Hakîkî, Kerim (2015). Manevi İlerlemenin Merhaleleri I- Tahallî- Tevbe Menzilleri (5. Baskı). (Çeviren: Ahmet Çelik). İstanbul: İnsan Yayınları.

Hakîkî, Kerim (2015). Manevi İlerlemenin Merhaleleri II- Tezekkî- Nefsin Arındırılması (4. Baskı). (Çeviren: Ahmet Çelik). İstanbul: İnsan Yayınları.

Hakîkî, Kerim (2015). Manevi İlerlemenin Merhaleleri III- Tehallî- Kalbin Süslenmesi (4. Baskı). (Çeviren: Ahmet Çelik). İstanbul: İnsan Yayınları.

Hakîkî, Kerim (2010). Manevi İlerlemenin Merhaleleri IV- Tehallî- Kalbin Süslenmesi 2 (Çeviren: Süleyman Demir). İstanbul: İnsan Yayınları.

İbn Miskeveyh (1983). Ahlâkı Olgunlaştırma. (Çevirenler: Doç. Dr. Abdulkadir Şener, Doç. Dr. İsmet Kayaoğlu ve Doç. Dr. Cihad Tunç). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İmam el- Buhârî (2009). El- Edebü'l-Müfred- Müslüman Ferdin Edeb ve Ahlâkı (2. Baskı). (Çeviren: Ramazan Sönmez). Konya: Konevî.

İmâm Nevevî (2007). Riyâzü's- Sâlihîn (2. Baskı). (Hazırlayan: Bekir Tuna). Konya: Konevî.

İmdâdullah Tehânevî (2007). Kalplerin Işığ-ı Ziyâu'l- Kulûb Tercümesi. (hazırlayan: Adnan Kaya). İstanbul: İnsan Yayınları.

İnalçık, Halil (2005). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 (6. Baskı). (Çeviren: Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İzutsu, Toshihiko (1999). İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar- Kavramlar (2. Baskı) (Çeviren: Ahmed Yüksel Özemre). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kafadar, Osman (1997). Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma. Ankara: Vadi Yayınları.

Karaman, Fikret, Karagöz, İsmail, Paçacı, İbrahim, Canbulat, Mehmet, Gelişgen, Ahmet, Ural, İbrahim (2006). Dinî Kavramlar Sözlüğü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kılıç, Mahmud Erol (2011). Sûfî ve Şiir (8. Baskı) İstanbul: İnsan Yayınları.

Kınalızâde Ali Efendi (b.t.y.). Ahlâk-ı A'lâî. (Hazırlayan: Hüseyin Algül) b.y.y. : Tercüman Yayınları.

Köprülü, Mehmed Fuad (2016). Türk Edebiyatı Tarihi (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları

Köprülü, Mehmed Fuad (2017). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (3. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları

Köprülü, Mehmed Fuad (2017). Anadolu'da İslamiyet. İstanbul: Alfa Yayınları

Küçük, Osman Nuri (2009). Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim- Benliğin Dönüşümü ve Mi'râc-ı. İstanbul: İnsan yayınları.

Levend, Agâh Sırrı (2015). Türk Edebiyatı Tarihi (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Lewis, Raphaela (2009). Osmanlı'da Gündelik Yaşam. (Çeviren: Adile Runa Orhunsoy). Ankara: Alter Yayıncılık.

Mazıoğlu, Hasibe (2014). Eski Türk Edebiyatı Makaleleri (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (2007). Mesnevî-i Şerîf (Çeviren: Süleyman Nahîfi- Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu). İstanbul: Timaş Yayınları.

Mezâhirî, Hüseyin (2011). Dürtülerin Kontrolü (3. Baskı). (Çeviren: Ahmet Çelik). İstanbul: İnsan Yayınları.

Muallim Nâci (1995). Osmanlı Şairleri. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Nasr, Seyyid Hüseyin (1992) İslam Sanatı ve Maneviyatı. (Çeviren: Ahmet Demirhan). İstanbul: İnsan Yayınları.

Necatigil, Behçet (1960). Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü. İstanbul: Varlık Yayınları.

Necmeddin Kübrâ (2010). Tasavvufta On Esas- Usûlü'l-Aşere Şerhleri-. (Hazırlayan: Süleyman Gökbulut). İstanbul: İnsan Yayınları.

Özervarlı, Prof. Dr. Mehmet Sait (Editör) (2016). İslâm İnanç Esasları (11. Baskı) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Sallabi, Ali Muhammed (2017). İslâm İnanç Esasları. (Hazırlayan: Mustafa Kasadar). İstanbul: Ravza Yayınları.

Schimmel, Annemarie (2001). İslâm'ın Mistik Boyutları (Çeviren: Ergün Kocabıyık). İstanbul: Kabcacı Kitabevi.

Sultan Veled (1966). Maârif (2. Baskı). (Çeviren: Meliha Anbarcıoğlu). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Şahinler, Necmettin (2012). İnsan ve İç Denetim. İstanbul: İnsan Yayınları.

Şeker, Fatih M. (2015). Türk Entelektüel Tarihinin Teşekkül Devri. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şeker, Fatih M. (2016). İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şeker, Fatih M. (2015). Türk Zihniyet Dünyası ve Hayat Felsefesi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şeker, Fatih M. (2015). Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şeker, Fatih M. (2015). Osmanlı İslâm Tasavvuru (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şeker, Fatih M. (2015). Osmanlı Entelektüel Geleneği (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şentürk, Ahmet Atillâ, Kartal, Ahmet (2005). Eski Türk Edebiyatı Tarihi (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şeyh Sadi Şirazi (2007). Bostan. (4. Baskı) (Çeviren: Kilisli Rıfat Bilge). Ankara: Elips Kitap Yayınları.

TDK (Türk Dil Kurumu) (2009). Yazım Kılavuzu (26. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDV (Türkiye Diyanet Vakfı) (2018). İlmihal I-II (24. Baskı). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tuymova, Güzel (2007). Kırım ve Kazan Tatar İlahilerinde Ortak Vasıflar. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, (13), 147-152.

Türer, Osman (2003). Letâif-i Hamse, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 27, 143, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı (2005). Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (12. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, Prof. Dr. Süleyman (2005). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (2. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Uzun, Mustafa (1995). Envârü'l- Âşıkîn. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 11, 258-260, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uzun, Mustafa (2005). Muhammediye. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 30, 586-587, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uzun, Mustafa (2013). Yazıcıoğlu Mehmed Efendi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43, 362-363, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uzunçarşılı, Ord. Prof. İsmail Hakkı (1982), Osmanlı Tarihi c.1 (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Vaughan- Lee, Llewellyn (2014). Kalbin Dönüşümü. (Çeviren: Sema Krebs). İstanbul: İnsan Yayınları.

Yaman, Prof. Dr. Ahmet (Editör) (2016). İslâm İbadet Esasları (11. Baskı) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yazıcıoğlu Mehmed (1975). Muhammediye “Kitab-ı Muhammediyye” I-II-III-IV. (Hazırlayan: Âmil Çelebioğlu). İstanbul: Tercüman Yayınları.

Yazıcıoğlu Muhammed (2014). Muhammediye (Hazırlayan: Abdülvehhâb Öztürk). İstanbul: Çelik Yayınevi.

Yüksel, Dr. Hasan Avni (1996). Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ziyâüddîn-i Nahşebî (2002). Silku's Sulûk- Ariflerin Yolu. (Çevirenler: Mustafa Çiçekler- Halil Toker). (2. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Adı Soyadı:	Mehmet Fatih ÖZDEN	İmza:		
Doğum Yeri:	Antakya			
Doğum Tarihi:	24.10. 1985			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Eşref Musaloğlu İlkoku- lu	İlkokul	Reyhanlı	1992-1996
Ortaöğretim	Açıköğretim Orta Okulu	Ortaokul	İstanbul	1996-2000
Lise	Açık Öğretim Lisesi	Lise	İstanbul	2000-2004
Lisans	Selçuk Üniversitesi	Lisans	Konya	2006-2011
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Yüksek Lisans	Konya	2011-2019
Becerileri:	Microsoft Office,			
İlgi Alanları:	Eski Türk Edebiyatı, Tasavvuf, Düşünce, Müzik, Eğitim Psikolojisi, Sosyoloji, Felsefe			
İş Deneyimi:	2012-2014: Van/Merkez Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi 2014-2019: İstanbul Kağıthane Kız Anadolu İmam-Hatip Lisesi			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Doç. Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU			
Tel:	05536364002			
Adres	Hamidiye mh. Girne cd. Yunus sk. ¾ Kağıthane- İstanbul			

ÖZGEÇMİŞ

**Mehmet Fatih
ÖZDEN**

**Envârü'l- Âşıkîn ve
Muhammediye'de
Manevi Eğitim**

**Yüksek
Lisans tezi**

2019

